

ADVERSUS OPPUGNATORES

EORUM QUI AD MONASTICAM VITAM INDUCUNT.

1. Cum templum illud Jerosolymitanum, quod multis annis solo æquatam jacuerat, a diuturna captivitate reversi Hebræi instaurare cuperent (2. *Esdrae* 4), tum barbari quidam et immanes homines, neque Deum reveriti, cui templum illi ¹ erexerant, neque fracti illa hominum calamitate, a qua sero tandem vix se receperant, neque supplicii hujusmodi facinoribus a Deo deputati metu cohibiti, primo quidem per se eos a structura coercere nitebantur: cum autem nihil proficerent, missis ad regem suum literis, quibus eam urbem defectionis novarumque rerum studiosam, ac belli cupidam appellabant, suadent ei, ut sibi ejusdem prohibendi ædificii facultas detur. Qua accepta potestate, magna equitum manu viros adorti, opus illud ad tempus intermittere coegerunt: ² et elati ea victoria, de qua lugere debuerant, gloriabantur, putabantque hunc esse insidiarum suarum terminum. At erat illud exordium initiumque eorum, quæ se mox invasura erant, malorum: opus enim illud perficiebatur, ac denique præclarum nactum est finem. Tum illi didicerunt, ac per illos universi, non cum hominibus bella gerere Mithridatem illum, vel alium quempiam, qui boni aliquid agere instituentes homines oppugnet; sed potius cum ipso Deo, qui per illos honoratur. Qui autem Deo bellum movet, nunquam potest bonum belli exitum habere: sed is quidem initio facinoris nihil fortasse patietur mali; si tamen non patiatur, Deo illum vocante ad pœnitentiam, atque concedente ut quasi ex ebrietate quadam resipiscat; sin autem in amentia sua perstiterit, nihil ex hujusmodi Dei clementia et patientia lucratus, cæteros saltem admodum juvabit, supplicio suo admonens, ne contra Deum umquam bellum gerant, quod invictam illam manum nemo effugere valeat. Tantæ igitur illos statim invasere clades, ut magnitudine cala-

mitatis omnes alias calamitates obtegerent. Post cædes enim et infinitas strages, quas olim ab se coercitorum Judæorum manus perpetrarunt, cæsorum sanguine terra ad multam usque profunditatem madefacta erat, lutique plurimum ex eo crurore gignebatur: ex corporibus autem equorum et hominum simul mixtis, atque ex vulneribus se invicem tangentibus, tanta vis vermium ebullivit, ut cum terra multitudine cadaverum operiretur, hæc cadavera rursus vermibus obtegerentur. Dixisset profecto qui campum illum vidisset, non substrata corpora, sed fontes esse quamplurimos, hoc insectorum genus largissime fundentes: adeo omni inundatione vehementius ex putredine illa scaturiebat ingens illa vermium copia. Atque id non per decem dies, aut viginti, sed per plurimum temporis factum est. Et ea quidem quæ hic istis acciderunt, ejusmodi fuere; quæ vero illos in futuro manent, longe sunt his acerbiora. Neque enim mille annis, aut decem millibus, aut bis terve totidem, sed infinitis sæculis animata tunc corpora cruciatus inexplicabilesque dolores sustinebunt. Et hæc utraque novit beatus Isaias, novit et mirabilium visionum speculator Ezechiel, qui hujusmodi hominum pœnas inter se distribuentes, alter præsentis, alter futuri sæculi supplicia enarrarunt.

2. *Quidam monachos et ascetas vexant.* — Ego vero hæc non sine causa memoravi, sed quia accedens quidam nuntium attulit plenum amaritudinis, molestiæ, ingentisque adversus Deum contumeliæ. Quosdam enim esse homines ait, qui hodieque eadem, quæ illi olim barbari, admittere auderent; imò longe iniquiora: eos quippe qui philosophiæ nostræ ¹ capessendæ auctores sunt, undique expellere, multisque additis minis vetare, ne quidpiam hujusmodi ullum umquam hominem doceant. His auditis, ego statim clamavi, et narrantem sæpe percontatus sum, ludensne hæc loqueretur. Apage, inquit ille; nunquam

¹ Sic Mss. duo et Savil. ad. marg. Editi, *illud*; minus recte.

² Aliud omnino legisse videtur Ambrosius Canald. qui vertit: *Et elati ea victoria gloriabantur: qui, si quid ipsis cordis fuisset, ingemiscere ac lugere debuerant, nihil posthac ejusmodi notiri.* Sed Græca in omnibus tum Editis tum Manuscriptis aliud exprimit, ut nos edimus.

¹ Deest, *nostræ*, in duobus Mss. Edit. Savil. et Morel. hanc vocem ferunt, recte. Nihil apud istius ævi scriptores frequentius, quam vitam monasticam philosophiam appellari. Vid. Gregorium Nazianz., Isidorum Pelus. et alios.

ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΠΟΛΕΜΟΥΝΤΑΣ

ΤΟΙΣ ΕΠΙ ΤΟ ΜΟΝΑΖΕΙΝ ΕΝΑΓΟΥΣΙΝ*.

[43-44] α'. Ὅτε τὸν ἐν Ἱεροσολύμοις νεῶν πολλῶν ἐτῶν χαμαὶ κείμενον ἀπὸ τῆς μακρᾶς ἐπανελθόντες αἰχμαλωσίας ἐγείρειν ἤθελον τῶν Ἑβραίων οἱ παῖδες, τότε δὴ βάρβαροί τινες καὶ ἀνήμεροὶ ἀνθρώποι, μήτε τὸν Θεὸν αἰδεσθέντες, ᾧ τὸν νεῶν ἡγείραν ἐκεῖνοι*, μήτε πρὸς τὴν τῶν ἀνθρώπων κατακλασθέντες συμφορὰν, ἀφ' ἧς ὀψέποτε καὶ μόλις ἀνήνεγκαν, μήτε τὴν παρὰ Θεοῦ τοῖς τὰ τοιαῦτα τολμῶσιν ἐπομένῃν φοβηθέντες δίκην, τὸ μὲν πρῶτον δι' ἑαυτῶν ἐπεχείρουν κωλύειν οἰκοδομοῦντας αὐτούς· ὡς δὲ οὐδὲν ἤνυσον, γράμματα πέμψαντες ὡς βασιλέα τὸν αὐτῶν, ἐγ' οἷς ἀποστάτην* καὶ νεωτεροποιὸν καὶ φιλοπόλεμον τὴν πόλιν ἐκάλουν ἐκείνην, ἐπεισαν ἐπιτρέψαι κωλύσαι σφίσι τὴν οἰκοδομήν. Καὶ λαβόντες ταύτην παρ' ἐκείνου τὴν ἐξουσίαν, καὶ μετὰ πολλῶν αὐτοῖς ἐπιθέμενοι τῶν ἱππέων, διέκοψάν τε τὸ ἔργον τέως, καὶ ἐφρόνουσιν ἐπὶ τῇ νίκῃ μέγα, ἐφ' ἧς κατακόπτεσθαι ἔδει, καὶ πέρασ' αὐτοῖς ἔχειν ζῶντο τὴν ἐπιβουλήν. Τόδε ἦν ἄρα προοίμιον καὶ ἀρχὴ τῶν αὐτίκα δὴ μάλα αὐτοῦς καταληψομένων κακῶν. Τό τε γὰρ ἔργον ἠνύετο, καὶ λαμπρὸν ἀπελάμβανε τέλος· ἐκεῖνοί τε ἐμάνθανον, καὶ δι' ἐκείνων ἅπαντες, ὅτι οὐκ ἄρα ἀνθρώποις ἐπολέμουσιν, οὔτε Μιθριδάτης τότε, οὐδὲ ἄλλος ἢ οὐδεὶς, ὅς ἂν ἀνθρώποις ἔλγεται πολεμεῖν ἀγαθὸν τι προαιρουμένοις ποιεῖν, ἀλλ' αὐτῷ πρὸ ἐκείνων τῷ δι' ἐκείνων τιμωμένῳ Θεῷ. Τὸν δὲ Θεῷ πολεμοῦντα οὐκ ἔστι ποτὲ εἰς χρηστὸν καταστρέψαι τέλος· ἀλλ' ὁ τοιοῦτος ἐν ἀρχῇ μὲν τῆς τολμῆς οὐδὲν ἴσως κείσεται δεινὸν, ἂν δ' ἄρα μὴ πάθοι, τοῦ Θεοῦ καλοῦντος αὐτὸν εἰς μετάνοιαν, καὶ διδόντος ὡσπερ ἐκ τινος μέθης ἀνενεγκεῖν· ἂν δὲ ἐπιμένη^ε τῇ παροιμίᾳ, μηδὲν ἀπὸ τῆς τσαυτῆς ἀνεξικακίας κερδαίνων, ἐτέρους γοῦν ὀνήσει τὰ μέγιστα, διὰ τῆς εἰς αὐτὸν τιμωρίας παιδεύων μηδέποτε τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἄπτεσθαι μάχης, ὡς οὐκ ἐνὸν τὴν ἀήττητον ἐκείνην χεῖρα διαφυγεῖν. Τοιαῦται γοῦν εὐθέως αὐτοῦς [45] κατελάμβανον συμφοραὶ, ὡς ἀποκρύψαι τῷ μεγέθει τῆς τραγωδίας πάσας τὰς ἄλλας συμφοράς. Μετὰ γὰρ^δ τοὺς φόνους καὶ τὰς μυρίας

σφαγὰς ἅς αἱ τῶν τότε κωλυομένων Ἰουδαίων εἰς αὐτοὺς εἰργάσαντο χεῖρες, ἐβρέχετο μὲν τῷ τῶν ἀνηρημένων αἵματι διὰ πολλοῦ τοῦ βάθους ἡ γῆ, καὶ πολὺς ἀπὸ τούτου τοῦ αἵματος ἐγένετο πηλός· τῶν δὲ σωμάτων τῶν τε ἱππέων τῶν τε ἀνθρωπίνων ὁμοῦ πεφυρμένων, ἐκ τούτων καὶ τῶν ἐν τούτοις προστριβομένων ὠτειλῶν τοσοῦτον σκωλήκων ἐτίκτετο πλῆθος, ὡς τὴν μὲν γῆν τῷ πλήθει κρύπτεσθαι τῶν νεκρῶν, τούτους δὲ αὐτοὺς πάλιν τῷ τῶν σκωλήκων. Εἶπεν ἂν τις, ἐκείνο τὸ πεδίον ἰδὼν, οὐ σώματα κάτωθεν ὑποκαίεσθαι νεκρῶν, ἀλλὰ πηγὰς εἶναι πολλὰς, καὶ πολλαχόθεν ἐκεῖνο φερούσας τῶν ζώων τὸ γένος· οὕτω πάσης ἐπιβροπῆς σφοδρότερον ἀπὸ τῆς σηπεδόνος ἐκείνης ἀνέβλυζεν ἡ τῶν σκωλήκων φορὰ. Τοῦτο δὲ οὐκ ἐπὶ δέκα καὶ εἴκοσιν ἡμέραις ἐγένετο μόνον, ἀλλ' ἐπὶ πολλῷ τῷ χρόνῳ. Καὶ τὰ μὲν ἐνταῦθα τοιαῦτα· τὰ δὲ ἐκεῖ διαδεξόμενα αὐτοῦς, πολλῷ τούτων ἐστὶ χαλεπώτερα. Οὐ γὰρ εἰς χίλια ἔτη, οὐδὲ εἰς μύρια μόνον, οὐδὲ εἰς δις τοσαῦτα, καὶ τρίς, ἀλλ' εἰς ἀπείρους αἰῶνας ψυχωθέντα τὰ σώματα, τότε δέχεται τὰς βασάνους καὶ τὰς ἀβρόβητους ἀλγηδόνας ἐκεῖνας. Καὶ ταῦτα ἀμφοτέρωθεν οἶδε μὲν ὁ μακάριος Ἰσαΐας, οἶδε δὲ ὁ τῶν παραδόξων ὄψεων θεωρῶν Ἰεζεκιήλ, οἱ καὶ τῶν ἀνθρώπων τούτων διανειμάμενοι τὴν κόλασιν, ὁ μὲν τὴν ἐνταῦθα, ὁ δὲ τὴν ἐκεῖ διηγήσατο^ε.

β'. Ἐγὼ δὲ αὐτῶν οὐκ ἀπλῶς ἐμνημόνευσα νῦν, ἀλλ' ἐπειδὴ τις ἐλθὼν ἡμῖν ἀπήγγειλεν ἀγγελίαν πικρὰν τινα καὶ χαλεπὴν, καὶ πολλὴν εἰς τὸν Θεὸν τὴν ὕβριν ἔχουσαν. Εἶναι γὰρ τινὰς ἀνθρώπους καὶ νῦν τὰ αὐτὰ τοῖς βαρβαροῖς τολμῶντας ἐκεῖνοις, μᾶλλον δὲ καὶ παρανομώτερα ἐκείνων πολλῷ· τοὺς γὰρ εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς φιλοσοφίαν^ε ἄγοντας πάντοθεν ἐλαύνειν, καὶ μετὰ πολλῆς τῆς ἀπειλῆς ἀπαγορεύειν καθόλου μὴ φθέγγεσθαι, μηδὲ διδάσκειν μηδένα ποτὲ ἀνθρώπων τοιοῦτον μηδέν. Ἐγὼ μὲν οὖν εἰ ἀνέκραξά τε εὐθέως ἀκούσας, καὶ τὸν εἰπόντα συνεχῶς ἀνηρώτων, εἰ μὴ παῖζοι ταῦτα λέγων. Ὁ δὲ, Ἄπαγε, ἔφη· μὴ γὰρ ἂν ποτε παῖζοιμι ταῦτα, μηδ' ἂν εἰπεῖν, καὶ πλάσαι τοιαῦτα τῷ λόγῳ, ἃ πολλοῦ ἂν ἐτιμησάμην, καὶ πολυλάκις τῷ ξάμην μηδὲ νῦν, ὅτε γέγονεν, ἐν ἀκοῇ γοῦν δέξασθαι μόνῃ. Τότε δὴ καὶ πικρότερον ἀνοιμώξας, ὄντως, ἔφην, τῶν τῷ Μιθριδάτῃ καὶ πᾶσιν ἐκείνοις τολμηθέντων τοσοῦτω ταῦτα ἀνοσιώτερα, ὅσῳ καὶ σεμνότερος πολλῷ καὶ ἀγιώτερος ὄναός οὗτος ἐκείνου. Ἀλλὰ τίνας, εἰπέ μοι, καὶ πόθεν οἱ ταῦτα τολμήσαντες; καὶ διὰ τί, καὶ ἐκ

* Libri adversus oppugnatores vitæ monasticæ collati sunt cum cod. Colbert. 974 et cum alio cujus numerus excidit. In titulo ms. et edit. Savil. ἐνάγουσιν. — E Savillio ἐνάγουσιν rescripsimus pro vulgata lectione εἰσάγουσιν. Edit. n.

^ε Sic mss. duo et Sav. ad marg. Editi ἐκείνον minus recte.

^δ Forte legendum ἀποστάτην.

^β Colb. unus οὔτε ἄλλος. Tota periodus tantillum habere videtur difficultatis, quam ut declinaret Ambrosius, seriem paululum immutavit, neque tamen aberravit a sensu.

^ε Sic mss. atque ita legit Ambrosius. Editi vero εἶτα ἐπιπένη. Paulo post duo mss. τὰ μέγιστα ἀπὸ τῆς.

^δ Duo mss. et Savil. in marg. τὸν ἀπὸ τῆς τολμῆς.

^ε Duo mss. habent διηγήσαντο.

^ε Duo mss. εἰς φιλοσοφίαν, omisso τὴν καθ' ἡμᾶς. Edit. Savil.

ποίας αιτίας, καὶ πρὸς τί βλέποντες τοὺς λίθους εἰς τὸ ὕψος βάλλουσι, καὶ πρὸς τὸν οὐρανὸν ἀκοντίζουσι τὰ βέλη, καὶ τῷ τῆς εἰρήνης πολέμουσι Θεῷ; Σαμέας μὲν γὰρ καὶ οἱ Φαραθαῖοι καὶ οἱ ἄρχοντες* Ἀσσυρίων καὶ πάντες ἐκεῖνοι βάρβαροί τε ἦσαν, ὡς καὶ ἀπ' αὐτῶν τῶν ὀνομάτων ἔστιν ἰδεῖν, καὶ τῆς Ἰουδαϊκῆς μακρὰν ἤσκητο πολιτείας, [16] καὶ οὐκ ἐβούλοντο προσοικουῖντες αὐτοῖς ἀνθρώπους αὐξομένους ὀρᾶν· τὴν γὰρ δύναμιν τὴν ἐκεῖνων τῆ σφῶν αὐτῶν ἐξουσία** λοιπὸν ἐπισκοτεῖν ᾤοντο· οὗτοι δὲ ποίας αὐτοῖς ἐλευθερίας ἐλαττουμένης, ποίας ἐκκοπτομένης ἀδείας, τίνας τῶν κρατούντων συμπράττοντας ἔχοντες, ταῦτα ἐτόλμησαν; Ἐκεῖνοι μὲν γὰρ εἶχον τοὺς Περσῶν βασιλεῖς ταυτὰ βουλομένους αὐτοῖς· οἱ δὲ ἡμέτεροι τάναντία τούτων, ὡς ἐμαυτὸν πείθω, καὶ ἐπιθυμοῦσι καὶ εὐχονται. Ὅθεν καὶ πολλῆς ἐμπέπλησμαι τῆς ἀπορίας, ὅτι τῶν βασιλέων ἐν εὐσεβείᾳ ζώντων, τοιαῦτα σὺ λέγεις ἐν μέσαις τολμᾶσθαι ταῖς πόλεσιν. Ὁ δὲ φησιν· Ἄν καὶ τὸ τούτου παραδοξότερον μάθης, ὅτι καὶ οἱ ταῦτα δρῶντες εὐσεβεῖς τε εἶναι βούλονται, καὶ Χριστιανοὺς καλοῦσιν αὐτούς, πολλοὶ δὲ αὐτῶν καὶ τῶν ἤδη μεμυημένων εἰσὶ· καὶ τις αὐτῶν δὴ τούτων πολλοῦ τοῦ διαβόλου πνεύσαντος εἰς αὐτὸν^b, διὰ τῆς μιαιφάνου γλώσσης ἐκείνης ἐτόλμησεν εἰπεῖν, ὅτι καὶ τῆς πίστεως ἀποστήσεται, καὶ θύσεται δαίμοσιν· ἀποπνίγασθαι γὰρ ὁρῶν ἀνθρώπους ἐλευθέρους καὶ εὐγενεῖς καὶ δυναμένους ἐν τρυφῇ ζῆν, ἐπὶ τὸν σκληρὸν τοῦτον ἀγομένους βίον. Ταῦτα ἀκούσας ἐγὼ ἐπλήγην τε πληγὴν χαλεπωτέραν, καὶ ὅσα ἀπὸ τούτου κακὰ στοχαζόμενος, τὴν τε οἰκουμένην ἐθρήνουν ἅπασαν, καὶ πρὸς τὸν Θεὸν ἔλεγον· Ἄρον τὴν ψυχὴν μου ἀπ' ἐμοῦ, καὶ ἐκ τῶν ἀναγκῶν μου ἐξάγαγέ με, καὶ ἀπάλλαξον τῆς ἐπικήρου ταύτης ζωῆς, καὶ πρὸς τὸν χῶρον μετástησον ἐκεῖνον, ἐνθα τοιοῦτον οὐδὲν οὔτε ἕτερος ἐρεῖ τις, οὔτε ἀκούσομαι ἐγώ. Οἶδα μὲν γὰρ, ὅτι ἀπελθόντα ἐντεῦθεν τὸ σκότος διαδέξεται τὸ ἐξώτερον, ἐνθα πολὺς ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων· ἀλλ' ἤδιον ἐμοὶ βρυχόντων ἀκούειν ὀδόντων, ἢ τοιαῦτα ἠχούντων ῥήματα. Ἰδὼν δὲ με πενθοῦντα ἐκεῖνος σφοδρῶς, Ἄλλ' οὐ τούτων, φησὶν, ὁ καιρὸς νῦν· οὐδὲ γὰρ δὴ τοὺς ἀπολωλότας καὶ ἀπολλυμένους τοῖς δάκρυσι· τούτοις ἀνακτῆσασθαι δυνήσῃ ποτέ· καὶ γὰρ οἶμαι μὴ στήσεσθαι τὸ δεινόν. Χρὴ δὲ ὀρᾶν ὅπως σθέσωμεν τὴν πυρὰν, καὶ στήσωμεν τὸν λοιμὸν, τὸ γε ἡμέτερον μέρος· καὶ εἴ γέ μοι τι πείθοιο, τῶν ὀδυρμῶν τούτων ἀφέμενος, ἔργασαι λόγον παραίνεσιν ἔχοντα τοῖς νοσοῦσι καὶ στασιάζουσι, πρὸς τε τὴν ἑαυτῶν, πρὸς τε τὴν κοινὴν ἀπάντων σωτηρίαν ἀνθρώπων. Καὶ τὸ βιβλίον ἐγὼ τοῦτο λαβὼν, ἀντ' ἄλλου τινὸς φαρμάκου ταῖς τῶν καμνόντων ἐνθῆσω^c χερσὶ· καὶ γάρ εἰσὶ μοι τῶν τὰ τοιαῦτα νοσοῦντων φίλοι πολλοὶ, καὶ ἀνέξονται ἐπελθεῖν καὶ ἅπαξ καὶ δις καὶ πολλάκις, καὶ οἶδα ὅτι ταχέως ἀπαλλάξονται τοῦ λοιμοῦ. Σὺ μὲν, ἔφη, πρὸς τὸ μέτρον τῆς ἀγάπης καὶ τὰ τῆς δυνάμεως τῆς ἡμετέρας μετρεῖς· ἐμοὶ δὲ οὔτε πάρεστι τις λόγων ἰσχὺς, τῆ τε εἶναι δοκούση χρήσασθαι εἰς ὑπόθεσιν τοιαύτην αἰσχύνομαι, ἄλλον μὲν οὐδένα τοσοῦτον, Ἕλληνας δὲ ἅπαντας, τοὺς τε ὄντας τοὺς τε ἐπιγινομένους, οὓς ἀεὶ τῶν δογμάτων οὐχ ἦττον^d ἐπὶ

* Duo mss. Φαρασθεοὶ καὶ οἱ ἄρχοι. Hæc nomina corrupta sunt: vide Esdræ iv, 9.

** Sic Sav. et Mor. Duo autem mss. τὴν σφῶν αὐτῶν ἐξουσίαν. Paulo post unus ποίεας αὐτοῖς, quæ vera lectio est. Ed. Sav. Mor. et al. cod. ποίας αὐτῆς male. Infra unus ταυτὰ βουλευομένους.

^b Sic Savil. et Morel., sed εἰς αὐτὸν deest in duobus mss. Paulo post duo mss. et Savil. in marg. θύσει δαίμοσιν.

^c Savil. et unus καμνόντων φέρων ἐνθῆσω. Morel. autem et alius ut supra.

^d Sic Savil. et mss. recte. Morel. vero οὓς οὐχ ἦττον, omis-

τῆ τοῦ βίου διασύρων βραθυμίᾳ, νῦν τὰ ἡμέτερα ἀναγκάζομαι διδάξαι κακὰ. Εἰ γὰρ αἰσθωνταί τινες ἐκεῖνων ὅτι παρὰ Χριστιανοῖς εἰσὶ τινες ἀνθρώποι οὕτω πρὸς ἀρετὴν καὶ φιλοσοφίαν ἐκπεπολεμημένοι, ὡς μὴ μόνον τῶν ὑπὲρ ταύτης ἀφίστασθαι [47] πόνων, ἀλλὰ μηδὲ τοὺς ὑπὲρ τούτων ἀνέχεσθαι λόγους, καὶ οὐδὲ ἐνταῦθα στήναι τῆς μανίας ἀνέχονται, ἀλλὰ κἂν ἕτερός τις ταῦτα συμβουλεύῃ καὶ διαλέγῃται, καὶ τοῦτον πάντοθεν ἐλαύνουσιν· ἂν ταῦτα αἰσθωνταί, δέδοικα μὴ ποτε οὔτε ἀνθρώπους ἡμᾶς εἶναι νομίσωσιν, ἀλλὰ θηρία καὶ τέρατα ἀνθρωπόμορφα, καὶ δαίμονας τινὰς ἀλάστορας, καὶ τῆς κοινῆς φύσεως ἐχθρούς, καὶ ταύτην οὐ περὶ τῶν ὑπευθύνων μόνον, ἀλλὰ καὶ περὶ παντὸς ἡμῶν τοῦ ἔθνους τὴν ψῆφον ἐνέγκωσι. Καὶ γελάσας ἐκεῖνος, Παίσεις, ἔφη, ταῦτα λέγων· ἐγὼ γὰρ νῦν τούτου σοι εὐκαιρότερον ἐρεῖ, εἴ γε δέδοικας μὴ παρὰ τῶν σῶν λόγων μάθωσιν ἃ διὰ τῶν ἔργων ἔμαθον ἅπαντες πάλοι. Ὅσπερ γὰρ τινος πονηροῦ πνεύματος τὰς ἀπάντων πεπληρωκότος ψυχᾶς, οὕτω τὰ πάντων στόματα τούτων γέμει τῶν λόγων· κἂν εἰς ἀγορὰν ἐμβάλῃς, ἔψει, καὶ ἐν τοῖς λατρείοις, κἂν ἐν παντὶ μέρει τῆς πόλεως, ἐνθα συνεδρεύειν εἰώθασιν· οἱ πράττειν οὐδὲν ἐθέλοντες, πολὺν γέλωτα παρὰ πάντων κινούμενον. Ἡ δὲ τοῦ γέλωτος τούτου καὶ τῆς κωμωδίας ὑπόθεσις, τῶν εἰς τοὺς ἀγίους ἀνδρας εἰργασμένων ἐστὶ τὰ διηγήματα^e. Καθάπερ γὰρ τινες πολεμιστὰς πολλὰς ἠνυκότες μάχας, καὶ τρόπαια στήσαντες, τὰς ἑαυτῶν ἀριστείας διηγούμενοι χαίρουσιν, οὕτω δὲ καὶ οὗτοι γάννυνται ἐπὶ τοῖς τολμήμασι τοῖς ἑαυτῶν· καὶ ἀκούσῃ τοῦ μὲν λέγοντος ὅτι, Ἐγὼ πρῶτος καὶ χεῖρας ἐπέβαλον ἐπὶ τὸν δαίμονα τὸν μοναχὸν, καὶ πληγὰς ἐπέτεινα· ἑτέρου δὲ ὅτι, Τὸ καταγώγιον πρὸ τῶν ἄλλων εὔρον αὐτός· Ἀλλὰ τὸν δικαστὴν ἐγὼ μᾶλλον τῶν ἄλλων· παρώξυνα, φησὶν ἕτερος· ἄλλος τὸ δεσμωτήριον καὶ τὰ ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ δεινὰ, καὶ τὸ διὰ τῆς ἀγορᾶς ἐλκύσαι τοὺς ἀγίους ἐκεῖνους ἐν ἐγκωμίου τίθεται μέρει· καὶ ἄλλος ἄλλο. Εἶτα πάντες ἀνακαγχάζουσιν ἐπὶ τούτοις. Καὶ ταῦτα μὲν ἐν τοῖς τῶν Χριστιανῶν συνεδρίοις· αἱ δὲ Ἕλληνας καὶ τούτους γελῶσι, καὶ τοὺς ὑπ' αὐτῶν γελωμένους· τοὺς μὲν, ἐφ' οἷς ἔδρασαν, τοὺς δὲ ἐφ' οἷς ἐπαθον· καὶ πολέμου τινὸς ἐμφυλίου τὰ πάντα ἐμπέπλησται, μᾶλλον δὲ ταῦτα ἐκεῖνου πολλῶν χαλεπώτερα. Ἐκεῖνον μὲν γὰρ οἱ πολεμήσαντες τὸν πόλεμον, ὅταν ποτὲ ὕστερον ἀναμνησθῶσιν αὐτοῦ, τοῖς τε κεκνηκόσιν αὐτὸν ἐπαρῶνται πολλὰ, καὶ δαίμονί τινι πονηρῷ τὰ ἐν αὐτῷ γενόμενα ἅπαντα ἀνατιθέασιν· κάκεινοι μὲν πλέον τι τῶν ἄλλων αἰσχύνονται, ὅσπερ ἂν ἐν αὐτῷ πλέον τι τῶν ἄλλων ἐργάσωνται· οὗτοι δὲ καὶ ἐγκαλλωπίζονται τοῖς τολμήμασι. Καὶ οὐ τοῦτο μόνον, ὅτι ἐναγέστερος οὗτος ἐκεῖνου ὁ πόλεμος, οὐδὲ ὅτι πρὸς ἀγίους καὶ οὐδὲν ἰδικηκότας γίνεται μόνον, ἀλλ' ὅτι καὶ πρὸς ἀνθρώπους ποιεῖν μὲν οὐδένα εἰδόμενος κακῶς, πάσχειν δὲ παρεσκευασμένους μόνον.

γ'. Ἐπίσχετος, ἔφη, ἐπίσχετος· καὶ γὰρ καὶ τούτων ἡμῶν ἄλις^f τῶν διηγημάτων, εἴ γε μὴ παντελῶς με^h ἐκπνεῦσαι θέοι· ἀλλὰ μικρὰν γοῦν τινα ἔχοντα ἰσχὺν, ἀπελθεῖν ποιήσωνⁱ. Σὺ μὲν γὰρ πάντως ὕπερ ἐπέταξας γενήσεται· μόνον μηδὲν ἕτερον ἡμῖν προσθήης διήγημα, ἀλλ' ἀπελθὼν εὐχου σχεδασθῆναι μοι τῆς ἀθυμίας τὸ νέφος, καὶ

^e Duo mss. τὰ διηγήματα ταῦτα.

^f Sic omnes mss. et Sav. In edit. Morel. τῶν ἄλλων deest.

^g Unus habet ἄλις ἀρχούτως.

^h Sic Sav. recte. Editum fuerat εἴ γέ με παντελῶς. Edit.

ⁱ Sic mss. et Savil. in marg. In edit. Morel. ποιήσων deest.

enim in re tam seria jocarer, neque dicerem, vel confingerem ea quæ plurimi redemissem, ac plurimis votis expetissem, ut ne nunc quidem, quando facta sunt, vel aure perciperem. Tunc porro acerbius ingemiscens: Vere, dixi, hæc tanto sceleratiora sunt iis, quæ Mithridates omnesque alii admiserunt, quanto templum hoc est illo honorabilius et sanctius. Sed quinam isti, quæso, aut unde sunt qui talia præsumunt? quare, et qua de causa, quem respicientes finem, lapides in sublime jaciunt, telaque in cælum jaculantur, ac cum Deo pacis bellum gerunt? Sameas enim, Pharathæi¹ et Assyriorum principes, omnesque cæteri, barbari, quod ex ipsis nominibus videre est, longeque a Judæorum moribus remoti erant, nolabantque finitimos sibi homines multiplicari: nam illorum vires fore ut potentiam suam obscurarent arbitrabantur. Hi autem quam sibi imminuta libertate, qua sublata licentia, quo principum auxilio hæc ausi sunt? Illi enim Persarum reges hæc volentes habere, nostri vero contraria penitus, ut mihi ipse persuadeo, et cupiunt et optant. Quapropter magno stupore plenus sum, quod Imperatoribus piam religionem sectantibus, hæc in mediis urbibus impune fieri dicas. Quid vero, inquit ille, si his quoque mirabilia didiceris? quod scilicet horum auctores pii videri velint, et Christianos se nuncupent, plurimi autem ex illis etiam initiati sint: imo eorum quidam, diabolo vehementer afflante, execranda lingua sua dicere ausus sit, se a fide recessurum et dæmonibus immolaturum: suffocari enim se videndo homines liberos, nobiles, vitamque deliciis plenam agere valentes, ad hanc duram vitæ rationem abduci. His auditis ego acerbiori vulnere percussus sum, et mala inde futura conjiciens, orbem simul flebam universum, Deumque compellabam his verbis: Tolle animam meam a me, et de necessitatibus meis erue me, atque ab hac mortali vita libera me, et ad locum illum transfer, ubi nullus hujusmodi quidpiam proferet, neque ipse audiam. Novi equidem, quod hinc excedentem exteriores excipient tenebræ, ubi fletus ingens et stridor dentium: verum jucundius mihi est dentes audire stridentes quam ejusmodi verba jactantes homines. Videns autem me ille admodum lugentem: Non id, inquit, tempus postulat: neque enim his lacrymis eos, qui jam perierunt et quotidie pereunt, recuperare unquam poteris: neque malum hic finem habiturum puto. Sed providendum est, ut rogam istum extinguamus, hancque pestem cohibeamus: ac si mihi morem gesseris, his missis fletibus librum edes, quo ægris hujusmodi ac seditiosis monita dabis ad suam omniumque hominum salutem. Hoc ego assumpto libro, medicaminis cujusdam vice illum ægrotantium in manu ponam. Sunt enim ex horum numero plerique mihi amicitia juncti, qui patientur me ipsos adire semel et bis et pluries, novique illos cito ab hac peste liberandos esse. Tu quidem, respondi ego, ex caritate tua vires meturis nostras: mihi vero nulla inest vis

dicendi, et ea, quæ inesse videtur, in hoc argumento uti pudet me: nec alium quemquam ita vereor, ut gentiles omnes, tum eos qui modo sunt, tum eos qui post futuri sunt, quos ego non minus pro vitæ segnitie, quam pro doctrinæ ratione semper carpere solitus sum, ne jam ipsos mala nostra doceam. Nam si qui ex illis senserint apud Christianos esse homines adeo virtuti et philosophiæ inimicos, ut non modo labores ad eam adipiscendam refugiant, sed ne de illa quidem verba facere sinant, imo ne hac tanta quidem insania contenti, si quem hanc consulentem, deque illa disserentem videant, hunc undique expellant; si hæc, inquam, illi senserint, timeo ne nos existiment non homines, sed feras, et monstra hominis forma, dæmonasque quosdam noxios, ac communis naturæ inimicos, nec de sontibus modo, sed de tota simul gente talem sententiam ferant. At ille ridens: Ludis, inquit, hæc dicens: ego enim opportuniora jam loquar, si vereris ne ex verbis tuis id ediscant, quæ illi jam dudum ex ipsis operibus edidicerunt. Nam ac si nequissimus aliquis spiritus omnium animos occuparit, per cunctorum ora hi sermones vertuntur; sive in forum te contuleris, sive in tabernas medicorum, sive in quamlibet urbis partem, ubi sedere solent ii, qui nihil operari volunt, videbis ingentem risum ab omnibus moveri. Risus autem ejus et comœdiæ argumentum est, eorum quæ adversus sanctos viros acta sunt festiva narratio. Quemadmodum enim bellatores, qui multas pugnas confecerint ac tropæa erexerint, gesta sua fortia narrare gaudent, sic et isti in facinoribus suis lætantur. Hunc sane audias dicentem, Primus ego manus in illum monachum injeci, et plagas intuli; alium vero, At ego cellulam ejus ante alios inveni; alium, Ego judicem magis quam omnes adversus¹ illum concitavi. Jactat alius carcerem, carcerisque miseras: quodque per forum sanctos traxerit, id laudis in parte constituit; alius item aliud. Deinde omnes profusis cachinnis hæc prosequuntur. Et hæc quidem in Christianorum consessibus: gentiles vero et hos irrident, et eos qui ab illis irridentur; illos quæ hæc perpetrarint, hos quod talia passi sint: omniaque civili quodam bello repleta sunt, imo hujusmodi bello longe atrociora isthæc sunt. Nam qui bellum illud gesserint, cum postea illius reminiscuntur, auctores ejus maledictis insectantur, ac dæmoni cuidam malo cuncta, quæ in illo gesta fuerint, accepta referunt: et ii ampliore afficiuntur pudore, qui plura quam alii perpetrarint: hi autem de suis ausibus gloriantur. Neque ideo tantum hoc sceleratius illo bellum est, quod adversus sanctos qui neminem læserint excitetur; sed etiam quod adversus homines qui nemini malum facere noverunt, et ad patiendum solummodo parati sunt.

3. *Joannes Chrys. ad librum edendum se comparat.* — Siste gradum, dixi ego, siste, satis jam hujusmodi narrationum, nisi me expirare velis: sed modicum mihi hoc virium relinquens missum me facito. Quod

¹ Duo Mss., *Pharasthei*. Hoc nomen corruptum est; vide *Esdræ* 4, 9.

¹ Sic omnes Mss. et Savil. In Editio Morel. *magis adversus*, etc., omissis verbis, *quam omnes*.

jussisti penitus exsequemur : tantum nihil aliud jam dictis adjicias, sed digressus precare ut, excussa mihi mœroris nebula, quamdam a Deo, qui impugnatur, opem consequar ad medelam inimicorum ejus. Id vero dabit haud dubie, clemens cum sit, ac mortem peccatoris nolit, sed ut convertatur et vivat. Sic illo a me dimisso, hæc scribere sum aggressus. Atenim si hoc tantum mali adesset, quod sancti Dei et admirabiles viri raptarentur, laniarenturque ad tribunalia pertracti, verberati et alia passi, quæ supra narravimus, nullumque hinc damnum in eorum converteretur caput, qui talia perpetrarunt, tantum abest ut de gestis dolerem, ut etiam de iisdem riderem perquam suavissime. Nam et infantes quoties sine suo periculo percutiunt matres, risum illis movent copiosissimum, tantoque majorem voluptatem pariunt, quanto vehementiore cum iracundia id fecerint, ita ut effundantur peneque dirumpantur risu : si vero dum id jugiter infans ac validius facit, vulneretur aliquando, sive acu circa zonam tunicæ matris affixa, sive radio maternis pectoribus appenso ferientis manum excipiente : tunc certe, tunc misso risu, majore, quam is qui percussus est, illa dolore afficitur : et interim curat vulnus, de cætero autem ingentibus minis vetat ne talia agat, ne forte simile quidpiam patiat. Nos itaque paria fecissemus, si puerilem hujusmodi iracundiam conspiceremus, aut esse hanc infantum plagam, quæ non magnam ipsis perniciem inferret. Quoniam vero post modicum elapsum tempus, quamvis nunc furore correpti id non sentiant, flebunt, ejulabunt, lamentabuntur, non tali fletu quali infantes, sed in tenebris exterioribus et in igne inexstinguibili : id ipsum jam faciamus quod matres, hoc tantum discrimine, quod non cum minis et contumeliis ut illæ, sed blande et cum lenitate multa infantes hujusmodi alloquamur : quandoquidem nihil hinc damni sanctis viris, sed merces copiosior majorque fiducia accedit. Si quidem futura bona commemoremus, admodum forte ridebitis, quippe qui hujusmodi risu semper ridere soleatis : at præsentibus, etiamsi millies risui addicti fueritis, fidem non negabitis; nec si volueritis quidem poteritis, rebus nempe ipsis contra clamantibus.

Persecutores non sanctis, sed sibi nocent. Exemplum Neronis et Pauli. — Neronem prorsus audistis virum nempe ex lascivia famosum, qui primus et solus in tanto imperio novos quosdam impudicitæ et turpitudinis modos excogitavit : hic itaque Nero beatum Paulum, cujus tempore regnabat, de iisdem accensans, de quibus vos ipsi sanctos viros insimulatis : pellicem enim ejus, quam ille deperibat, cum ad fidei doctrinam amplectendam induxisset, ab impuro ejus consortio monitis suis abduxit : hæc, inquam, illi crimina objiciens, ac corruptorem, seductorem, et his similibus nominibus, quæ vos modo profertis, Paulum appellans, primo ipsum in vincula conjecit; cum autem ut puellæ monita dare desineret ipsi persuadere non posset, necavit tandem. Quid igitur hinc damni fuit male affecto, quidve emolumenti facinoris auctori? Imo vero, quid non emolumenti occiso

Paulo, quid non damni necanti Neroni? nonne illa quidem ut angelus ubique terrarum celebratur? de præsentibus enim tantum loquor; ille vero tamquam corruptor dæmonque ferox apud omnes male audit?

4. Ea vero quæ ad futuram vitam pertinent, etiamsi vos non credatis, propter credentes tamen memorare necesse est; quamquam ex iis, quæ coram sunt, vos etiam illis credere debueratis: verum quoquo animo ipsa acceperitis, dicentur a nobis, nec occultabuntur. Quænam igitur illa erunt? Miser ille, squalidus, tristis, ignominia obrutus et caligine, demissis oculis abducetur eo, ubi vermis qui non moritur, et ignis qui non exstinguitur: beatus vero Paulus magna cum fiducia ad ipsum adstabit Imperatoris thronum, splendore fulgens, tantaque amictus gloria, ut nec angelis nec archangelis inferior sit, tantamque mercedem recipiet, quantam recipere par est hominem qui pro Deo ejusque placitis corpus¹ atque animam suam tradiderit. Ita enim se res habet: parata quidem est iis, qui bona egerint, ingens retributio, major autem ea est atque auctior, quoties ii qui bona operantur, pericula ignominiamque multam adierint. Etiamsi bonum opus æquale sit in eo qui sine labore, et in eo qui cum labore id perfecit, honores tamen et coronæ pares non erunt. Nam et in bello coronatur quidem is qui tropæum erexit; multo magis tamen is qui vulnera præ se fert, per quæ tropæum erectum est. Quid autem de viventibus loquor, quando et ii qui hoc tantum dederunt virtutis indicium, ut in bello fortiter occumberent, nihilque plus emolumenti suis præstiterunt, tamquam servatores et patroni per totam Græciam celebrantur? tametsi vos hæc ignoratis, risui et deliciis semper dediti. Quod si gentiles homines, nihilque sanum sentientes, id conspici potuerunt, summisque honoribus prosequuti sunt eos, qui pro se obierunt, nihilque præstiterunt amplius, quanto magis Christus hoc faciet, qui semper et ubique eos, qui propter se pericula adeunt, largissimis donis ac præmiis superat? Neque enim persecutionibus tantum, aut verberibus, aut carceribus, cædibusque, sed etiam contumeliis conviciosisque verbis, præmia posuit maxima. *Beati enim, inquit, eritis cum vos oderint homines, et cum separaverint vos, et exprobraverint, et ejecerint nomen vestrum tamquam malum, propter Filium hominis. Gaudete in illa die et exsultate: ecce enim merces vestra multa est in cælis (Luc. 6. 22. 23).* Si igitur et pati et audire male, patientibus maleque audientibus mercedem auget, qui impedit quominus patiantur et male audiant, non hos, sed eos qui male faciunt et dicunt, juvat. Eos enim potius nocumento affecit, quando majorem illam mercedem præcidit, et gaudii exsultationisque materiam ipsis abstulit. Quocirca horum quidem causa hæc etiam silere et omittere satius fortasse fuerat; quæ scilicet ipsis magnas honorum divitiarum majoremque fiduciam

¹ Deest, corpus, in duobus Mss.

λαβεῖν τινα παρὰ τοῦ πολεμουμένου Θεοῦ ῥοπήν εἰς τὴν ἰατρειάν τῶν πολεμούντων αὐτόν· [48] δώσει δὲ πάντως φιλόανθρωπος τε ὢν, καὶ τὸν θάνατον μὴ βουλόμενος τοῦ ἁμαρτωλοῦ, ὡς τὸ ἐπιστρέφαι αὐτὸν καὶ ζῆν. Οὕτως ἀποπέμφας ἐκεῖνον, τῶν λόγων ἠπτόμεν τούτων. Καὶ γὰρ εἰ μὲν τοῦτο μόνον ἦν τὸ δεινόν, τὸ τοὺς ἀγίους τοῦ Θεοῦ καὶ θαυμαστοὺς ἄνδρας ἐκεῖνους ἔλκεσθαι καὶ σπαρῆσθαι συρομένους εἰς δικαστήρια, καὶ τυπτομένους, καὶ τὰ ἄλλα πάσχοντας, ἅπερ διηγησάμην ἄρτι, μηδεμία δὲ ἀπὸ τούτων εἰς τὴν τῶν ταῦτα τολμώντων κεφαλὴν ἐτρέπετο βλάβη, τοσοῦτον ἀπέσχον ἀλγῆσαι τοῖς γινομένοις, ὅτι κἂν ἐγέλασα σφόδρα ἡδύ, καὶ δαψιλῆς ἐπ' αὐτοῖς· ἐπεὶ καὶ τὰ παιδία τὰ μικρά, ὅταν μὲν ἀκινδύνως πλήττηται μητέρα, πολὺν κινεῖ τὸν γέλωτα ταῖς πληττομέναις αὐταῖς, καὶ ὅσῳπερ ἂν ἐκ πλείονος τοῦτο ἐργάζεται τοῦ θυμοῦ, τοσοῦτον μᾶλλον αὐταῖς ἐπιτείνει τὴν ἡδονήν, ὡς καὶ διαχεῖσθαι καὶ ἀνακλᾶσθαι τῷ γέλωτι· εἰ δὲ τῷ συνεχῶς καὶ βαρυδαίως τοῦτο ποιεῖν τρωθεῖ ποτὲ, ἢ βελόνης τῷ χιτωνίσκι τῆς μητρὸς περὶ τὴν ζώνην ἐμπεπεροντημένης, ἢ τῆς κερκίδος πρὸ τῶν στέρνων τῶν μητρικῶν τὴν χεῖρα τοῦ παιδὸς δεξαμένης, τότε δὴ, τότε, τὸν γέλωτα ἀφείσα ἢ μήτηρ, μείζονι τοῦ πληγέντος περιωδυνία κατέχεται· καὶ τέως μὲν θεραπεύει τὸ τραῦμα, τοῦ λοιποῦ δὲ μετὰ σφοδρᾶς ἀπαγορεύει τῆς ἀπειλῆς τὰ τοιαῦτα μὴ ποιεῖν, ὡς μηκέτι παθεῖν τὰ αὐτά. Καὶ ἡμεῖς τοίνυν τὰ αὐτὰ ἂν ἐδράσαμεν, εἰ τὸν παιδικὸν τοῦτον ἐωρῶμεν θυμὸν, καὶ τὴν τῶν νηπίων πληγὴν, μὴ μέγαν αὐτοῖς τὸν ὀλεθρον φέρουσαν· ἐπειδὴ δὲ μικρὸν ὕστερον, κἂν μὴ νῦν αἰσθωνται τῷ θυμῷ κατεχόμενοι, κλαύσουσι καὶ οἰμώξουσι καὶ ὀδυροῦνται, οὐ τοιοῦτον ὀδυρμὸν, οἷον τὰ παιδία τὰ μικρά, ἀλλὰ τὸν ἐν τῷ σκότει τῷ ἐξωτέρῳ, τὸν ἐν τῷ πυρὶ τῷ ἀσβέστι· τὸ αὐτὸ πάλιν ταῖς μητράσι ποιήσωμεν, τοσοῦτον αὐτῶν διαλλάττοντες, ὅσον οὐ μετ' ἀπειλῆς καὶ ὕβρεως καθάπερ ἐκαῖναι, ἀλλὰ μετὰ κολακείας καὶ προσηθείας πολλῆς πρὸς τὰ παιδία ταῦτα διαλεξόμεθα· ἐπεὶ ὅτι γε τοῖς ἀγίοις οὐδεμία ἀπὸ τούτων ἢ βλάβη, ἀλλὰ καὶ μείζων ὁ μισθὸς καὶ πλείων ἢ παρρησία. Ἄν μὲν τὰ μέλλοντα εἴπωμεν ἀγαθὰ, τάχα καὶ γελάσεσθε μέγα, ἅτε τοιοῦτον ἀεὶ γέλωτα μελετῶντες γελᾶν· ταῖς δὲ παροῦσι, κἂν μυριάκις ἦτε φιλογέλωτες, οὐκ ἀπιστήσετε· οὐδὲ γὰρ, ἂν ἐθέλητε, δυνήσεσθε, τῶν πραγμάτων ὑμῖν οὕτως ἀντιφθεγγομένων αὐτῶν.

Τὸν Νέρωνα πάντως ἀκούετε (καὶ γὰρ ἐπίστημος ὁ ἀνὴρ ἀπὸ τῆς ἀσελγείας ἐγένετο*, πρῶτος καὶ μόνος εὐρῶν ἐν ἀρχῇ τοιαύτη καινοῦς τινος ἀκολασίας καὶ ἀσχημοσύνης τρόπους·) οὗτος ὁ Νέρων τὸν μακάριον Παῦλον (καὶ γὰρ ἔτυχε κατὰ τοὺς αὐτοὺς ἐκεῖνῳ γενόμενος χρόνος) τοιαῦτα ἐγκαλῶν, οἷάπερ ὑμεῖς^b τοῖς ἀγίοις τούτοις ἀνδράσι (παλλακίδα γὰρ αὐτοῦ σφόδρα ἐπέραστον πείσας τὸν περὶ τῆς πίστεως δέξασθαι λόγον, ἐπειθεν ὁμοῦ καὶ τῆς ἀκαθάρτου συνουσίας ἀπαλλαγῆναι ἐκείνης)· τοιαῦτα γοῦν ἐγκαλῶν ἐκεῖνος, καὶ λυμεῶνα καὶ πλάνον καὶ τὰ αὐτὰ, ἅπερ ὑμεῖς φθέγγεσθε, [49] τὸν Παῦλον ἀποκαλῶν, τὸ μὲν πρῶτον ἔδωκεν, ὡς δὲ οὐκ ἔπειθε τῆς πρὸς τὴν κόρην ἀποσχέσθαι συμβουλῆς, τέλος ἀπέχτεινε. Τί οὖν ἀπὸ τούτου γέγονε βλάβος τῷ παθόντι κακῶς; τί δὲ ὄφελος τῷ ἄρασanti κακῶς; τί μὲν οὐκ ὄφελος τῷ τότε ἀναίρε-

θέντι Παύλῳ; τί δὲ οὐ βλάβος τῷ ἀνελόντι Νέρωνι; εὐχὴ μὲν ὡσπερ ἄγγελος πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης ἄδεται (τὰ γὰρ παρόντα τέως ἐρῶ)· ὁ δὲ, ὡσπερ ὄντως λυμεῶν καὶ δαίμων ἄγριος πρὸς πάντας διαβέβληται;

δ.^c Τὰ δὲ ἐκεῖ, κἂν ὑμεῖς ἀπιστήσητε, διὰ τοὺς πιστεύοντας ἀναγκαῖον εἰπεῖν· καίτοι ὑμᾶς ἀπὸ τῶν παρόντων κάκεινοις πιστεύειν ἐχρῆν· πλὴν ἀλλ' ὅπως ἂν πρὸς αὐτὰ διάκεισθε, εἰρήσεται παρ' ἡμῶν, καὶ οὐ κεκρύφεται. Τίνα οὖν ἔσται τὰ ἐκεῖ; Ὁ μὲν ἄθλιος καὶ ταλαίπωρος ἐκεῖνος, αὐχμῶν καὶ κατηφῆς, αἰσχύνης γέμων καὶ ζόφου, καὶ κάτω νεύων, ἀπαχθήσεται ἔνθα ὁ σκώληξ ὁ ἀτελεύτητος καὶ τὸ πῦρ τὸ ἀτρεστον· ὁ δὲ μακάριος Παῦλος μετὰ πολλῆς στήσεται τῆς παρρησίας παρ' αὐτὸν τοῦ βασιλέως τὸν θρόνον λαμπρῶς ἀποστῆθων, καὶ δόξαν ἠμφισπόμενος τοσαύτην, ὡς μηδὲν τῶν ἀγγέλων καὶ τῶν ἀρχαγγέλων ἀποδεῖν, καὶ τοσοῦτον λήψεται τὸν μισθόν, ὅσον εἰκὸς ἀνθρώπου σῶμα^d καὶ τὴν ψυχὴν τῶν τῷ Θεῷ δοκούντων ἔνεκεν ἐπιδόντα. Καὶ γὰρ οὕτως ἔχει· Κεῖται μὲν πολλῆ τοῖς τὰ ἀγαθὰ ἐργαζομένοις ἀντίδοσις, μείζων δὲ αὕτη καὶ πλείων γίνεται, ὅταν καὶ διὰ κινδύνων ἴωσι καὶ ἀτιμίας πολλῆς οἱ ταῦτα ἐργαζόμενοι τὰ ἀγαθὰ· κἂν τὸ κατάρθωμα ἴσον ἢ τῷ τε ἀπονητῷ, καὶ τῷ μετὰ πόνων αὐτὸ κατωρθωκότι, τὰ τῆς τιμῆς οὐκ ἔσται ἴσα καὶ τὰ τῶν στεφάνων. Ἐπεὶ καὶ ἐν τοῖς πολέμοις στεφανοῦται μὲν ὁ τρόπαιον στήσας, πολλῶ δὲ ἔτι μείζονως ὁ καὶ τὰ τραύματα ἐπιθεῖξαι ἔχων, οἱ ὧν τὸ τρόπαιον ἔστησε. Καὶ τί λέγω περὶ τῶν ζώντων, ὅπου γε καὶ οἱ τοῦτο μόνον ἐπιδειξάμενοι τὸ καλῶς ἀποθανεῖν ἐν πολέμῳ, μηδὲν δὲ πλείον τοὺς αὐτῶν ὠφελήσαντες, καθάπερ σωτῆρες καὶ προστατάται πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἄδονται; εἰ καὶ ταῦτα ὑμεῖς ἀγνοεῖτε, τῷ γέλωτι καὶ τῇ τρυφῇ διαπαντὸς προσανέχοντες^e; Εἰ δὲ Ἕλληγες ἄνθρωποι, καὶ μηδὲν ὄλιγος ὑγιᾶς ἐννοοῦντες, τοῦτο ἰδυνήθησαν συνιδεῖν, καὶ πολλῆ τιμηθήσασιν τῇ τιμῇ τοὺς ἀποθανόντας μόνον ὑπὲρ αὐτῶν, μηδὲν δὲ ἐργασαμένους πλέον, πόσῳ μᾶλλον ὁ Χριστὸς τοῦτο ἐργάσεται, ὁ πανταχοῦ τοὺς δι' αὐτὸν κινδυνεύοντας ἐκ πολλοῦ τοῦ περιόντος ταῖς τῶν ὄψεων νικῶν ἀντιδόσεις; Οὐ γὰρ διωγμῶν μόνον, οὐδὲ πληγῶν, οὐδὲ δεσμοτηρίων καὶ φόνων καὶ σφαγῆς, ἀλλὰ καὶ ὕβρειος μόνης καὶ βτημάτων ὀνειδιστικῶν πολὺν ἔθηκε τὸν μισθόν. Μακάριοι γὰρ, φησὶν, ἐστὲ, ὅταν μισήσωσιν ὑμᾶς οἱ ἄνθρωποι, καὶ ὅταν ἀφορίσωσιν ὑμᾶς καὶ ἐνειδίωσιν, καὶ ἐκβάλωσιν τὸ ὄνομα ὑμῶν ὡς σκηρῶν, ἔνεκεν τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου· χαίρετε ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ καὶ σκιρτήσατε· ἰδοὺ γὰρ ὁ μισθὸς ὑμῶν πολλὸς ἐν τῷ οὐρανῷ. Εἰ τοίνυν τὸ κακῶς παθεῖν καὶ τὸ κακῶς ἀκοῦσαι ἐπιτείνει τὸν μισθόν καὶ τοῖς πάσχει καὶ τοῖς ἀκούουσι κακῶς, ὁ κωλύειν αὐτοὺς παθεῖν καὶ ἀκοῦσαι κακῶς, οὐχὶ τούτους, ἀλλὰ τοὺς λέγοντας καὶ τοὺς ποιούντας ὠφέλησε. Τούτους γὰρ ἔβλαψε^f, τοῦ [50] μισθοῦ τὸ πλέον ἐκκόπτων αὐτοῖς, καὶ τῆς χαρᾶς καὶ τῶν πολλῶν σκιρτημάτων ἀναιρῶν τὴν ὑπόθεσιν. Ὡστε τούτων μὲν ἔνεκεν καὶ σιγῆσαι ἐχρῆν, καὶ ἀφείναι γενέσθαι ταῦτα τὰ πολὺν αὐτοῖς τὸν πλοῦτον ποιούντα τῶν ἀγαθῶν, καὶ μείζω τὴν παρρησίαν κατασκευάζοντα· ἐπειδὴ δὲ ἀλλήλων ἐσμέν μέλη, κἂν αὐτοὶ πάλιν ἀρνῶνται τὴν χάριν, οὐ χρῆ τοὺς οὕτω διακαίμενους, ἐνὸς μὲν προνοεῖν μέρους, ἑτέρου δὲ περιορᾶν. Ἐκεῖνοις μὲν γὰρ ἔσται καὶ ἑτέρας^g εὐδοκίμησεως ὑπό-

^c Duo mss. τὰ δὲ ἐκεῖ, κἂν γὰρ ὑμεῖς. Mor. τὰ γὰρ ἐκεῖ, κινδύνους.

^d Σῶμα deest in duobus mss.

^e Duo mss. προσαχθέντες. Infra Savil. et unus codex μηδὲν δὲ ἐργασαμένους. In edit. Morel. deest.

^f Sic mss. Savil. autemet Morel. τούτους δὲ ἔβλ. Paulus post idem mss. τῶν καλῶν σκιρτημάτων. Alii πολλῶν.

^a Unus habet ἐγένετο.

θεσις, κἄν μὴ νῦν πάθωσι κακῶς· οὗτοι δὲ, ἂν μὴ μάχης ἀπόσχωνται ταύτης, οὐδέτι σωθῆναι δυνήσονται. Τούτου δὲ χάριν παριδὼν τὸ ἐκείνων, πρὸς τὸ ὑμέτερον ἵσταμαι, καὶ δέομαι καὶ ἀντιβολῶ πεισθῆναι· ἃ τε ἡμῖν παρακαλοῦσι, καὶ μηκέτι καθ' ἑαυτῶν τὸ ξίφος ὠθεῖν, μηδὲ πρὸς κέντρον λακτίζειν, μηδὲ νομίζοντας ἀνθρώπους ἀνίαν, λυπεῖν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τοῦ Θεοῦ. "Ὅτι μὲν γὰρ ἐπαινήσασθε ταύτην ἡμῶν τὴν γνώμην, κἄν μὴ νῦν, ἀλλ' αὖθις, οἶδα καὶ πέπεισμαι· βούλομαι δὲ ὑμᾶς τοῦτο ποιῆσαι νῦν, ἵνα μὴ μάχην αὐτὸ μετὰ ταῦτα ποιῆτε. Ἐπεὶ καὶ ὁ πλούσιος ἐκεῖνος, ὅτε μὲν ἦν ἐνταῦθα, τοὺς προφῆτας καὶ τὸν νόμον καὶ τὴν ἐκ τούτων παράκλησιν ἢ μῦθόν τινα ἔγγαίτο καὶ λῆρον· ἐπειδὴ δὲ ἀπήλθεν ἐκεῖ, οὕτως ἐθαύμασεν αὐτῶν τὴν παραίνεσιν, ὡς, ἐπειδὴ συνείδε μηδὲν αὐτὸν ἀπὸ τῶν ἐπαίνων ὠφεληθῆναι δυνάμενον, παρακαλέσαι τὸν πατριάρχην πέμψαι τινὰ τῶν ἐν ἁδοῦ τοῖς ὑπὲρ γῆς ἀπαγγέλλοντα, ἐκεῖνο δεδοικώς, μὴ ποτε καὶ αὐτοὶ τὸ αὐτὸ πάθωσι ^ε, καὶ καταγελάσαντες τῶν θεῶν Γραφῶν, τότε αὐτὰς θαυμάσωσι, ὅταν αὐτοῖς ὄφελος οὐδὲν ἀπὸ τοῦ θαύματος. Καίτοι γε οὐδὲν ἐκεῖνος τοσοῦτον εἰργάσατο οἶον ὑμεῖς. Ἐκεῖνος γὰρ τῶν μὲν ἑαυτοῦ οὐ μετέδωκε τῷ Ἀπὸστολῷ, οὐ μὴν καὶ ἐτέρους βουλευθέντας μεταδοῦναι ἐκώλυσεν, ἢ ἀπήλασε καθάπερ ὑμεῖς νῦν. Καὶ οὐ ταύτη μόνον αὐτὸν ἀπεκρούψατε τῇ ὠμότητι, ἀλλὰ καὶ ἐτέρων ^δ. Ὡςπερ γὰρ οὐκ ἔστιν ἴσον αὐτὸν μηδὲν ποιεῖν ἀγαθόν, καὶ ἐτέρους βουλομένους κωλύειν ποιεῖν, οὕτως οὐκ ἔστιν ἴσον τροφῆς τε ἀπορεῖν σωματικῆς, καὶ ἐν πολλῷ τῷ τῆς φιλοσοφίας λιμῷ κείμενον κωλύειν τρέφεσθαι· παρ' ἐτέρων. Ὡςτε διπλῆ παρηλάσατε τὸν ὠμὸν πλούσιον ἐκεῖνον, τῷ τε ἐτέρους κωλύσαι σθέσαι τὸν λιμὸν, καὶ τῆς ψυχῆς ἀγχομένης τὴν ἀπανθρωπίαν ἐπιδείκνυσθαι ταύτην. Τοῦτο καὶ Ἰουδαῖοι ποτὲ ἐποίησαν ^ε, καὶ ἐκώλυον τοὺς ἀποστόλους τοῖς ἀνθρώποις τὰ πρὸς σωτηρίαν λαλεῖν. Πλὴν ἀλλὰ καὶ τούτων χείρονες ὑμεῖς. Οἱ μὲν γὰρ δὴ τὴν τῶν ἐχθρῶν ἀναδεξάμενοι τάξιν, οὕτως ἅπαντα ἐπραττον ἐκεῖνα· ὑμεῖς δὲ τὸ τῶν φίλων ὑποδύντες προσωπεῖον, τὰ τῶν ἐχθρῶν ἐπιδείκνυσθε· ἐμάστιξαν καὶ ὕβρισαν καὶ πονηρὰ περιέβαλον δόξη τοὺς ἀγίους ἀποστόλους τότε ἐκεῖνοι γόητας καὶ πλάνους καλοῦντες αὐτούς. Ἀλλὰ τοιαύτη κατέλαθε αὐτοὺς δίκη, ὡς μηδεμίαν λοιπὴν δυνήσασθαι τοῖς ἐκείνων δεινοῖς παρισωθῆναι συμφορὰν ^ε. Πρῶτοι γὰρ οὗτοι καὶ μόνοι τῶν ὑφ' ἡλίῳ πάντων ἀνθρώπων τοιαῦτα ἔπαθον, οἷα οὐδεὶς ἕτερος. [31] Καὶ τούτων μάρτυς ἀξιόπιστος ὁ Χριστὸς, οὕτω λέγων· Ἔσται θλίψις μεγάλη, οἷα οὐ γέγονεν ἀπ' ἀρχῆς κόσμου ἕως τοῦ νῦν, οὐδέ μὴ γένηται. Πάντα μὲν οὖν αὐτῶν τὰ πάθη διελθεῖν οὐ τοῦ παρόντος καιροῦ, ὁλίγα δὲ ^ε ἐκ πολλῶν ἀναγκαῖον εἶπαι. Ἐρῶ δὲ οὐκ ἐμὸν λόγον, ἀλλ' ἀνδρὸς Ἰουδαίου τοῦ τὰ ἐκείνων ἱστορηκότος ἀκριβῶς. Τί ποτε οὖν οὗτος φησὶν; Ἐπειδὴ τὸν ἐμπρηστὸν διηγήσατο τοῦ ἱεροῦ, καὶ τὰς καινάς ^ε ἐκεῖνας ἀπήγγειλε συμφοράς.

ε'. Τὰ μὲν περὶ τὸ ἱερόν, φησὶν, ἐν τούτοις ἦν τῶν δ' ὑπὸ τοῦ Λιμοῦ φθειρομένων κατὰ τὴν πόλιν ἀπειρον μὲν ἔπιπτε τὸ πλῆθος, ἀδιήγητα δὲ συνέβαινε τὰ κατὰ. Καθ' ἑκάστην γὰρ οἰκίαν, εἴ ποῦ τροφῆς παρασκευεῖται σικιά, πόλιμος ἦν, καὶ διὰ χειρῶν ἐχθρῶν εἰ φίλτατοι πρὸς ἀλλήλους, ἐξαρπάζοντες τὰ ταλαιπώρα τῆς ψυχῆς ἐρίδια. Πίστις δ' ἀπορίας οὐδὲ τοῖς θεήσκουσιν ἦν, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐκπρέεστας οἱ

λησταὶ διηρῆνον, μή τις ὑπὸ τὸν κέλευρον ἔχων τροφήν, σκῆπτοιτο τὸν θάνατον ἑαυτῷ ^ε. Οἱ δὲ ἔπ' ἐνδείας κεληρότεροι ὡςπερ λιπεσώτεροι κύνες ἐσφάλλοντο καὶ παρεφέροντο, τῶς τε θύραις ἐνσειόμενοι μεθυέντων τρόπον, ὑπὸ ἀμηχανίας δὲ εἰς ἰ τὸς αἰετούς οἴκους εἰσεπίδων δις ἢ τρις ὥρα μῆ. Πάντα δὲ ὑπ' ἐδύνας ἦγεν ἢ ἀνάγκη, καὶ τὰ μηδὲ τοῖς μεταρωτάτοις τῶν ἀλόγων ζῶων πρόσφορα συλλέγοντες, ἐσθίειν ὑπέφερον· ζωστήρων γούρ καὶ ὑποδημάτων τὸ τελευταῖον οὐκ ἀπέσχοντο, καὶ τὰ δέρματα τῶν θυρῶν ἀποδέροντες ἐμισσῶντο ^ε. Τροφή δὲ ἦν καὶ χέρις τισὶ παλαιῶν σπαράγματα τὰς γῆρας ^ε ἐνιοὶ συλλέγοντες, ἐλάχιστον σταθμὸν ἐπώλουν ἀπτικῶν τεσσάρων. Καὶ τί δεῖ τὴν ἐπ' ἀφύχοις ἀντιδειαν τοῦ Λιμοῦ λέγειν; Εἴμι γὰρ αὐτοῦ δηλώσω ἔργον, οἶον ^ε μήτε παρ' Ἑλλήσι, μήτε παρὰ βαρβάρους ἰστίρηται, φρικτῶν μὲν εἶπειν, ἀπιστων δ' ἀκούσαι. Καὶ ἐγώ γε ^ε, μὴ δόξαιμι τερατεύεσθαι τοῖς αὖθις ἀνθρώποις, κἄν παρέλιπον τὴν συμφεράν ἠδέως, εἰ μὴ τῶν κατ' ἐμῶν εἶχον ἀπίστους μάρτυρας· ἀλλως τε καὶ ψυχρῶν ἂν καταθέμην ^ε τῇ πατρίδι χάριν καθυφέμενος τῶν λόγων ὧν πέπονθε τὰ ἔργα. Γυνὴ τις τῶν ὑπὲρ τὸν Ἰερδάνην κατοικούντων, Μαρία τοῦνομα, πατὴρ Ἐλεαζάρου, κόμης Βηθεζῶ, σημαίνει δὲ τοῦτο οἶκος ὑσώπου. Διὰ γένος καὶ πλοῦτον ἐπίσημος, μετὰ τοῦ λοιποῦ πλῆθους εἰς τὴν Ἰερουσόλυμα καταφυγοῦσα συνεπελιορκεῖτο. Ταύτης τὴν μὲν ἄλλην κτήσιν οἱ τύραννοι διήρπασαν, ὅσην ἐκ τῆς Ἡεραίας ἀνασκευασμένη ^ε μετήνεγκεν εἰς τὴν πόλιν· τὰ δὲ λείψανα τῶν κειμηλίων, κἄν εἴ τι τροφῆς ἐπινοηθεῖν ^ε, καθ' ἡμέρας εἰσπηδῶντες ἤρπαζον οἱ δορυφόροι. Δεινὴ δὲ τὸ γύναιον ἀγανάκτησις εἰσήει, καὶ πολλὰκις λαιδεροῦσα καὶ καταρωμένη τοὺς ἄσπαργις ἐξ' ἑαυτὴν ἠρέθιζεν. Ὡς δ' οὔτε παρεξυμένεός τις, οὐτ' ἐλεῶν αὐτὴν ἀνῆρει, καὶ τὸ μὲν εὔρειν τι σιτίου ἄλλως ἐκοίτα, παρτυχόμεν δ' ἀπορον ἦν ἤδη καὶ τὸ εὔρειν, ὁ Λιμὸς δὲ διὰ σπλάγγων καὶ μυελῶν ἐχώρει, καὶ τοῦ Λιμοῦ μᾶλλον ἐξέκειον οἱ θυμοὶ, σὺμβουλον λαλοῦσα τὴν ἐργῆν· ^ε μετὰ τῆς ἀνάγκης, [32] ἐπὶ τὴν φύσιν ἐχώρει, καὶ τὸ τέκνον (ἦν δ' αὐτῇ πῦς ὑπομάζιος) ἀρπασαμένη ^ε, Βλέψος, εἶπεν, ἄθλιον, ἐν πολέμῳ καὶ λιμῷ καὶ στάσει, τί σε τηρήσω; τὰ μὲν παρὰ Ῥωμαίοις δουλεία, κἄν ζήσωμεν ἐπ' αὐτοῖς· φθάσει δὲ καὶ δουλείαν ὁ Λιμὸς, οἱ στασιασταὶ δ' ἡμφοτέρων χαλεπότεροι ἴθι, γενοῦ μοι τροφή, καὶ τοῖς στασιασταῖς ἐστὶν ἡμῶν, καὶ τῷ βίῳ μῦθος, ὁ μένος ἐλλείπων ταῖς Ἰουδαίων συμφοραῖς. Καὶ ταῦθ' ἅμα λέγουσα κτείνει τὸν νιδόν, ἔπειτ' ἐπίψασα, τὸ μὲν ἡμισυ κατεσθίει, τὸ δὲ λοιπὸν κατακαλύψασα ἐρύλαττεν. Εὐθέως δ' οἱ στασιασταὶ παύησαν, καὶ τῆς ἀθεμίτου κρίσεως σπύσαντες, ἠπειλοῦν, εἰ μὴ δεῖξειε τὸ παρασκευασθῆν, ἀποσφάξει αὐτὴν εὐθέως. Ἡ δὲ καὶ μοῖραν αὐτοῖς εἰπύσα καλλῆν τετηρημένη, τὰ λείψανα τοῦ τέκνου διεκάλυψε. Τὸς δ' εὐθέως φρίκη τε καὶ φρενῶν ἐκστασις ἦεν,

1 Sic Savil. Unus codex ἑαυτοῦ, Morel. αὐτῷ.
 2 Sic Sav. et mss. Morel. vero καὶ ὑπ' ἀμηχανίας εἰς.
 3 Savil. ἀποσπῶντες ἐμάσσοντο.
 4 Duo mss. τὰς γὰρ ἡρίας.
 5 Savil. et duo mss. ὁ.
 6 Sic e Savilio scripsimus. Legebatur ἐγὼ δέ. Edit.
 7 Sic Savil. et mss. duo, qui tamen habent καταθέμην εἰ καταφανόμενος. Infra edit. Josephi τὸν λόγον οὗ.
 8 Savil. μετασκευασμένη, pro μετεσκευασμένη, duo mss. μετασκευασμένη.
 9 Sic Morel. et Savil. Duo manuscripti ἐπινοηθῆ.
 10 Savil. ὄρμα.
 11 Sic Savil. et mss. In Morel. autem ὄρπασαμένη, maie. Infra unus cod. ὄρπασαμένη, ὡς ἔστιν.

a Duo mss. πείσθητε ἡμῖν.
 b Unus καὶ τὴν ἐν τούτῳ παρακ. Infra duo mss. ὡς ἐπειδὴ οὖν συνείδεν.
 c Sic Savil. et mss. Edit. vero αὐτοὶ τοῦτο παθ.
 d Unus cod. et Savil. in marg. ἐτέρα. Infra duo mss. τροφῆς τε ἀποστερεῖν.
 e Unus cod. et Savil. in marg. ποτὲ ἐτόλμησεν.
 f Duo mss. μηδεμίαν..., συμφορᾶ. Ibidem infra haec omittunt οἷα οὐδεὶς ἕτερος.
 g Sic Savil. et mss. In Morel. οἷα δὲ ἐκ, maie.
 h Montf. κοινὰς, minus recte, mox ἐπήγγειλε. E Savil. corrigimus. Edit.

procurabant. Verum quia sumus invicem membra, etsi ipsi gratiam abnegent, non convenit ita affectis, ut nos sumus, unius membri curam habere, alterum negligere. Namque illis alia meritorum occasio suppetet, etiamsi nunc malis non afficiantur; istis vero nisi ab hac pugna destiterint, nulla jam salutis spes relinquatur. Itaque illis omissis, vestris rebus insisto, rogoque et obsecro nobis hortantibus obtemperetis, nec contra vos ipsos gladium impellatis, nec contra stimulos calcitretis; ne, dum putatis homines mœrore afficere, Spiritum sanctum Dei contristetis. Scio enim ac persuasum habeo, vos sententiam hanc nostram, etsi non modo, certe postea probaturos esse. Hoc autem volo vos nunc præstare, ne postmodum frustra faciatis. Siquidem dives ille cum in hac vita esset, prophetas, legem, eorumque monita, pro fabulis et deliramentis reputabat: cum autem eo abscessisset, adeo in admiratione atque honore ea monita habuit, ut cum plane intelligeret nihil se commodi ex ejus laudibus consequi posse, patriarcham rogaret, ut aliquem mitteret ex inferis in terram, qui istæc annuntiaret, veritus scilicet ne idipsum illi paterentur, atque Scripturas divinas irridentes, tunc eas admirarentur, cum ex ea admiratione nihil emolumenti consequi valerent. Et tamen ille nihil tale egerat, quale vos agitis: etsi enim ille nihil ex suis Lazaro impertivit, non tamen eos, qui id agere vellent, prohibuit, aut repulit, ut modo vos facitis. Neque hinc modo illum crudelitate superatis, sed aliunde quoque. Sicut enim non æquale facinus est nihil agere boni, et alios qui id velint impedire: sic non pari in gradu ponitur cibo corporeo indigere, et eum qui in ingenti philosophiæ penuria jacet, prohibere ne ab aliis pascatur. Quamobrem duabus ex partibus immanem illum divitem superatis, quod nempe alios prohibeatis famem extinguere, quodque cum animam præfocari videatis, tantam exhibeatis inhumanitatem. Hoc et Judæi olim fecerunt: nam apostolos prohibebant ne hominibus salutaria loquerentur. At vos illis etiam deteriores estis. Illi enim cum se inimicos profiterentur, sic omnia illa faciebant: vos autem ementita amicorum persona, inimicos vos exhibetis. Illi sanctos apostolos verberibus, contumeliis, ignominia affecerunt, præstigiatores eos atque seductores appellantes. Verum illos tanta ultio corripuit, ut nulla calamitas possit eorum claudibus comparari. Nam primi et soli ex omni hominum genere ea passi sunt, quæ nullus alius¹. Atque horum fide dignus testis est Christus, qui sic ait: *Erit tribulatio magna, qualis non fuit ab initio mundi usque nunc, neque postea erit* (Matth. 24. 21). Ea quidem omnia, quæ illi passi sunt, prosequi non hujus est temporis: pauca tamen ex multis necessario dicenda sunt. Verbis autem utar non meis, sed (Joseph) Judæi, qui eam historiam scripsit diligenter. Quid ergo ait ille? Cum enarrasset incensum templum, novasque² illas calamitates enuntiasset, sic pergit:

5. *Et templum quidem hoc in statu erat; eorum vero qui per civitatem fame occumbebant, infinita pene cadebat multitudo, atque inenarrabiles contingebant clades. Nam per singulas domos, sicubi ciborum vel umbra esset, bellum aderat, ac vel amicissimi mutuo manus conserebant, ac misera illa animæ viatica diripiebant. Ne morientibus quidem quod cibo indigerent fides habebatur: sed eos quoque qui exspirabant, latrones perscrutabantur, ne quis forte simulata morte cibum sine occultaret. Alii vero fame hiantes, tanquam rabidi canes mente destituti, insaniaque correpti, ebriorum more in ostia impingebant: ac desperatione ducti, hora una bis terve in eandem domum irrumpebant. Omnia vero dentibus subigebat penuria, et ea quæ ne sordidissimis quidem strutorum animantium usui erant colligentes, edere non dubitabant. A cingulis igitur et a calceamentis postremo non abstinebant, scutisque detracta coriã mandebant. Esca autem quibusdam erant fœni laceri reliquiæ: purgamenta item nonnulli colligentes, minimum eorum pondus quatuor atticis vendebant. Et quid opus est famis improbitatem in rebus inanibus persequi? Rem narraturus sum, qualem nec apud Græcos nec apud barbaros contigisse memoratur usquam, dictu horrendam, atque incredibilem auditu. Sane ego ne viderer portenta confingere futuris hominibus, hujusmodi calamitatem libenter tacuissem, nisi innumeros ejus rei testes haberem: prætereaque patriæ levissimam gratiam referrem, si quæ re ipsa passa est, ea narrando supprimerem. Mulier quædam ex iis, quæ ultra Jordanem incolebant, Maria nomine, patre Eleazaro, vico Bethexo, quod significat domum hyssopi, genere et divitiis insignis, cum reliqua multitudine Jerosolymam confugerat, simulque obsidebatur. Hujus omnem aliam substantiam tyranni diripuerant, quantam ex Peræa in Urbem transportaverat: reliquias autem reconditarum rerum, et si quid in cibum præpararetur, quotidie irrumpentes satellites diripiebant. Diræ autem indignatio mulierculam subiit, ac prædones sæpe conviciis et maledictis insectans, in seipsam concitabat. Cum vero nullus aut ira correptus, aut ejus misertus, ipsam interficeret, ipsaque cibos alios invenire laboraret, ac penitus difficile esset jam quidpiam invenire, famesque per viscera et medullas serperet, fameque vehementiore ira æstualet, consilium dictante indignatione cum necessitate conjuncta, in naturam ipsam vertitur, et filium (erat quippe illi parvulus lactens) arripiens: Miser, inquit, puerule, in bello, in fame et seditione, cui te servabo? a Romanis, si vixerimus, servitus nos manet, servitutem anteverit fames, et utrisque saviores seditiosi. Perge, mihi cibus esto, seditiosis Erinmys, mundo fabula quæ sola deest calamitatibus Judæorum. His dictis filium necat, coquit postea, ejusque dimidium comedit, reliquias vero occultatas servabat. Adsunt continuo seditiosi, nefario nidore pertracti, minanturque mortem, nisi quod paraverat proferret. At illa cum partem illis bonam servasse se diceret, nati reliquias aperuit. Tum illos statim horror mentisque stupor occupavit, et ad talem aspectum quasi aenei defixi steterunt. Illa vero, Meus, inquit, est filius genuinus, opusque meum. Com-*

¹ Duo Mss. omittunt, quæ nullus alius.

² Sic juxta Savil. in B., communes, pro, novas.

edite, nam et ipsa comedi: ne sitis vel muliere molliores, vel matre misericordiores. Quod si vos pietatem colitis, hostiamque meam aversamini: ego quidem dimidium manducavi, quodque reliquum est mihi maneat. Post hæc illi quidem tremantes exierunt, hac una tantum in re timidiore, eamque vix escam¹ matri concedentes. Tanti statim facinoris fama urbs tota repleta est, ac præ oculis singuli eam calamitatem ponentes, non secus ac si ipsi fecissent exhorrescebant². Qui fame cruciabantur mortem expetebant, beatosque prædicabant eos, qui hac re nondum audita, hisque non conspectis malis decesserant. Cito ad Romanos perlata est hæc calamitas. Ex iis alii non credebant, alii miserebantur, plurimi vero in majus gentis odium exarserunt (Joseph. de Bello Judaico, lib. 6. c. 7. et 8).

6. Non fides modo, sed vita bona requiritur.— Hæc multoque his atrociora patiebantur, non modo quia Christum cruci affixerant, sed quia post hæc apostolos ea loqui prohibebant, quæ ad salutem nostram pertinerent. Quod sane beatus Paulus crimini dans, hæc illis mala prænuñtiavit: *Pervenit enim super eos ira in finem (1. Thess. 2. 16)*. Et quid hæc, dicent, ad nos? non enim illos a fide abducimus, neque a prædicatione. At quid, quæso, fides conferet emolumentum, si vita pura non fuerit? Verum hæc vos forte ignoratis, quibus nostra omnia ignota sunt. Ego autem vobis Christi sententias enumerabo: observetis velim numquamne de vita requiratur, sed pro fide tantum et dogmatibus supplicia constituta sint. Cum enim in montem ascendisset, videns innumeram circumfluentem multitudinem, præmissis aliis monitis, dicebat: *Non omnis qui dicit mihi, Domine, Domine, intrabit in regnum cælorum, sed qui facit voluntatem Patris mei. Item, Multi dicent mihi in die illa³, nonne in nomine tuo prophetavimus, et in nomine tuo dæmonia ejecimus, et in nomine tuo virtutes multas fecimus? Et tunc confitebor illis: Recedite a me qui operamini iniquitatem: non novi vos (Matth. 7. 21-25)*. Eum vero qui audit sermones ipsius, et non facit, similem esse dixit homini fatuo, domum suam super arenam ædificanti, qui eam fluminibus, pluviis et ventis facile diruendam parat. Item cum in alio loco concionaretur: Sicut, inquit, pisces, cum sagenam traxerint, malos pisces abjiciunt, ita erit in illa die, angelis eos omnes qui peccaverint in fornacem jactentibus (Matth. 13. 47). De flagitiosis quoque et impuris hominibus loquens dicebat: *Illuc abibunt, vbi vermis qui non moritur, et ignis qui non exstinguitur (Marc. 9. 42)*. Et rursum, *Rex, inquit, fecit nuptias filio suo, et cum vidisset hominem vestitum vestibus sordidis, ait ad eum: Amice, quomodo huc intrasti non habens vestem nuptialem? At ille obmutuit. Tunc dixit ministris suis: Ligatis manibus et pedibus ejus, ejicite illum in tenebras exteriores (Matth. 22. 2)*. Impudicis, ut dictum est, et flagitiosis hæc comminatur. Virgines item, quæ a sponsi thalamo exclusæ fuerunt, ob

crudelitatem et inhumanitatem hæc passæ sunt. Alii rursus eadem de causa eunt in ignem æternum, qui præparatus est diabolo et angelis ejus. Et ii quoque, qui temere et sine causa loquuntur, condemnabuntur. Ex verbis quippe tuis, ait, justificaberis, et ex verbis tuis⁴ condemnaberis (Matth. 12. 37). Ergone tibi videmur frustra de vita timere, magnanque ejus philosophiæ partis, quæ mores instituit, rationem habere? Id certe non puto: nisi fortasse Christum hæc omnia hisque plura temere dixisse jactites. Non enim hic omnia complectimur: quod nisi pigeret orationem prolixius extendere, et ex prophetis et ex beato Paulo et ex aliis apostolis docuissem quantam hac in parte curam posuerit Deus. Verum hæc arbitror satis esse: imo nec illa solum omnia, sed vel exiguam eorum partem. Cum enim Deus aliquid profert, etiamsi semel dicat, ita id quod dicitur accipiendum est ac si sæpe dixisset.

7. Quid igitur, inquires, qui domi manent non poterunt ea perficere, quæ nisi perficiantur, tantum supplicii pariunt? Vellem equidem ipse, nec minus quam vos, imo multo magis, ac frequenter optavi monasteriorum necessitatem tolli, ac tantum leges et jura optima in civitatibus valere, ut nemini jam opus sit ad solitudinem confugere: quoniam vero omnia susdeque jam versa, ipsæque civitates, in quibus tribunalia et leges, ingenti iniquitate et scelere impleta sunt, solitudo autem uberrimos philosophiæ fructus emittit; profecto non illi jure a vobis in crimen vocentur, qui alios ab hac procella et turbine liberari cupientes eripiunt, et ad tranquillum portum deducunt; sed potius illi, qui civitates singulas philosophiæ sic invias et parum idoneas fecerunt, ut qui salutem consequi volunt, solitudines sectari cogantur. Dic enim mihi, si quis in nocte media arrepta facie domum incendisset magnam hominibusque repletam, ut intus dormientibus insidiaretur, utrum diceremus improbum esse, eumne qui dormientes excitaret, ædibusque illis educeret, an eum qui ab initio incendium excitasset, et in tantam necessitatem tum eos, tum educentem illos redeget? Quid igitur, si quis tyrannide oppressam civitatem, aegritudine laborantem, et seditionibus agitatam videns, iis quibus posset persuaderet, ut relicta civitate reciperent se ad montium vertices, iisque ad secessum adjumenta conferret: quem in crimen vocares? eumne qui ab hujusmodi tumultu in tranquillitatem homines tempestate jactatos transtulisset, an eum qui naufragia ista præparasset? Cave enim putes meliorem in statu res humanas jam esse, quam civitatem tyrannide oppressam; verum in longe deteriore. Non enim homo, sed dæmon quidam nequissimus, tamquam tyrannus immanis, cum tota sua phalange universum orbem occupans, in humanas animas grassatur: inde vero quasi ex arce quadam, execranda et scelerata quotidie præcepta hominibus emittit, non matrimonia dirimens solum, non pecunias mittens ferensve, non cædes perpetrans iniquas, verum his longe graviora,

¹ Savil. et duo Mss. habent, easque solas delicias.

² Morel. ex edito Josephi: non secus ac coram ipsis hæc inaudita patrata fuissent.

³ Duo Mss. hic addunt. Domine, Domine.

⁴ Quidam, et ex operibus tuis

καὶ πρὸς τὴν ὄψιν ἐπεπήγεσαν. Ἡ δὲ, Ἐμόν, ἔφη, τοῦτο τὸ τέκνον γνήσιον, καὶ τὸ ἔργον ἐμόν· φάγετε, καὶ γὰρ ἐγὼ βέβρωκα· μὴ γένησθε μήτε μαλακώτεροι γυναικός, μήτε συμπαθέστεροι μητρός. Εἰ δ' ὑμεῖς εὐσεβεῖς, καὶ τὴν ἐμὴν ἀποστρέψετε θυσίαν, ἐγὼ μὲν ἡμισυ βέβρωκα^h, καὶ τὸ λοιπὸν δ' ἐμοὶ μεινάτω. Μετὰ ταῦτα οἱ μὲν τρέμοντες ἐξήεσαν πρὸς ἕν τοῦτο δειλοὶ, καὶ μόνης^c τυύτης τῆς τροφῆς τῇ μητρὶ παραχωρήσαντες. Ἀνεπλήσθη δ' εὐθέως ὅλη τοῦ μύσου ἡ πόλις, καὶ πρὸ ὀμμάτων ἕκαστος τὸ πάθος λαμβάνων, ὡς περ αὐτῷ τολμηθὲν^d ἔφριπτεν· σπουδὴ δὲ τῶν λιμωττόντων ἐπὶ τὸν θάνατον ἦν, καὶ μακαρισμὸς τῶν φθασάντων, πρὶν ἀκοῦσαι καὶ θεάσασθαι τηλικαῦτα κακά. Ταχέως δὲ καὶ Ῥωμαίοις διηγήθη τὸ πάθος. Τῶν δὲ οἱ μὲν ἠπίστουν, οἱ δὲ ἔφκειρον, τοὺς δὲ πολλοὺς εἰς μῖσος τοῦ ἔθνους σφοδρότερον συνέθη προελθεῖν.

ζ'. Ταῦτα δὲ ἔπασχον, καὶ πολλῶν τούτων χαλεπώτερα, οὐκ ἐπειδὴ τὸν Χριστὸν ἐσταύρωσαν μόνον, ἀλλ' ἐπειδὴ καὶ μετὰ ταῦτα τοὺς ἀποστόλους ἐκώλυον τὰ πρὸς σωτηρίαν λαλεῖν τὴν ἡμετέραν. Ὅπερ οὖν καὶ ὁ μακάριος Παῦλος αὐτῶν κατηγορήσας, ταῦτα αὐτοῖς προεφῆτευσεν τὰ κακὰ, εἰπὼν, ὅτι Ἐφθασεν ἐπ' αὐτοὺς ἡ ἐργὴ εἰς τέλος. Καὶ τί ταῦτα πρὸς ἡμᾶς; φησὶν· οὐ γὰρ δὴ τῆς πίστεως ἀπάγομεν, οὐδὲ τοῦ κηρύγματος. Καὶ τί τῆς πίστεως ὄφελος, εἰπέ μοι, βίου μὴ ὄντος καθαροῦ; Ἄλλ' ὑμεῖς μὲν ἴσως ἀγνοεῖτε καὶ ταῦτα, ἅτε καὶ τῶν ἡμετέρων ὄντες ἀνήκοοι πάντων· ἐγὼ δὲ ὑμῖν ἀπαριθμήσομαι τοῦ Χριστοῦ τὰς ἀποφάσεις. Καὶ παρατηρεῖτε ὑμεῖς, εἰ μηδαμοῦ βίος ἐγκαλεῖται τότε, ἀλλ' ὑπὲρ πίστεως μόνης καὶ δογμάτων τὰ τῶν κολάσεων ὤριστα. Ἐπειδὴ γὰρ εἰς τὸ ὄρος ἀνῆλθε, πολὺν ἰδὼν ὄχλον περιβρῶντα αὐτὸν, μετὰ τὰς ἄλλας παραινέσεις ἔλεγεν· Οὐ πᾶς ὁ λέγων μοι, Κύριε, Κύριε, εἰσελεύσεται εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, ἀλλ' ὁ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ Πατρός μου· καὶ, Πολλοὶ ἐροῦσί μοι ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ· Οὐ τῷ σῶ^e ὀνόματι προσεφητεύσαμεν, καὶ τῷ σῶ ὀνόματι δαιμόνια ἐξεβάλομεν, καὶ τῷ σῶ ὀνόματι δυνάμεις πολλὰς ἐποιήσαμεν; Καὶ τότε ὁμολογήσω αὐτοῖς· Ἀποχωρεῖτε ἀπ' ἐμοῦ, οἱ ἐργαζόμενοι τὴν ἀνομίαν, οὐκ οἶδα ὑμᾶς. Καὶ τὸν ἀκούοντα [53] μὲν, οὐ ποιοῦντα δὲ τοὺς λόγους αὐτοῦ, ὁμοιον ἔφησεν ἀνδρὶ μωρῷ εἶναι τὴν οἰκίαν ἐπὶ τὴν ψάμμον οἰκοδομῶντι, καὶ ποταμοῖς καὶ ὑετοῖς καὶ ἀνέμοις εὐχείρωτον αὐτὴν κατασκευάζοντι. Καὶ ἐν ἄλλῳ δὲ τόπῳ δημηγορῶν, καθάπερ οἱ ἀλιεῖς, φησὶν, ὅταν τὴν σαγήνην ἐλκύσωσι, τοὺς φαύλους ἀποκρίνουσι τῶν ἰχθύων, οὕτω κατ' ἐκείνην ἔσται τὴν ἡμέραν, τῶν ἀγγέλων εἰς τὴν κάμινον ἐμβαλλόντων^f τοὺς ἡμαρτηκότας ἅπαντας. Καὶ περὶ τῶν ἀσελγῶν δὲ καὶ ἀκαθάρτων ἀνθρώπων διαλεγόμενος ἔλεγεν, ὅτι Ἀπελεύσονται, ὅπου ὁ σκώληξ ὁ ἀτελεύτητος, καὶ τὸ πῦρ τὸ ἀσβεστον. Καὶ πάλιν, Βασιλεὺς, φησὶν, ἐποίησε γάμους τῷ υἱῷ αὐτοῦ, καὶ ἰδὼν ἄνθρωπον ἐνδεδυμένον ἱμάτια ῥυπαρὰ^g, πρὸς αὐτὸν εἶπεν· Ἐταῖρε, πῶς εἰσηλθες ὧδε μὴ ἔχων ἐνδύματα γάμου; Ὁ δὲ ἐφριμώθη. Τότε λέγει τοῖς διακό-

νοῖς αὐτοῦ· Δῆσαντες αὐτοῦ χεῖρας καὶ πόδας, ἐβόλετε^h αὐτὸν εἰς τὸ σκοτόν τὸ ἐξώτερον· τοῖς ἀκολάστοις καὶ ἀσελγέσι ταῦτα ἀπειλῶν. Καὶ παρθένοι δὲ αἱ τοῦ νυμφῶνος ἀποκλεισθεῖσαι, δι' ὠμότητα καὶ ἀπανθρωπίαν τοῦτο ἔπαθον. Καὶ ἕτεροι δὲ πάλιν διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν πορεύονται εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον τὸ ἡτοιμασμένον τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ. Καὶ οἱ ἀπλῶς καὶ εἰκῆ φθειγόμενοι καταδικάζονται· Ἐκ γὰρ τῶν λόγων σου, φησὶ, δικαιοσύνη, καὶ ἐκ τῶν λόγων σου καταδικασθήσῃⁱ. Ἄρά σοι δοκοῦμεν μάτην ὑπὲρ βίου πεφοβῆσθαι, καὶ πολλὴν τοῦ ἠθικωτέρου μέρους τῆς φιλοσοφίας ποιεῖσθαι σπουδὴν; Οὐκ ἐγωγε οἶμαι, πλὴν εἰ καὶ τὸν Χριστὸν ταῦτα πάντα εἰκῆ εἰρηκέναι φαίης, καὶ τὰ τούτων πλείονα· οὐδὲ γὰρ ἅπαντα εἰρηται. Εἰ δὲ μὴ ὠκνοῦν μακρὸν ποιῆσαι τὸν λόγον, καὶ ἀπὸ τῶν προφητῶν καὶ ἀπὸ τοῦ μακαρίου Παύλου καὶ ἐκ τῶν ἄλλων ἀποστόλων ἐδίδαξα ἄν, ὅσην ὑπὲρ τούτου τοῦ μέρους πεποιήται σπουδὴν ὁ Θεός. Πλὴν ἀλλὰ καὶ ταῦτα ἀποχρῆν οἶμαι· μᾶλλον δὲ οὐδὲ ταῦτα μόνον, ἀλλὰ καὶ μικρὸν τῶν εἰρημένων μέρους. Ὅταν γὰρ ὁ Θεὸς ἀποφαίνεται, καὶ ἅπασι εἴπη, ὡς πολλάκις εἰρημένον, οὕτω δέχεσθαι χρὴ τὸ λεχθέν.

ζ'. Τί οὖν, οἱ οἰκοι μένοντες, φησὶν, οὐ δυνήσονται ταῦτα κατορθοῦν, ἃ μὴ κατορθούμενα τοσαύτην φέρει ἡ τὴν κόλασιν; Ἐβουλόμην καὶ αὐτὸς οὐχ ἦττον ὑμῶν, ἀλλὰ καὶ πολὺ πλεόν, καὶ πολλάκις ἠύξάμην τῶν μοναστηρίων ἀναιρεθῆναι τὴν χρείαν, καὶ τοσαύτην ἐν ταῖς πόλεσι γενέσθαι τὴν εὐνομίαν, ὡς μηδένα δεηθῆναι ποτε τῆς εἰς τὴν ἔρημον καταφυγῆς· ἐπειδὴ δὲ τὰ ἄνω κάτω γέγονε, καὶ αἱ μὲν πόλεις, ἔνθα δικαστήρια καὶ νόμοι, πολλὰς γέμουσι παρανομίας καὶ ἀδικίας, ἡ δὲ ἔρημία πολλῶν βρῦει τῷ τῆς φιλοσοφίας καρπῷ, οὐχ οἱ τῆς ζάλης ταύτης καὶ τῆς ταραχῆς τοὺς σωθῆναι βουλομένους ἐξάγοντες, καὶ πρὸς τὸν τῆς ἡσυχίας ὁδηγοῦντες λιμένα, δικαίως ἂν ἐγκαλοῖντο παρ' ὑμῶν, ἀλλ' οἱ πόλιν ἐκάστην οὕτως ἄβαστον ἐργαζόμενοι καὶ πρὸς φιλοσοφίαν ἀνεπιτήδειον, ὡς ἀναγκάζεσθαι τοὺς σωθῆναι βουλομένους τὰς ἐρημίας μεταδιώκειν^k. Εἶπέ γάρ μοι, εἰ τις μεσονύκτιον λαμπάδα λαθὼν οἰκίαν ἐνέπρησε μεγάλην καὶ πολυάνθρωπον, τοῖς ἔνδον καθεύδουσιν ἐπιβουλεύων, τίνα ἂν ἔφαμεν εἶναι [54] κακόν, τὸν διεγείροντα τοὺς καθεύδοντας, καὶ τῆς οἰκίας ἐξάγοντα ἐκείνης, ἢ τὸν ἀνάψαντα τὸ πῦρ ἐξ ἀρχῆς, καὶ τοσαύτην ἀνάγκην αὐτοῖς τε ἐκείνοις καὶ τῷ τούτους ἐξαγαγόντι περιστήσαντα; Τί δαί, εἰ τις τυραννομένην πόλιν ἰδὼν καὶ νοσοῦσαν καὶ στασιάζουσαν, ἔπεισεν οὐς ἠδύνατο τῶν τὴν πόλιν ταύτην^l οἰκούντων ἀναδραμεῖν πρὸς τὰς τῶν ὀρέων κορυφάς, καὶ πείσας ὁμοῦ, καὶ συνέπραξε πρὸς ταύτην αὐτοῖς τὴν ἀναχώρησιν, τίνας ἂν κατηγορήσας; τοῦ μεταθέντος ἀπὸ ταύτης τῆς ταραχῆς πρὸς τὴν γαλήνην ἐκείνην τοὺς ἐν μέσῳ χειμαζομένους ἀνθρώπους, ἢ τὸν ταῦτα ἐργασάμενον τὰ ναυάγια; Μὴ γὰρ τοι νομίστης ἄμεινον τυραννομένης πόλεως τὰ τῶν ἀνθρώπων πράγματα διαχεισθαι νῦν, ἀλλὰ καὶ πολλῶν χαλεπώτερον^m. Οὐ γὰρ ἄνθρωπος, ἀλλὰ τις πονηρὸς δαίμων καθάπερ τύραννος ἄγριος τὴν οἰκουμένην ἅπασαν καταλαθὼν, μετὰ πάσης αὐτοῦ τῆς φάλαγγος εἰς τὰς τῶν ἀνθρώπων εἰσεκώμασε ψυχάς· εἶτα ἐκεῖθεν, ὡς περ ἐκ τινος ἀκροπόλεως, τὰ μισθὰ καὶ ἐναγῆ καθ' ἐκάστην ἡμέραν ἐπιτάγματα καταπέμπει πᾶσιν, οὐ γάμους διασπῶν, οὐδὲ χρήματα πέμπων καὶ φέρων μόνον, οὐδὲ σφαγὰς ἐργαζόμενος ἀδίκους, ἀλλὰ τὰ πολλῶν τούτων χαλεπώτερα, τὴν

^a Sic Sav., sic etiam legisse videtur Ambrosius. Mor. et alii καὶ παρὰ τὴν. Edit.

^b Sav. et unus ἐγὼ οὖν βέβρωκα.

^c Sic Sav. et duo mss., qui habent τροφῆς. Mor. et Sav. in marg. καὶ μόλις ταύτης.

^d Sic Sav. et mss. Editio autem Mor. ex edito Josephi, ὡς παρ' αὐτῷ καινοτομηθέν. Ibidem in σπουδῇ δὲ ὄλων λιμωττ. Sic duo mss.

^e Duo mss. Κύριε, Κύριε, οὐ τῷ σῶ.

^h Sic Sav. et mss. In Mor. autem ἱματίω ῥυπαρῷ.

ⁱ Duo mss. ἐκόλετε.

^j Sav. et duo mss. τῶν ἔργων σου κατακρίθησθαι.

^k Sav. in marg. et duo mss. ἐπεισφέρει. Paulus post hanc mss. ἀλλὰ καὶ πλεον καὶ μετὰ τὴν εὐξ.

^l Ibidem διώκειν.

^m Ibidem χαλεπώτερα.

ἀπαξ ἀρμολογήσαντες τῷ Θεῷ ψυχὴν ἢ τῆς μὲν πρὸς ἐκεῖνον ὀμιλίας ἀπάγων, ἐκδιδοὺς δὲ τοῖς ἀκαθάρτοις αὐτοῦ δορυφόροις, καὶ συγκατακλίνεσθαι καταναγκάζων αὐτοῖς· οἷπερ ἐπειδὴν ἀπαξ αὐτὴν παραλάβωσιν, οὕτως αὐτῇ συγγίνονται αἰσχροῦς καὶ ὑβριστικῶς, ὡς εἰκὸς δαίμονας πονηροῦς σφοδρῶς καὶ μανικῶς τῆς τε ἀπωλείας καὶ τῆς ἀσχημοσύνης ἐρῶντας τῆς ἡμετέρας. Ἀποδύσαντες γὰρ αὐτὴν πάντων τῶν τῆς ἀρετῆς ἰματίων, καὶ τὰ τῆς κακίας ῥάκια πάθη περιθέντες ἢ τὰ ῥυπῶντα καὶ διεβρηγμένα καὶ δυσώδη, καὶ τῆς γυμνότητος αἰσχροτέραν αὐτὴν ἀποφαίνοντα, καὶ πάσης τῆς οικείας προσαναπλήσαντες ἀκαθαρσίας, οὐ παύονται ταῖς εἰς αὐτὴν ἐμπομπέοντες ὕβρεσιν. Οὐδὲ γὰρ ἴσασι τινα κόρον τῆς μιαιφάνειας ταύτης καὶ παρανόμου μίξεως· ἀλλ' ὡςπερ οἱ μεθύοντες, ὅταν ἐμφορηθῶσι πολλοῦ τοῦ πόματος, τότε μᾶλλον ἐκκαίονται· οὕτω καὶ οὗτοι τότε μάλιστα μαίνονται, σφοδρότερόν τε αὐτῇ καὶ ἀγριώτερον ἐναλλόμενοι, ὅταν μάλιστα αὐτῇ παραχρήσωνται κατακεντοῦντες πάντοθεν καὶ δάκνοντες, καὶ τὸν οικεῖον εἰς αὐτὴν ἐκχέοντες ἰὸν, καὶ οὐ πρότερον διαλιμπάνοντες, ἕως ἂν εἰς τὴν οικείαν μεταστήσωσιν ἕξιν, ἢ τοῦ σώματος ἰδῶσιν ἀποδυθεῖσαν αὐτὴν. Ποίας οὖν τυραννίδος, ποίας σιγμαλώσεως, ποίας ἀναστατώσεως, τίνος ἀνδραποδισμού, ποίου πολέμου, τίνος ναυαγίου, ποίου λιμοῦ ταῦτα οὐ χαλεπώτερα; Τίς οὕτως ὠμὸς καὶ ἀήμερος, τίς οὕτως ἡλίθιος καὶ ἀπάνθρωπος καὶ ἀσυμπαθὴς καὶ ἀνάληγτος, ὡς τὴν τὰ τοιαῦτα ὑβριζομένην καὶ ἐπιτρεαζομένην ψυχὴν μὴ θελήσει, τό γε εἰς αὐτὸν ἦκον, τῆς ἐναγεῦς ἐκείνης ἀπαλλάξαι μανίας καὶ ὕβρεως, ἀλλὰ τοιαῦτα πάσχουσαν περιορᾶν; Εἰ δὲ τοῦτο ἀπρηνοῦς καὶ λιθίνης ψυχῆς, ποῦ θήσομεν, εἰπέ μοι, τούτους, οἱ πρὸς τῷ περιορᾶν καὶ ἕτερον πολλῶ μείζον τούτου ἐργάζονται κακόν, τοὺς προθυμομένους εἰς μέσους πηδῆσαι τοὺς [55] κινδύνους, καὶ μὴ παραιτούμενους εἰς αὐτὸν τοῦ θηρίου τὸν λαίμῳ καθεῖναι τὰς χεῖρας, ἀλλὰ καὶ δυσωδίας καὶ κινδύνων ἀνεχομένους, ἵνα τὰς ἤδη καταποθείσας ψυχὰς ἐξ αὐτῆς τοῦ δαίμονος τῆς φάρυγγος ἀνασπάσωσιν, οὐ μόνον οὐκ ἐπαινοῦντες, οὐδὲ ἀποδεχόμενοι, ἀλλὰ καὶ ἐλαύνοντες πάντοθεν καὶ πολεμοῦντες;

ἦ. Τί οὖν, φησί; πάντες οἱ τὰς πόλεις οἰκοῦντες ἀπολώλασι καὶ χειμάζονται, καὶ δεῖ τὰς πόλεις ἀφέντας, καὶ ἐρημώσαντας πρὸς τὴν ἐρημον μεταστῆναι, καὶ τῶν ὄρων τὰς κορυφὰς οἰκίζεῖν; Καὶ σὺ ταῦτα κελεύεις, καὶ νομοθετεῖς; Ἀπαγε· τούναντίον γὰρ, καθάπερ καὶ ἐφθην εἰπὼν, καὶ ἐδουλόμην καὶ εὐχομαι τοσαύτης ἡμᾶς ἀπολαύειν εἰρήνης, καὶ τὴν τυραννίδα τῶν κακῶν τούτων εἰς τοσοῦτον καταλυθῆναι, ὡς μὴ μόνον τοῖς ἐν ταῖς πόλεσιν ἀνάγκην μὴ γίνεσθαι τὰ ὄρη καταλαθεῖν, ἀλλὰ καὶ τοὺς τὰς ἐρημίας οἰκοῦντας καθάπερ τινὰς φυγάδας διὰ μακροῦ τοῦ χρόνου πρὸς τὴν αὐτῶν πόλιν καταγαγεῖν. Ἀλλὰ τί πάθω; δέδοικα μὴ τῇ πατρίδι σπουδάζων αὐτοὺς ἀποδοῦναι, ἀντὶ ταύτης ταῖς τῶν πονηρῶν δαιμόνων χερσὶ παραδῶ, καὶ βουλόμενος ἀπαλλάξαι ἐρημίας καὶ φυγῆς, φιλοσοφίας καὶ ἡσυχίας παρασκευάσω πάσης ἐκπεσεῖν. Εἰ δέ με ε, τὸ πλῆθος τῶν ἐν τῇ πόλει προφέρων, ταύτην δυσωπήσειν οἶει καὶ δεδίξεσθαι, ὡς οὐκ ἀνεξόμενον καταδικάσαι τὴν οἰκουμένην ἅπασαν, τοῦ Χριστοῦ τὴν ἀπόφασιν λαθῶν, μετ' αὐτῆς στήσομαι πρὸς ταύτην σου τὴν ἀντίθεσιν. Οὐδὲ γὰρ ἀνέξῃ πρᾶγμα τοσαύτης γέμον τόλμης δ, ὡς πρὸς τὴν ψῆφον ἀντιβλέψαι τοῦ τότε μέλλον-

τος κρίνειν ἡμᾶς. Τί οὖν οὗτος φησί; τὸ, *Στενὴ ἢ ἡ πύλη, καὶ τεθλιμμένη ἢ ἡ εἶδος ἢ ἀπάγουσα εἰς τὴν ζωὴν, καὶ ὀλίγοι εἰσὶν οἱ εὐρίσκοντες αὐτήν*. Εἰ δὲ οἱ εὐρίσκαυτες ὀλίγοι, πολλῶ μᾶλλον οἱ πρὸς τὸ τέλος αὐτῆς φθάσαι δυνάμενοι. Οὐ γὰρ δὴ πάντες ὅσοι τῆς ἀρχῆς ἐπέβησαν, καὶ πρὸς τὸ πέρας αὐτῆς ἴσχυσαν στήνα· ἀλλ' οἱ μὲν ἐν τοῖς προσιμίσι, οἱ δὲ ἐν τῷ μέσῳ, πολλοὶ δὲ καὶ πρὸς αὐτῷ τῷ λιμένι κατεποντίσθησαν. Καὶ πάλιν πολλοὺς μὲν εἶναι φησί τοὺς κλητοῦς, ὀλίγους δὲ τοὺς ἐκλεκτοῦς. Ὅταν οὖν ὁ Χριστὸς τὸ μὲν πλεον εἶναι τῆς ἀπωλείας, ἐν δὲ τοῖς ὀλίγοις περιωρίσθαι τὴν σωτηρίαν ἀποφαίνηται, τί πρὸς ἐμὲ μάχη; Ταυτὸν γὰρ ποιεῖς, ὡςπερ ἂν εἰ καὶ περὶ τῶν κατὰ τὸν Νῶε συμβεβηκότων λόγων γινομένων ἡμῖν ἐθαύμαζες, εἰ πάντες μὲν ἀπολώλασι, δύο δὲ καὶ τρεῖς ἄνθρωποι μόνοι τὴν τοσαύτην διέφυγον κόλασιν, ταύτην προσδοκῶν ἐμφράξαι ἡμῶν τὸ στόμα, ὡς οὐ τολμώντων καταδικάσαι τὸ πλῆθος. Ἀλλ' οὐ πεισόμεθα τούτο, οὐδὲ τῆς ἀληθείας τοὺς πολλοὺς προτιμήσομεν. Οὐδὲ γὰρ τῶν τότε συμβεβηκότων ἐλάττω τὰ νῦν, ἀλλὰ καὶ πολλῶ μιαιφώτερα, ὅσω καὶ γέεννα τούτοις ἠπειλήται, καὶ τὰ τῆς κακίας οὐδὲ οὕτως ἐκκόπεται. Τίς γὰρ, εἰπέ μοι, μωρὸν οὐ καλεῖ τὸν ἀδελφόν; τοῦτο δὲ ὑπεύθυνον ποιεῖ τῷ τῆς γέεννης πυρὶ. Τίς οὐκ εἶδεν ἀκολάστοις ὀφθαλμοῖς εἰς γυναῖκα; καὶ τοῦτο δὲ μοιχεία ἀπηρτισμένη· τὸν δὲ μοιχὸν πάλιν [56] εἰς τὴν αὐτὴν ἀνάγκη ἐμπίπτειν γέενναν. Τίς οὐκ ὤμοσε; τοῦτο δὲ ἐκ τοῦ πονηροῦ πάντως· τὸ δὲ ἐκ τοῦ πονηροῦ, καὶ αὐτὸ κολάσεως πάντως. Τίς οὐκ ἐδάσκηνε φίλῳ ποτέ; τοῦτο δὲ καὶ ἐθνικῶν καὶ τελωνῶν χεῖρους ποιεῖ· τοὺς δὲ ἐκείνων χεῖρους, ὅτι οὐκ ἐνὶ κόλασιν διαφυγεῖν, παντὶ που δῆλόν ἐστι. Τίς ἐκ καρδίας ἅπασαν μῆνιν ἐξήλασε, καὶ τὰ πάντων εἰς αὐτὸν πεπλημμεληκότων εἶλασεν ἁμαρτήματα; τὸν δὲ οὐκ ἀφέντα, ὅτι τοῖς βασανιστηρίοις ἀνάγκη παραδοθῆναι, τῶν ἀκηκότων τοῦ Χριστοῦ οὐδεὶς ἀντερεῖ. Τίς δὲ οὐκ ἐδούλευσε τῷ μαμωνᾷ; τὸν δὲ ἐκείνῳ δουλεύσαντα ἀνάγκη παραιτήσασθαι τοῦ Χριστοῦ τὴν δουλείαν· ἐκείνην δὲ ἀρνησάμενον, καὶ τὴν οικείαν ἀνάγκη σωτηρίαν ἀρνήσασθαι. Τίς οὐ κακηγόρησε ἢ λάθρα; τούτους δὲ καὶ ἡ Παλαιὰ ἀποκτίνυσθαι κελεύει, καὶ κατασφάττεσθαι. Ἀλλὰ τίς ἢ παραμυθία τῶν οικείων κακῶν; Τὸ πάντας ὡςπερ ἐκ τίνος συνθήματος πρὸς τὸ τῆς κακίας ὀλισθῆσαι βάραθρον, ὃ καὶ αὐτὸ τῆς κατεχούσης νόσου τεκμήριόν ἐστι μέγιστον, ὅταν τοῦτο παραμυθίαν φέρῃ τῶν κακῶν ἡμῖν ἢ, ὃ μείζονος ὀδύνης ὑπόθεσιν εἶναι ἐχρῆν. Οὐ γὰρ δὴ τὸ πολλοὺς ἔχειν κοινωνοὺς τῶν ἁμαρτημάτων ἀπαλλάττει τῶν ἐγκλημάτων ἡμᾶς, καὶ τῶν τιμωριῶν. Εἰ δέ τις ἐπὶ τοῖς εἰρημένοις ἀπέγνω, μικρὸν ἀναμεινάτω, καὶ τότε ἀπογνώσεται πλεον, ὅταν τὰ πολλῶ τούτων εἴπωμεν χαλεπώτερα, ὅσον τὰς ἐπιπορκίας. Εἰ γὰρ τὸ ὁμῶσαι διαβολικόν, τὸ καὶ τοὺς ὅρκους πατήσαι ποῖαν οἶσει τιμωρίαν ἡμῖν; Εἰ τὸ μωρὸν καλέσαι γέενναν ἐφέλκεται, τὸ καὶ μυρίοις ὀνειδέσιν αἰσχροῦναι τὸν ἀδελφόν, τὸν οὐδὲν ἡδικοχότα πολλάκις, τί οὐκ ἂν ἐργάσεται; Εἰ τὸ μνησικαχεῖν μόνον τιμωρίας ἄξιον, τὸ καὶ ἐπεξιέναι πόσῃν ἔχει τὴν βάσανον; Ἀλλὰ μήπω περὶ τούτων, ἀλλ' ἐν τῷ οικείῳ ταῦτα φυλαττέσθω τόπω. Ἴνα

^a Sav. et duo mss. τὰς ἀπαξ ἀρμολογήσας τῷ Θεῷ ψυχὰς. Mor. ut in textu, atque sic legit Ambrosius. Infra duo mss. καταναγκάζων αὐτούς.

^b Sic Mor. ῥάκια πάθη περιθ. Sed πάθη deest in mss. Infra Sav. in textu et Mor. οικείας προσαναπλήσαντες, Sav. in marg. προσαναπλήσαντες, duo mss. προσαναπλήσαντες.

^c Duo mss. μοι, qui postea με ponunt post ταύτην.

^d Sav. οὐδὲ γὰρ ἂν ἐξῆ πρᾶγμα τοσαύτης γέμον ὑπομῆναι τόλμης. Duo mss. οὐδὲ γὰρ ἂν ἐξῆ πρᾶγμα τοσαύτης γέμον ὑπομῆναι τόλμης.

^e Unus codex τί στενή, Sav. ὅτι στενή, Mor. τὸ στενή.

^f Hæc τὸν δὲ μοιχόν... γέενναν desunt in edit. Mor., sed in Sav. et in codicibus mss. habentur.

^g Unus codex οὐκ ἐκακηγόρησε.

^h Ἴμῖν Savilius, et infra ὕμῶν.

ⁱ Sic Sav. et mss. et ita legit Ambrosius. Mor. vero κατηγοριῶν.

^j Sav. ὕμῶν.

nempe conjunctam semel Deo animam ¹ ab ejus consortio abducens, tradensque impuris suis satellitibus, illisque ipsam substerni cogens, qui postquam eam semel apprehenderint, ita turpiter cum illa congreduuntur, ita contumeliose, ut par est facere nequissimos dæmonas vehementer ac cum furore perniciem ignominiamque nostram expetentes. Nudatam quippe illam omnibus virtutum indumentis, vitiorumque pannis amictam, sordidis, conscissis ac foetidis, ipsa nuditate turpiorem constitutam, omnique propria sibi immunditia repletam non cessant contumeliis onerare. Neque enim ullam norunt exsecrandi et iniqui hujusmodi concubitus satietatem, sed ebriorum instar, qui cum se mero ingurgitaverint, tunc magis exardescunt, sic et hi quoque tunc maxime insanunt, eique et vehementius et ferocius insultant, cum illa abusi sunt, confodientes eam semper ac mordentes, suumque in eam virus effundentes, nec prius desinentes, quam eam in suum statum transtulerint, vel corpore solutam viderint. Qua igitur tyrannide, qua captivitate, qua vastitate, qua servitute, quo bello, quo naufragio, qua fame hæc non graviora fuerint? Quis tam crudelis, quis tam ferus, quis adeo stultus, quis adeo inhumanus atque immisericors, qui tot contumeliis et damnis affectam animam nolit ab exsecrando illo furore et ignominia, pro virili sua, liberare, sed illam tam male affectam negligat? Quod si id est immanis atque lapidei animi, quo in loco, dic mihi, statuemus eos, qui præter illam negligentiam, aliud quiddam longe deterius agunt, cum eos, qui ad pericula alacriter insilire parati sunt, quique non renuunt in ipsum belluæ guttur manus immittere, quinimo foetorem et pericula subeunt, ut jam devoratas animas ex ipsis dæmonis faucibus extrahant, non modo non laudant, neque approbant, sed etiam expellunt undique et oppugnant?

8. Quid igitur, dicet quispiam, cunctine qui urbes incolunt perire, an fluctibus jactantur, an oportet urbibus relictis et in deserta conversis, in solitudinem se transferant, et in cacuminibus montium sedes ponant? Et tu hæc jubes et hanc legem statuis? Apage, nam contrarium penitus, ut prius dicebam, volo, votisque omnibus exopto nos tanta frui pace, et malorum hujusmodi tyrannidem ita destrui, ut non modo iis, qui in urbibus degunt, non sit ad montes confugiendi necessitas, sed ut iis qui solitudines incolunt, quasi quibusdam longo tempore fugitivis, ad suam urbem se recipere opus sit. Sed quid faciam? vereor ne dum illos patriæ restituere studeo, nequissimorum dæmonum manibus tradam, neu dum illos a solitudine et fuga reducere cupio, a philosophia et tranquillitate omni excidere faciam. Quod si multitudinem civium proferens, illa tu mihi pudorem et metum incutere putes, ne totum orbem damnari patiar, assumpta Christi sententia, cum illa adversus hanc tuam objectionem stabo. Neque enim tam audax facinus admittes, ut etiam ejus, qui nos judicaturus est, sententiæ

¹ Savil. et duo Mss., *conjunctas semel Deo animas*. Notel. ut in textu, atque sic legit Ambrosius.

obsistas. Quid igitur ille dicit? *Angusta est, inquit, janua, et arcta via, quæ ducit ad vitam, et pauci sunt qui inveniunt eam* (Matth. 7. 14). Si vero pauci sunt qui inveniunt, sane longe pauciores, qui ad finem ejus pervenire poterunt. Neque enim omnes qui principium adierunt, ad fidem ejus pertingere potuerunt; sed alii ipso statim initio, alii in medio, alii in ipso fere portu naufragium fecerunt (Matth. 20. 16). Rursumque multos ait esse vocatos, paucosque electos. Cum itaque Christus majorem esse pereuntium partem dicat, in paucis vero salutem præfinitam esse asseveret, quid adversum me pugnas? Idipsum enim facis ac si de Noe ac de diluvio verba facientibus nobis admirareris, si omnes perierint, duo autem tantum tresve homines supplicium effugerint, eum hac ratione nobis os obstruere posse putas, ut non ausuri simus damnare multitudinem. Id sane nobis non persuadebitur neque multitudinem illam veritati præferemus. Neque enim iis, quæ tunc contigerunt, minora sunt hodierna; sed multo deteriora, eoque magis, quo gehennæ comminatio intentatur, et ne sic quidem vitia exciduntur. Quis enim, quæso, fatuum non appellat fratrem? illud autem gehennæ ignis facit obnoxium. Quis non impudicis oculis mulierem respicit? hoc autem est consummatum adulterium: mœchum vero in eandem gehennam incidere certum est¹. Quis non juravit? hoc autem ex malo prorsus est: at quod ex malo est, supplicio haud dubie obnoxium. Quis non amico invidit unquam? id vero ethnicis et publicanis pejores facit: eos autem qui illis deteriores sunt, non posse supplicium effugere nemini non notum est. Quis iracundiam omnem ex corde ejecit, et omnium, qui in se deliquerunt, peccata remisit? eum autem qui non remiserit tormentis necessario tradendum esse, nullus eorum, qui Christum audierit, negaturus est. Quis non servivit mamonæ? eum vero qui ipsi servierit, Christi servitutem abjecisse certum est, at qui Christi servitutem abjecit, propriam salutem haud dubie abnegavit. Quis non occulte maledixit? hos autem vetus quoque lex interfici jubet, et jugulari. Sed quæ consolatio in propriis malis? Quod omnes ceu ex condicto in nequitiae barathrum decidant, quod ipsum ejus, qui nunc obtinet, morbi argumentum est maximum; cum scilicet id in malis solatium nobis affert, quod majoris doloris materia esse deberet. Neque enim multitudo in peccando sociorum nos a criminibus et suppliciis eripit. Quod si quis ex iis, quæ supra diximus, in desperationem incidat, paulisper exspectet, et tunc magis desperabit, cum his multo graviora dixerimus, qualia sunt perjuria: nam si jurare diabolicum est, juramenta conculcare quod nobis afferet supplicium? Si fatuum appellare gehennam attrahit, sexcentis conviciis debonestare fratrem, qui sæpe nihil nos læsit, quod non adducet supplicium? Si injuriarum meminisse tantum punitione dignum est, etiam ulcisci quantos cruciatus promeretur? Sed non-

¹ Hæc, *mœchum vero.... ce. tum est*, desunt in Edit. Morel.; sed in Savil. et in Mss. habentur, et ab Ambrosio lecta sunt.

dum de his agendum, hæc enim suo loco reservanda sunt. Ut enim alia omittam, hoc ipsum quod nos ad hæc scribenda impulit, nonne vel solum sufficit ad præsentis morbi pestem indicandam? Si enim priorum sensu peccatorum non affici, sed sine ullo dolore scelera perpetrare, extremus malitiæ terminus est, ubi tandem novos istos legislatores, recentis hujus absurdissimæque legis auctores statuemus, qui majori cum fiducia virtutis magistros, quam alii mali-

tiæ repellunt, eosque multo acrius oppugnant qui peccata emendare volunt, quam eos qui ipsi peccaverunt? imo potius eos, nec illibenter ferunt, nec criminantur; hos autem vix ferre possunt, quodammodo et verbis et operibus clamantes, nequitiae mordicus inhærendum esse, atque ad virtutem numquam redeundum; ita ut non modo eos, qui ipsi operam dant, verum etiam eos, qui vocem pro illa emittere audent, ulcisci oporteat.

AD INFIDELEM PATREM,

Liber secundus¹.

1. Satis quidem hæc erant, ut stupor et horror incuteretur. Quod si quis circa eos propheticum illud proferat: *Obstupuit cælum super hoc, et exhorruit terra vehementer; itemque: Stupor atque horrenda facta sunt in terra (Jerem. 2. 12. et 5. 50)*, opportune hujusmodi omnia dicat. Quod autem his longe gravius est, non modo alieni quidam, et nullo iis quibus consulitur propinquitatis jure conjuncti, ita indignantur et ægre ferunt; verum ipsi consanguinei et parentes super his irasci didicerunt. Tametsi non ignoro complures esse, qui patres id agere non admodum stupent: suffocari autem se dicunt, ac iracundia incendi, cum videant eos, qui neque patres sunt, neque amici, neque consanguinei, neque alia ex parte necessarii, imo sæpe ignoti iis qui philosophari instituunt, hæc ipsum pati, ac plus, quam ipsi patres dolere, oppugnare, et in crimen vocare eos, qui hujus propositi auctores ipsis fuere. Mihi vero quod oppositum est mirum esse videtur. Eos enim qui nullo vel tutelæ vel amicitiae jure tenentur, alienis in bonis angi, non mirum videatur esse, utpote partim invidia correptos, partim vero præ malitia sua aliorum perniciem felicitatem² esse suam arbitantes; misere id quidem et infeliciter, arbitantes tamen: quod autem ii, qui genuerunt, qui educaverunt, qui quotidianis votis exoptant natos suos se ipsis præclariore videre, qui ea de causa cuncta faciunt et patiuntur; eos ceu quadam ebrietate correptos repente mutari et angi de philosophiæ studio a filiis suscepto; illud est quod ego maxime omnium admiror, illud ego argumentum esse puto idoneum, quod omnia corrupta perditæque sint. Hoc elapsis contigisse temporibus nemo dixerit, ne tum quidem cum palam dominaretur error. Ac semel quidem accidit in civitate Græca, sed quam tyranni occupabant: neque tamen tunc parentum aliquis, ut nunc, sed qui arcem occupaverant; nec omnes quidem, verum qui horum erat flagitiosissimus, accersitum Socratem jubebat a philosophiæ doctrina absistere. At ille quidem, tyrannus, infidelis et sævus, qui ad

evertendam rempublicam cuncta moliebatur, alienisque in malis gloriabatur, gnarus nihil perinde atque talem jussionem optimum reipublicæ statum posse pervertere, hæc ausus est. At hi fideles, et in bene institutis civitatibus degentes, liberisque suis consultum cupientes, hæc eadem loqui audent, quæ tyrannus ille circa subditos suos, nec erubescunt. Quare hi qui sic indignantur, magis quam illi, admiratione digni sunt. Idcirco et ego illos missos faciens, hos qui in primis curam filiorum gerunt, imo potius gerere debuerant, non autem gerunt, leniter et summa cum moderatione alloquar: ab illis impetratum cupiens, ut non moleste ferant, nec indignentur, si quis se ea quæ ipsorum filiis expediunt melius nosse dicat, quam iidem ipsi. Neque enim sufficit filium procreasse, ut possit nato parens congruentem institutionem dare; sed procreatio multum confert ad prolis amorem, ad ejus vero idoneam educationem et disciplinam neque procreatio neque amor satis sunt. Nam si hoc esset, nullus hominum patre melius nosse posset quidnam esset filio utilius, quandoquidem nemo est qui possit illo magis filium amare. Nunc vero patres se illud ignorare gestis suis confitentur; cum ad magistros ducunt, cum pædagogis tradunt, cum innumeros consiliarios adhibent, ut sciant cui vitæ instituto filius tradendus sit. Neque mirum illud est, sed quod cum de filiis consultant, aliorum sententiam, sua sæpe repudiata, amplectantur. Ne itaque moleste nos ferant, si dicamus nos melius nosse quid illis conveniat; sed nisi id certa ratione probaverimus, tunc accusent, tunc probris impetant ut arrogantes, ac corruptores, totiusque naturæ inimicos.

2. Quonam ergo modo illud manifestum erit, aut qua ratione sciemus, quisnam sit qui quod consentaneum est videat, et quisnam id quidem scire videatur, nullatenus vero sciat? Si dicta mea, ceu quasdam objectiones, ad examen descendere ac congregari cogentes, incorruptis judicibus hæc disquirenda permittamus. Lex itaque certaminis nos adversus Christianum ad pugnam exire jubet, atque cum illo tantum pugnare, nihilque amplius requirit a nobis. *Quid enim mihi de iis etiam qui foris sunt judicare (1. Cor. 5. 12)?* ait beatus Paulus. Verum quia plerumque contingit, multos eorum qui ad cælum pertrahuntur, infide-

¹ Librum hunc vocamus, *secundum*, ex auctoritate duorum Mss. Et sane hic liber vel ex modo ordiendi ad præcedentis seriem respicit.

² Vox, *felicitatem*, deest in duobus Mss.

γάρ τὰ ἄλλα παρῶ, αὐτὸ δὴ τοῦτο τὸ καταναγκάσαν ἡμᾶς εἰς τοῦτον καθεῖναι τὸν λόγον, οὐχ ἱκανὸν καὶ μόνον τῆς κατεχούσης νόσου τὴν κακίαν ἐνδείξασθαι; Εἰ γὰρ τὸ τῶν οἰκείων ἀμαρτημάτων μὴ ἐπαισθάνεσθαι, ἀλλ' ἀναλγῆτως πλημμελεῖν, ἔσχατος ὄρος κακίας ἐστὶ, ποῦ τάξομεν τοὺς νέους τούτους νομοθέτας τῆς καινῆς ταύτης καὶ ἀτοπωτάτης νομοθεσίας, οἱ μετὰ πλείονος τῆς παρρησίας τοὺς τῆς ἀρετῆς ἀπελαύνουσι διδασκάλους, ἢ

^a Sic Sav. et Morel. Duo autem mss. πειρωμένοις. Infra pro καὶ ἀπογεύσαιντο legendum videtur οὐκ ἂν ἀπογεύσαιντο.

τοὺς τῆς κακίας ἕτεροι, καὶ τῶν πλημμελησάντων πλέον τοῖς διορθοῦν βουλομένοις ^a ἐκπεπολέμωται; μᾶλλον δὲ πρὸς ἐκείνους μὲν οὔτε ἀηδῶς ἔχουσιν, οὔτε ἐγκαλοῦσι ποτε, τούτων δὲ καὶ ἀπογεύσαιντο ἠδέως μονονουχίβοῶντες καὶ δι' ὧν λέγουσι καὶ δι' ὧν ποιοῦσιν, ὅτι δεῖ τῆς κακίας ἀπρὶξ ἔχεσθαι, καὶ μηδέποτε ἐπανελθεῖν πρὸς ἀρετὴν, ὡς οὐ μόνον τοὺς μετιόντας αὐτὴν, ἀλλὰ καὶ τοὺς φωνῆν ὑπὲρ ταύτης ῥῆξαι τολμῶντας ἀμύνεσθαι δεόν.

[57] ΠΡΟΣ ΑΠΙΣΤΟΝ ΠΑΤΕΡΑ,

ΛΟΓΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ.

α'. Ἰκανὰ μὲν οὖν καὶ ταῦτα ἔκστασιν ἐργάσασθαι καὶ φρίκην ^a καὶ τὸ προφητικὸν τις ἐκεῖνο ἐπὶ τούτοις φθέγγεται νῦν, ὅτι: *Ἐξέστη ὁ οὐρανὸς ἐπὶ τούτῳ, καὶ ἐφρίξεν ἡ γῆ ἐπὶ πλεῖον σφόδρα* καὶ, ὅτι: *Ἐκστασις καὶ φρικτὰ ἐγενήθη ἐπὶ τῆς γῆς, εὐκαίρως πάντα τὰ τοιαῦτα ἐρεῖ. Τὸ δὲ τούτων χαλεπώτερον, ὅτι οὐ μόνον ἀλλοτρίοι τινες, καὶ οὐδὲν τοῖς συμβουλευομένοις προσήκοντες τοιαῦτα ἀγανακτοῦσι καὶ δυσχεραίνουσι, ἀλλὰ συγγενεῖς καὶ πατέρες ἔμαθον ὑπὲρ τούτων ὀργίζεσθαι. Καίτοι γε οὐκ ἀγνοῶ ὅτι πολλοὶ πρὸς μὲν τοὺς πατέρας τοῦτο ποιοῦντας οὐ σφόδρα ἐκπλήττονται: ἀποπνίγεσθαι δέ φασι τῷ θυμῷ, ὅταν ἴδωσι τοὺς μήτε πατέρας, μήτε φίλους, μήτε συγγενεῖς, μήτε ἄλλοθεν ποθεν ἐπιτηδείους, πολλάκις δὲ καὶ ἀγνώτας ὄντας τοῖς φιλοσοφεῖν αἰρουμένοις τὸ αὐτὸ τοῦτο πάσχοντας, καὶ μᾶλλον τῶν πατέρων δακνυμένους, καὶ πολεμοῦντας, καὶ κατηγοροῦντας τῶν ἀναπεισάντων αὐτούς. Ἐμοὶ δὲ τούναντίον εἶναι δοκεῖ θαυμαστόν ^a. Τοὺς μὲν γὰρ μήτε κηδεμονίας, μήτε φιλίας ἔχοντάς τι δικαίωμα, οὐδὲν ἀπεικὸς ἐστὶν ἐπὶ τοῖς ἀλλοτρίοις ἀλγεῖν ἀγαθοῖς, πῆ μὲν ὑπὸ βασκανίας ἀλισκομένους, πῆ δὲ τῆς οἰκείας κακίας τὴν τῶν ἄλλων ἀπώλειαν εὐτυχίαν ^b εἶναι νομίζοντας, ἀθλίως μὲν καὶ τάλαιπύρως, νομίζοντας δ' οὖν ὁμῶς: τὸ δὲ τοὺς γεννησαμένους, τοὺς ἀναθρεψαμένους, τοὺς καθ' ἑκάστην εὐχομένους ἡμέραν εὐδοκιμωτέρους σφῶν αὐτῶν τοὺς παῖδας ἰδεῖν, τοὺς πάντα διὰ τοῦτο καὶ ποιοῦντας καὶ πάσχοντας: τούτους δὲ ὡσπερ ἐκ τινος μέθης ἐξαίφνης μεταβαλλομένους ἀλγεῖν, ἐπὶ φιλοσοφίᾳ τῶν παίδων ἀγομένων αὐτοῖς: τοῦτό ἐστιν ὃ μάλιστα πάντων ἐγὼ θαυμάζω, καὶ τοῦ πάντα διεφθάρθαι τεκμήριον εἶναι φημι ἱκανόν. Τοῦτο γὰρ οὐδ' ἐπὶ τῶν ἔμπροσθεν χρόνων ἔχει τις ἂν γεγονημένον εἰπεῖν, ὅτε καὶ τῆς πλάνης ἐκράτει λαμπρῶς: ἀλλ' ἐγένετο μὲν ἅπαξ ἐν Ἑλληνίδι πόλει, τυραννουμένη δέ. Οὐδὲ γὰρ δὴ τότε τῶν γονέων τις καθάπερ νῦν, ἀλλ' οἱ τὴν ἀκρόπολιν καταλαθόντες, μᾶλλον δὲ οὐδὲ οὗτοι πάντες, ἀλλὰ καὶ τούτων αὐτῶν ὁ μιαιώτατος τὸν Σωκράτην καλέσας, ἐκέλευε τῶν ὑπὲρ φιλοσοφίας ἀποστῆναι λόγων. Ἄλλ' ἐκεῖνος μὲν καὶ τύραννος καὶ ἄπιστος καὶ ὠμὸς καὶ ἐπ' ἀνατροπῇ τῆς πολιτείας ἅπαντα πράττων, καὶ τοῖς ἀλλοτρίοις ἐντροφῶν κακοῖς, καὶ εἰδῶς ὅτι πολιτείαν ἀρίστην οὐδὲν ἕτερον ἀνατρέφαι δύναται, ὡς τὸ τοιοῦτον ἐπίταγμα, ταῦτα ἐτόλμησεν οὔτοι δὲ πιστοὶ, καὶ ἐν εὐνομουμέναις δῆθεν πόλεσι ζῶντες, καὶ περὶ παίδων τῶν αὐτῶν βουλευόμενοι, ταῦτα φθέγγεσθαι τολμῶσιν, ἃ περὶ τῶν τυραννουμένων ὁ τυ-*

ραννος, καὶ οὐκ αἰσχύνονται: ὥστε ὑπὲρ τούτων μᾶλλον ^c δυσχεραίνόντων, ἢ τῶν ἄλλων θαυμάζειν χρή. Καὶ διὰ τοῦτο καὶ αὐτὸς ἐκείνων ἀφέμενος, τούτοις οἷς μάλιστα μέλει τῶν παίδων, μᾶλλον δὲ οἷς μέλει μὲν ἔδει, μέλει δὲ οὐδαμῶς, διαλέξομαι προσηνῶς καὶ μετ' ἐπιεικείας πολλῆς, [58] τοσοῦτον αὐτοὺς παραιτησάμενος μὴ δυσχεραίνειν, μηδὲ ἀγανακτεῖν, εἰ τις τὸ λυσιτελὲς τοῖς ἐκείνων παισὶ μᾶλλον αὐτῶν ἐκείνων εἰδέναί λέγοι ^d. Οὐ γὰρ ἀρκεῖ τὸ σπεῖραι παῖδα πρὸς τὸ συμφέρον ^e τὸν γεννηθέντα διδάξαι τὸν γεννησάμενον, ἀλλὰ πρὸς μὲν τὴν φιλοστοργίαν τοῦ τεχθέντος μεγάλα ἂν τοῦτο συμβάλοιτο, πρὸς δὲ τὸ μαθεῖν αὐτοῦ τὸ λυσιτελὲς ἀκριδῶς, οὔτε τὸ σπεῖρειν οὔτε τὸ φιλεῖν ἀρκέσειεν ἂν. Ἐπεὶ εἰ τοῦτο ἦν, οὐδένα ἀνθρώπων πατὴρ μᾶλλον τὸ χρήσιμον ἐχρῆν ὄρᾳ τῷ παιδί, ἐπειδὴ μήτε φιλεῖν μᾶλλον αὐτοῦ τῶν ἄλλων δύναίτο τις τοῦτον: νῦν δὲ καὶ αὐτοὶ οἱ πατέρες δι' ὧν ποιοῦσιν ὁμολογοῦσι τοῦτο ἀγνοεῖν, ὅταν πρὸς διδασκάλους ἄγωσιν ^f, ὅταν παιδαγωγοῖς ἐγχειρίζωσιν, ὅταν μυρίους παραλαμβάνωσι συμβούλους, περὶ τῆς τοῦ βίου προαιρέσεως, ἐφ' ἣν τὸν παῖδα ἄγειν δεῖ, βουλευόμενοι. Καὶ οὐ τοῦτό πω θαυμαστόν, ἀλλ' ὅτι πολλάκις βουλῆς γινομένης, τὴν αὐτῶν ἀκυρίωςαντες, τὴν ἐτέρων ἔστησαν ὑπὲρ τῶν οἰκείων βουλευόμενοι παίδων. Μὴ τοίνυν μηδὲ πρὸς ἡμᾶς δυσχερῶς ἐχέτωσαν, εἰ λέγοιμεν τὸ συμφέρον αὐτοῖς εἰδέναί μᾶλλον: ἀλλ' εἰ μὴ διὰ τῶν λόγων ἀποδείξαιμεν, τότε κατηγορεῖν ^g, τότε διαβάλλειν ὡς ἀλαζόνας ὄντας καὶ λυμεῶνας καὶ τῆς φύσεως ἀπάσης ἐχθρούς.

β'. Πῶς οὖν τοῦτο ἔσται δῆλον καὶ πόθεν εἰσόμεθα τίς μὲν ὁ τὸ συμφέρον ὄντως ὄρων, τίς δὲ ὁ δοκῶν μὲν ὄρᾳ, ὄρων δὲ οὐδαμῶς; Ἄν τοὺς παρ' ἐμοῦ λόγους καθάπερ τινὰς ἀνταγωνιστάς εἰς ἐξέτασιν κατιέναι καταναγκάσαντες καὶ συμπλακῆναι, περὶ τούτων ἀδεκάστοις κριταῖς ἐπιτρέψωμεν τὴν ἐξέτασιν. Ὁ μὲν οὖν τοῦ ἀγῶνος νόμος πρὸς τὸν Χριστιανὸν ἀποδύεσθαι κελεύει, καὶ πρὸς ἐκεῖνον ἀγωνίζεσθαι μόνον ^h, καὶ πλεῖον οὐδὲν ἀπαιτεῖ παρ' ἡμῶν. *Τί γάρ μοι καὶ τοὺς ἐξω κρίνειν;* ὁ μακάριος Παῦλος φησιν. Ἄλλ' ἐπειδὴ συμβαίνει πολλοὺς καὶ ἀπίστους εἶναι τῶν πρὸς τὸν οὐρανὸν ἐλκομένων παίδων πατέρων: καίτοι γε τοῦ νόμου τῶν ἀγῶνων ἀφιέντος ἡμᾶς τῆς πρὸς τούτους μάχης, ἐκόντες αὐτοὶ καὶ μετὰ προθυμίας καὶ πρὸς τούτους ἀποδυσόμεθα πρώτους. Καὶ εἴθε

^c Sic omnes præter Mor. qui habet μάλιστα.

^d Sic coræximus e duobus mss. Mor. et Montf. λέγει, Sav. λέγει. Edit.

^e Sic Morel. Sav. παῖδα, καὶ τὸ συμφέρον, etc. Duo mss. καὶ τὸ συμφέρον τῷ γεννηθέντι διδάξαι τὸν φυτευσάμενον.

^f Duo mss. ἀγάγωσι.

^g Supple δεῖ. Edit.

^a Sic Sav. et duo mss. At Mor. τούναντίον ἐστὶ θαυμ.

πρὸς τούτους μόνον ἦν ἡμῶν ὁ ἀγὼν, καίτοι γε δυσχερέστερός τέ ἐστι, καὶ πλείονας ἔχει λαβας· Ψυχικός γὰρ ἄνθρωπος οὐ δέχεται τὰ τοῦ Πνεύματος· μωρία γὰρ αὐτῷ ἐστὶ καὶ συμβαίνει ταυτὸν, ὅσον ἂν εἴ τις βασιλείας ἐρᾷν πείθῃ τὸν οὐκ ἐθέλοντα πεισθῆναι πρότερον, ὅτι τὸ πρᾶγμα ὑφέστηκεν. Ἄλλ' ὁμως καὶ οὕτως εἰς στενὸν ἡμῖν κατακεκλεισμένων τῶν λόγων, πρὸς τούτους ἠθέλησα ἂν μόνους τὸν ἀγῶνά μοι γενέσθαι τοῦτον. Ἐπιμὲν γὰρ τοῦ πιστοῦ πολλά μὲν ἡμῖν τὰ δικαιώματα, ἀλλ' ὁμως τὴν ἐκ τῆς τῶν δικαίων παρουσίας ἠδονὴν συσκιάζει τῆς αἰσχύνης ἢ ὑπερβολῆ. Αἰσχύνομαι γὰρ ὅταν καὶ πρὸς ἐκεῖνον ὑπὲρ τούτων ἀποστίνεσθαι ἀναγκάζωμαι, καὶ δέδοικα μὴ τοῦτό μοι μόνον ὁ Ἕλληρ ἐγκλημα δίκαιον ἔχει προβάλλεσθαι^a· ἐπεὶ τοῖς γε ἄλλοις αὐτὸν τῆ τοῦ Θεοῦ χάριτι ῥαδίως αἰρήσομεν, κἂν εὐγνώμων εἶναι ἐθέλοι, ταχέως αὐτὸν οὐ πρὸς τὸν [59] ἔρωτα τοῦ βίου τούτου μεταστήσομεν μόνον, ἀλλὰ καὶ πρὸς αὐτὴν τῶν δογμάτων τὴν ἐπιθυμίαν, ἀφ' ἧς ὁ βίος ἔχει τὴν ὑπόθεσιν οὗτος. Τοσοῦτον γὰρ ἀπέχω φοβηθῆναι τὸν πρὸς αὐτὸν ἀγῶνα, ὅτι καὶ χαλεπώτερον αὐτὸν πρότερον καταστήσας τῷ λόγῳ, οὕτως ἄψομαι τῶν παλαισμάτων. Κεῖσθω γὰρ μὴ μόνον Ἕλληνα εἶναι τοῦτον τὸν πατέρα, ἀλλὰ καὶ πλούσιον ὑπὲρ πάντα ἀνθρώπους καὶ ἀπόβλεπτον, καὶ ἐν δυναστείᾳ καθεστάναι μεγάλη, καὶ πολλοὺς μὲν ἀγροὺς ἔχέτω, πολλὰς δὲ οἰκίας, μυρία δὲ χρυσίου τάλαντα· ἔστω δὲ καὶ πατρίδος τῆς βασιλικωτάτης, καὶ γένους τοῦ περιφανεστάτου, καὶ μήτε ἔχέτω παῖδας ἐτέρους, μήτε ἔξιν ἐλπίζέτω τοῦ λοιποῦ, ἀλλ' ἐν τούτῳ σαλευέτω μόνον· ἔστω δὲ καὶ αὐτὸς οὗτος ἐν ἐλπίσι χρησταῖς, καὶ ταχέως ἐπὶ τὴν αὐτὴν ἀρχὴν ἀναθήσεσθαι προσδοκάσθω, καὶ λαμπρότερον^b αὐτοῦ φανήσεσθαι, καὶ πᾶσιν αὐτὸν ἀποκρύψειν τοῖς βιωτικοῖς· εἶτα ἐν μέσῳ τῶν ἐλπίδων τούτων προσερχέσθω τις, καὶ διαλεγέσθω περὶ ταύτης αὐτῷ τῆς φιλοσοφίας, καὶ πειθέτω πάντων ἐκείνων καταγελάσαντα περιβαλέσθαι ἰμάτιον ἄρδον, καὶ τὴν πόλιν ἀφέντα πρὸς τὸ ὄρος φυγεῖν, καὶ φυτεύειν ἐκεῖ καὶ ἄρδειν καὶ ὑδροφορεῖν, καὶ τὰ ἄλλα δὴ πάντα τὰ τῶν μοναχῶν ποιεῖν, τὰ δοκοῦντα εἶναι καὶ εὐτελεῖ καὶ ἐπονεῖδιστα· ἔστω δὲ καὶ ἀνυπόδετος, καὶ χαμαὶ καθευδέτω, γενέσθω δὲ καὶ λεπτὸς καὶ ὠχρὸς ὁ καλὸς νεανίας οὗτος, ὁ ἐν τῷ ταύτῃ τρυφῇ καὶ τιμῇ διατελῶν, καὶ τοιαύτας ἔχων ἐλπίδας, καὶ τῶν οἰκετῶν τῶν ἑαυτοῦ εὐτελεστέραν περικεῖσθω στολῆν· ἄρα ἱκανὰς ἐδώκαμεν τῷ κατηγορῶ τὰς λαβὰς, καὶ ἀρκούντως συνεπλάσαμεν τὸν ἀνταγωνιστήν; Εἰ δὲ μὴ ἀρκούντως, καὶ ἐτέρας αὐτῷ παρέξομεν^c προφάσεις. Μετὰ γὰρ τούτων καὶ πάντα κινεῖτω τὰ μηχανήματα πρὸς τὸ μεταπεῖσαι τὸν υἱὸν, καὶ πάντα εἰκῆ, καθάπερ ἐπὶ πέτρας ἐστῶτος αὐτοῦ τοῦ παιδός, καὶ τῶν ποταμῶν καὶ τοῦ ὕετοῦ καὶ τῶν πνευμάτων ἀνωτέρου γινομένου· θρηνεῖτω δὲ ὁ τοιοῦτος, καὶ προβαλέτω δάκρυα, ὥστε μᾶλλον ἐμπρῆσαι τὸν καθ' ἡμῶν θυμὸν, καὶ πρὸς πάντα τοιαῦτα κατηγορεῖτω συνεχῶς ἐντυγχάνων. Ἐφύτευσά, ἔθρεψά, ἐταλαιπωρήθην διὰ πάσης τῆς ἡλικίας, πάντα ποιῶν καὶ πάσχων, ἅπερ ἐκ τῆς παιδοποιίας ταύτης συμβαίνειν εἰκόσ· χρηστάς εἶχον ἐλπίδας, διελέχθην παιδαγωγοῖς, παρεκάλεσα διδασκάλους, ἀνήλωσα χρήματα, ἠγρύπνησα πολλάκις ὑπὲρ εὐκοσμίας φροντίζων, ὑπὲρ παιδεύσεως, ὅπως μηδενὸς οὕτω τῶν προγόνων λείποιτο τῶν αὐτοῦ, ὅπως ἀπάντων φανείη λαμπρότερος· συνδοίσεις μοι τοῦτον τὸ γῆρας προσεδόκησα, προϊόντος τοῦ χρόνου περὶ γυναικὸς ἐβουλεύομην καὶ γάμου, περὶ ἀρχῆς, καὶ δυναστείας. Ἄλλ' ἐξαίφνης, ὡσπερ τις σκηπτὸς ἢ καταγίς ποθεν ἐπιπεσοῦσα, μω-

ριαγωγὸν ὀκνάδα καὶ πολλῶν γέμουσαν φερτίον, καὶ μακρὸν διανύσασαν πέλαγος, καὶ ἐξ οὐρίας πλέουσαν, καὶ πρὸς αὐτῷ λοιπὸν οὔσαν τῷ λιμένι, μικρὴν πρὸ τοῦ στόματος αὐτοῦ κατέκλυσε^d, καὶ μὴ μόνον πενίας τῆς ἐσχάτης, ἀλλὰ καὶ θανάτου τοῦ ἐλεεινοῦ καὶ ἀπολείας ἕως, μὴ τῆ τοῦ τὰ τοιαῦτα πεπλουτηκότος κεφαλῆ περιστήσειεν ὁ χειμὼν· οὕτω δὴ μοι συμβέβηκε νῦν. Οἱ γὰρ ἐπάρατοι καὶ λυμεῶνες καὶ πλάνοι (λεγέτω γὰρ δὴ καὶ ταῦτα, οὐ διοισόμεθα) ἐκ τῶν τοσοῦτων ἐλπίδων [60] ἀναρπάσαντές μοι τὸν γηροτρόφον, καθάπερ τινὲς λῆσταρχοὶ πρὸς τὰς αὐτῶν καταλύσεις^e ἀπήγαγον, καὶ οὕτω ταῖς αὐτῶν κατεγοήτευσαν ἐπὶ ὁδοῖς, ὡς ἐλέσθαι καὶ πρὸς σίδηρον καὶ πρὸς πῦρ καὶ πρὸς θηρία καὶ πρὸς πᾶν ὀτιοῦν στήναι γενναίως, ἢ πρὸς τὴν προτέραν εὐπραγίαν ἐπανελθεῖν· καὶ τὸ δὴ χαλεπώτερον, ὅτι καὶ ταῦτα πείσαντες μᾶλλον ἡμῶν προσποιοῦνται τὸ συμφέρον ὁρᾶν. Ἐρημοὶ μὲν οἰκίαι, ἔρημοὶ δὲ ἀγροί· κατηφείας δὲ καὶ αἰσχύνης μεστοὶ μὲν οἱ γεωργοί, μεστοὶ δὲ οἰκέται· καὶ φαιδροὶ μὲν ἐπὶ τοῖς κακοῖς τοῖς ἑμοῖς ἐχθροί, ἐγκαλύπτονται δὲ οἱ φίλοι. Παρ' ἑμοῖ δὲ οὐδεμία γνώμη κρατεῖ, ἀλλ' ἢ ὥστε πῦρ ἐπαφείναι καὶ φλέξει πάντα, καὶ οἰκίας καὶ ἀγροὺς καὶ ἀγέλας βοῶν καὶ ποίμνια προβάτων. Ποῦ γὰρ ἔσται μοι χρήσιμα ταῦτα λοιπὸν, ἐκείνου τοῦ χρησομένου τούτοις οὐκ ὄντος, ἀλλ' αἰχμαλώτου γενομένου, καὶ παρὰ βαρβάρους ἀνημέροις δουλεύοντος θανάτου παντὸς πικροτέραν δουλείαν; Περιέβαλον μελαίνη στολῆ τοὺς οἰκέτας ἅπαντας, κατέπασα τέφρα^f τὰς κεφαλὰς, χοροὺς ἔστησα γυναικῶν, ἐκέλευσα χαλεπώτερον αὐτὰς κατακόπτεσθαι, ἢ εἰ νεκρὸν ἐώρων. Σύγγνωτε δὲ μοι τοῦτο ποιοῦντι· μείζον ἐκείνου τὸ πένθος ἑμοῖ^g. Παρενοχλεῖσθαι δοκῶ λοιπὸν ὑπὸ τοῦ φωτός, καὶ πρὸς αὐτὰς ἀτρώως ἔχω τὰς ἀκτίνας, ὅταν εἰς νοῦν λάβω τὸ σχῆμα τοῦ τάλαιπύρου παιδός ἐκείνου, ὅταν τῶν εὐτελεστέρων ἀγροίκων ἐκείνων ἀτιμότερον αὐτὸν ἡμφιεσμένον ἴδω, καὶ ἐπ' ἔργα ἀτιμότερα τοῦτον προπεμπόμενον^h· ὅταν ἐννοήσω αὐτοῦ τὸ ἀκαμπές, κατακαίωμα, διασπώμαι, διαρρήγνυμαι.

γ'. Ταῦτα λέγων, καὶ προκυλινδεῖσθω τῶν ποδῶν τῶν ἀκούοντων, καὶ καταπασσέσθωⁱ τέφραν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, καὶ αἰσχυνέτω τῆ κόνει τὸ πρόσωπον, καὶ παρακαλεῖτω πάντας ὀρέξαι χεῖρα, κατατιλλέτω τὴν πολιάν. Τάχα ἡμῖν καλὸς ὁ κατήγορος ἀπηκρίθωται πρὸς τὸ τοὺς ἀκούοντας ἐμπρῆσαι ἅπαντας, καὶ πείσαι κατὰ κρημνῶν τοὺς τὰ τοιαῦτα ἐργασαμένους ἐμβαλεῖνⁱ. Διὰ γὰρ τοῦτο πρὸς ἄκρον ἀπασῶν τῶν αἰτιῶν τὸν λόγον ἤγαγον, ἵνα τοῦτο τοῦ οὕτω κατασκευασθέντος, ἤττηθέντος ὑφ' ἡμῶν τῆ τοῦ Θεοῦ χάριτι, μηδεὶς τοῖς λοιποῖς γένοιτο λόγος. Τοῦ γὰρ πάντα ὁμοῦ ἔχοντος ταῦτα ἐπιστομισθέντος, ὁ μὴ πάντα ἔχων ὁμοῦ (οὐδὲ γὰρ πάντα οἷόν τε συνελθεῖν) εὐκόλως ἡμῖν παραχωρήσει τῆς νίκης λοιπὸν. Οὗτος μὲν οὖν ταῦτα λεγέτω καὶ τούτων πλείονα^k. Ἐγὼ δὲ παραιτήσομαι τοὺς δικάζοντας, μὴ νῦν ἐλεεῖν τὸν γέροντα τοῦτον, ἀλλ' ὅταν αὐτὸν δείξωμεν πενθοῦντα τὸν υἱὸν, δεινὸν μὲν οὐδὲν πεπονθότα, τῶν δὲ μεγάλων ἀγαθῶν ἀπολαύσαντα, καὶ ὧν ἐπέκεινα ἕτερα οὐκ ἔστιν εὐρεῖν. Τότε γὰρ ὄντως ἄξιός ἐλέου καὶ δακρύων ἂν εἴη, μηδὲ συνιδεῖν τὴν εὐπραγίαν δυνάμενος τοῦ παιδός, ἀλλὰ τοσοῦτον ἀπέχων αὐτῆς^l ὡς καὶ ἐπὶ μεγίστοις θρηνεῖν τοῖς κακοῖς.

^a Unus cod. καταδύσεις.

^f Codex unus τέφραν.

^g Mor. μείζον ἐκείνου τοῦ πένθους ἑμοῖ. Sav. in textu et unus codex μείζον τοῦτο ἐκείνου τοῦ πένθους ἑμοῖ. Sav. in marg. μείζον τοῦτο ἐκείνο τὸ πένθος ἑμοῖ, unus codex μείζον ἐκείνου τὸ πένθος ἑμοῖ. Infra duo mss. ἀπὸ τοῦ φωτός.

^h Duo mss. et Sav. in marg. τρεπόμενον.

ⁱ Duo mss. et Sav. καταπασσάσθω. Mor. duo mss. et Sav. in marg. κατὰ τῆς κεφ.

^j Sic Sav. et duo mss. At Mor. ἐμβαλεῖν.

^k Hæc, καὶ τούτων πλείονα, desunt in Mor. solo.

^l Sic duo mss. et Sav. in marg. In textu vero Sav. et Mor. αὐτῆς.

^a Sic Sav. et mss. Mor. vero ἔχη προβλέσθαι.

^b Sav. et Mor. λαμπρότερον. Duo mss. λαμπρότερος.

^c Sic recte Sav., ejus scripturam receperimus. Monlf. cum duobus mss. παρέξομεν. Mor. παρέξομαι. Edit.

^d Sic Sav. et Mor. Duo autem mss. καταδύσεις.

libus patribus natos esse, etiamsi lex certaminis nos a pugna cum his ineunda liberōs sinat, sponte tamen ipsi et alacriter istos primos aggredimur. Atque utinam adversus hos tantum nobis certamen esset, quamquam hoc difficilius sit, plurimasque ansas habeat: *Animalis enim homo non percipit ea quæ sunt Spiritus; stultitia quippe est illi* (1. Cor. 1. 14): idemque contingit ac si quis vellet ad amorem regni aliquem inducere, qui nondum crederet rem ipsam existere. Attamen rebus nostris sic in angustum redactis, adversus istos tantum certamen mihi esse cuperem. Nam adversus fidelem argumenta suppetunt quam plurima, etsi tantæ copiæ voluptatem obscuret verecundiæ magnitudo. Pudet enim me quod adversus hunc pro his pugnam committere cogar, vereorque ne hoc solum crimen gentilis jure mihi possit objicere: nam in reliquis illum ope divinæ gratiæ facile capiemus: atque si voluerit grato animo procedere, cito illum non modo ad amorem hujus vitæ traducemus, verum ad ipsius quoque doctrinæ desiderium, a quo vita hæc argumentum et initium ducit. Tantum enim abest ut certamen adversus illum subire metuam, ut cum expugnatu difficiliorem mea oratione constituerem, tum demum pugnam aggrediar. Fingamus enim patrem hujusmodi non modo gentilem esse, sed præ omnibus hominibus divitem, insignem, potentia singulari præditum: habeat agros plurimos, ædes multas, auri innumera talenta. Sit insuper regia patria, illustrissimo genere, filios alios neque habeat, neque se habiturum speret; sed ex hoc solo pendeat. Imo et ipse sit summæ spei, atque ad imperia mature ascensurus, patremque splendore superaturus expectetur, omnibusque vitæ commodis longe anteiturus. Tum vero in medio tantæ spei accedat aliquis, deque hæc philosophia verba faciens, persuadeat ei ut spretis omnibus vestem se rusticam induat, ac relicta urbe ad montem confugiat: ibique plantet, riget, aquam ferat, cæteraque monachorum faciat opera, quæ vilia et indigna esse videantur: sit præterea nudis pedibus, humi cubet; efficiaturque macer et pallidus formosus ille olim adolescens, qui tantis antea in deliciis honoribusque degebat, tantæque spei erat, viliorique quam servi sui veste induatur: num satis multas accusatori dedimus ansas, an satis adversarium instruximus? Si hæc non satis sint, alia quoque suppeditemus. Præterea omnes moveat machinas pater, ut filium a proposito deducat; sed incassam, utpote cum ille supra petram collocatus sit, ac fluminibus, pluviis et ventis cedere non norit: lugeat item pater atque lacrymas emittat, ita ut indignationem omnium contra nos incendat: universos frequenter adeat ut nos in crimen vocet: Genui, educavi, ætatemque omnem in ærumnis contrivi, cuncta agens et patiens, quæ ex hæc liberorum educatione accidere solent: spem habui optimam, pædagogos alloquutus sum, magistros obsecravi, pecunias impendi, vigilavi sæpe curam gerens de ornatu, de institutione, ut majorum suorum nemini inferior esset, ut omnibus appareret illustrior: expectabam hunc senectuti meæ solatio fore: pro-

cessu temporis de uxore et de matrimonio cogitabam, de imperio, de magistratu; cum derepente ceu fulmen et procella nescio unde irruens pretiosissimam navem, multis sarcinis refertam, latumque pelagus emensam, secundo vento navigantem, cum jam portum attingeret, prope ipsum ostium demersit: metusque ingens adest, ne non modo extremam paupertatem, sed etiam miserabilem mortem ac perniciem viro tantis divitiis instructo sæva tempestas afferat. Sic profecto mihi nunc contingit. Namque execrabiles illi, corruptores, seductores (hæc enim dicat, nihil illi succensebimus) tantæ spei filium, senectutis meæ nutritium, ceu quidam prædones in latibula sua abduxere: adeoque illum suis carminibus excantaverunt, ut malit adversus ferrum, ignem, belluas, adversus omnia denique stare, quam ad priorem fortunam remeare. Quodque gravius est, postquam hæc illi persuaserunt, melius se quid utile sit scire profitentur, quam nos. Desertæ jam domus, deserti agri: ipsi agricolæ ac servi tristitia ac pudore pleni; exsultant in malis meis inimici, ac pudore operiuntur amici. Apud me autem nulla sententia obtinet, nisi ut, subjectis ignibus, cuncta simul exuram, ædes, agros, armenta boum, greges pecorum. Cui enim mihi usui hæc jam erunt, cum ille non adsit cujus usu hæc parata erant, captivus scilicet abductus, atque apud immanes barbaros servituti addictus omni morte acerbiori? Domesticos omnes pullatos incedere jussi, aspersi cinere capita, mulierum choros institui, jussique amarius plangere, quam si mortuum vidissent. Date veniam hæc facienti mihi: hic mihi luctus longe illo major: jam mihi lux ipsa molesta est, ipsosque solis radios ingrante suspicio, cum in mentem venit infelicis filii habitus; cum illum vilissimis agricolis inhonestius vestitum cerno, atque ad abjectiora opera missum; cum immobile propositum ejus considero, uror, laceror, disrumpor.

3. Hæc dicens, provolvatur etiam audientium pedibus, aspergat cinere caput, deturpet pulvere faciem, omnesque precetur ut porrigant manum, canos vellicet. Satis puto diligenter accusatorem instruximus, ad inflammandos auditores omnes, incitandosque, ut horum auctores per præcipitia agant. Idcirco enim supremas omnium accusationes verbis expressi, ut, hoc ita comparato accusatore per divinam gratiam prostrato, ex reliquis nemo postea mutire valeat. Nam, eo cui hæc omnia simul competunt ad silentium redacto, qui non omnia simul habebit (neque enim fieri potest, ut hæc omnia concurrant), facile nobis victoriam concedet. Illic itaque ista, et his plura¹ etiam loquatur. Ego vero iudices orabo, ne statim misereantur senis hujus, sed postquam ipsum ostenderit filium lugere, nihil mali perpeccum, verum maximis potitum bonis, quibus excellentiora reperiri non possunt. Tunc enim profecto miseratione et lacrymis dignus existimandus est, cum nati felicitatem conspiceret non possit, tantumque absit ut illam videat, ut tamquam in summis ejus

¹ verba, et *his plura*, desunt in Morel.

malis lamentetur. Quodnam ergo erit nostræ orationis exordium? Ab ipsis opibus ac pecuniis, quandoquidem id ille maxime omnium deplorat, idque ipsi videtur acerbissimum, si divites filii ad hanc vitam pertrahantur. Dic ergo mihi, utrum omnes beatum dicimus et plane felicissimum, cumne qui in siti semper æstuat, quique, antequam priorem calicem sorbuerit, rursus alio indiget, atque semper in hoc perseverat statu, an eum, qui superior hac necessitate constitutus, sine siti semper manet, et nunquam ad hujusmodi potationem pellitur? nonne ille quidem feбри correpto similis est, qui violentissima necessitate premitur, etiamsi ex fontibus uberrimes latices haurire possit, hic vero liber est vera libertate, et sanus perfecta sanitate, ipsamque naturam superat humanam? Quid vero, si quis mulierem amans, cum ea congredere jugiter, sed majore post concubitum flagraret ardore, alius vero staret hac insania liber, ac ne in somniis quidem hoc malo caperetur, quis nobis felix beatusque videretur? nonne hic? quis autem infelix ac miserrimus? nonne ille, qui hoc vano amore tenetur, qui nunquam possit exstingui, imo vero qui excogitatis remediis multo magis incenditur? Sin autem præter ea quæ dicta sunt ex ipso morbo se beatum dicat, nec velit ea necessitate liberari, quemadmodum is de quo nunc agitur, nonne hinc quoque miserabilior erit atque infelicio, cum non tantum ægrotet, sed ne hoc quidem sciat, quod æger sit, ideoque nec ipse liberari velit, quin etiam eos qui liberati sunt lugeat? **Orationem** itaque hanc ad pecuniarum possessionem referamus, et videbimus quis infelix et miser sit: inter illos quippe amores hic vehementior, hic insanix propior est, ideoque majorem potest dolorem afferre; non idcirco tantum quod faces habeat aciores, sed quod excogitatae cuilibet consolationi cedere non valeat, sitque illis omnibus potentior. Potius enim qui potum et corpora amant, postquam his potiti fuerint, satietate gaudebunt, quam ii qui insano divitiarum amore teruntur. Quocirca illos quidem nostra oratione effingere necesse fuit, quod non statim eorum documentum et experimentum appareat: hujus vero morbi ex rebus ipsis multa possumus exempla proferre. Idcirco, dic quæso mihi, filium luges, quod tanta vesania, quod tam desperato morbo liber sit, quod incurabili amore non teneatur? quod hoc bello et pugna ereptus sit? At id nunquam ille passus fuisset, inquis, neque plura concupivisset, sed fuisset præsentibus bonis contentus. Sane rem dicis ipsi naturæ, ut ita loquar, contrariam: verum sic esto, id tibi jam concedatur, ut iis, quæ haberet, nihil vellet adjicere, nec ullo unquam hujusmodi desiderio teneretur: ego sic quoque illum majore nunc in quiete ac voluptate commorari monstrabo. Quid enim levius esse censebimus, tantisne curis implicari, ejusmodique custodiæ ac servituti obstrictum esse, metuereque ne quid rei familiaris pereat, an vero his vinculis expediri? Concedatur illum alias sarcinas non appetere: at multo

melius est jam impositas despiciere. Nam si, ut in confesso est, plurimis non indigere maximum est bonum, extra omnem rerum usum esse, majoris profecto felicitatis erit. Is enim qui neque sitit, neque amat (nihil enim impedit quominus ad eadem exempla redeamus), non modo iis qui semper sitiunt, et semper amant, sed iis etiam, qui ad breve tempus hoc patiuntur, et concupiscentiam explent, longe beatior esse monstratus est, utpote qui in hujus necessitatis experimentum non incidit. Percontabor te rursus, si divitiis ultra omnes eminere, iisque tamen malis eximi, quæ solent illæ parere, liceret, annon sexcenties præoptares hac felicitate frui, ita ut non invidiam, non calumnias, non curas, non quidquam aliud ejusmodi patereris? Si igitur filium tuum hæc omnia habere monstravero, imo longeditiorem nunc esse, finemne tandem facies lugendi tam amare? Sane quod solutus sit curis aliisque malis, quæ solent divitias subsequi, neque ipse negabis; ideo nos ad te de hac re verba facere necesse non est: quæris autem quomodo ille te sit opulentior, qui tam multa possides. Hoc te docebimus, demonstrabimusque te, qui ipsum in extrema nunc paupertate degere arbitraris, hoc ipsum pati, si cum illo compareris.

4. Neque putes me de cælestibus bonis loqui, deque iis quæ post hanc vitam advenient: ex iis enim quæ sunt in manibus argumentum ducam. Tu itaque eorum tantum quæ possides dominus es: ille vero omnium quæ sunt in orbe terrarum. Si non credis, age te ad illum adducamus, eique suadeamus, ut de monte descendens, imo potius illuc residens, alicui ex iis, qui divites valde simulque religiosi sunt, mandet, sibi mittat tantum auri pondus, quantum ipse vis: sive quia id ille non pateretur, alicui indigenti dare jubeat, videbisque divitem alacrius obsequentem et erogantem, quam faceret unus ex dispensatoribus tuis. Hic quippe, cum aliquid jubetur impendere, tristis ac mœrens id facit; contra ille cum non impendit, tunc anxius est ne in aliquo offenderit, quod sibi nihî hujusmodi imperetur. Multos certe tibi possem ostendere, non ex illustrioribus his, sed ex humilioribus quoque, qui hac tanta potestate sunt præditi. Ac tu quidem, si œconomi sibi credita absumpserint, alium non habes a quo petas, sed statim per illorum nequitiam divitiæ tuæ in paupertatem mutabuntur: a filio autem tuo nihil est ejusmodi metuendum. Nam si hic in paupertatem incidat, rursus alteri imperabit; sin is quoque simile passus sit, ad alium se convertet: prius denique deficient fontium latices, quam qui nato tuo obtemperet imperanti. Quod si nobiscum in religione concordares, multa tibi similia et magna¹ narrassem; verum quia te gentilem profiteris, ne hinc quidem exempla deerunt. Audi (apud Platonem) quid ad Socratem loquatur Crilo: *Tuæ sane sunt meæ pecuniæ, ut equidem reor, satis multæ: sin vero tu, quod mei curam geras, a re mea tibi abstinentum cen-*

¹ Pergit unus codex, et vetera et nova, quæ ab Ambrosio interprete exprimuntur.

Πόθεν οὖν ἀρξόμεθα τοῦ λόγου τοῦ πρὸς αὐτόν; Ἀπὸ τοῦ πλοῦτου καὶ τῶν χρημάτων, ἐπειδὴ καὶ αὐτὸς τοῦτο μάλιστα πάντων ὀδύρεται, καὶ πᾶσι τοῦτο αὐτὸ εἶναι δοκεῖ τὸ δεινότερον, εἰ πλουτοῦντες παῖδες ἐπὶ τοῦτον ἔλκονται [61] τὸν βίον. Εἶπε οὖν μοι, τίνα μακαρίζομεν ἅπαντες, καὶ ζηλωτὸν εἶναι φάμεν, τὸν ἐν δίψῃ καθεστῶτα ἀεὶ, καὶ πρὶν ἢ τῆς προτέρας ἐμφορηθῆναι κύλικος, δεόμενον πάλιν ἐτέρας, καὶ ἐν τούτῳ ὄντα διαπαντός, ἢ τὸν ἀνωτέρω καθεστῶτα τῆς ἀνάγκης ἐκείνης, καὶ ἄδυτον ἀεὶ μένοντα, καὶ οὐδέποτε εἰς τὴν τοῦ πόματος τούτου καθελκόμενον χρεῖαν; οὐχ ὁ μὲν πυρέττοντι προσάοικε, καὶ χαλεπωτάτην ἀνάγκην ἔχοντι^a, κἂν ἐκ πηγῶν ἀρύεσθαι ἔχη τὰ νόματα, ὁ δὲ ἐλευθερὸς τέ ἐστι: τὴν ὄντως ἐλευθερίαν, καὶ ὑγιαίνει τὴν ὄντως ὑγίειαν, καὶ μείζων ἢ κατὰ ἀνθρωπίνην γέγονε φύσιν; Τί δαί, εἴ τις γυναικὸς ἐρῶν συγγίνοιτο μὲν αὐτῇ διηνεκῶς, μείζονως δὲ μετὰ τὴν συνουσίαν φλέγοιτο ταύτην^b, ἕτερος δὲ ταύτης ἐκτός τῆς μανίας ἐστήκοι, καὶ μηδὲ ὄναρ ἀλίσκετο τῷ κακῷ, τίς πάλιν ἡμῖν ὁ ζηλωτὸς καὶ μακάριος; οὐχ οὗτος; τίς δὲ ἄθλιος καὶ ταλαίπωρος; οὐχ ὁ νοσῶν τὸν κενὸν^c ἐκείνον ἔρωτα, καὶ μηδαμοῦ σθεσθῆναι δυνάμενον, ἀλλὰ τοῖς ἐπινενοημένοις φαρμάκοις ἐπιτριβόμενος μᾶλλον; Εἰ δὲ πρὸς τοῖς εἰρημένοις μακαρίζοι μὲν ἑαυτὸν ἐπὶ τῇ νόσῳ, καὶ μήτε αὐτὸς ἐκείνης τῆς ἀνάγκης ἀπαλλάττεσθαι βούλοιο, τοὺς τε ἀπηλλαγμένους τοῦ πάθους ἀποδύροιο, ὡς περ οὗτος νῦν, οὐχὶ ταύτη πάλιν ἐλσεινότερος ἔσται καὶ ἄθλιώτερος, μὴ μόνον νοσῶν, ἀλλὰ μηδὲ αὐτὸ τοῦτο εἰδὼς ὅτι νοσεῖ, καὶ διὰ τοῦτο μήτε ἀπαλλαγῆναι βουλόμενος, καὶ τοὺς ἀπηλλαγμένους θρηνῶν; Ἀγάγωμεν δὴ τὸν λόγον τοῦτον καὶ ἐπὶ τὴν τῶν χρημάτων κτῆσιν, καὶ ὀψόμεθα τίς ὁ ἄθλιος καὶ ταλαίπωρος: ἐκείνων μὲν γὰρ τῶν ἐρώτων σφοδρότερος οὗτός ἐστι καὶ μανικώτερος: οὐχοῦν καὶ πλείον ὀδυνῆσαι δύναται^d ἂν, οὐ τούτῳ μόνον ὅτι τὴν λαμπάδα δριμυτέραν ἔχει, ἀλλ' ὅτι καὶ πρὸς τὴν ἐπινενοημένην παραμυθίαν ἀνένδοτός ἐστι καὶ σκληρότερος πλέον ἐκείνων. Μᾶλλον γὰρ οἱ ποτοῦ καὶ σωματικῶν ἐρῶντες μετὰ τὴν ἀπόλαυσιν λήφονται κόρον, ἢ οἱ περὶ πλοῦτον μαινόμενοι. Ὅθεν ἐκείνους μὲν καὶ τῷ λόγῳ συμπλάσαι ἠναγκάσθημεν, διὰ τὸ μὴ ταχέως ἐπὶ τῆς πείρας ὄραν αὐτὸ φαινόμενον: τούτου δὲ τοῦ νοσήματος ἀπὸ τῶν πραγμάτων πολλὰ ἔξομεν παρασχεῖν τὰ ὑποδείγματα. Διὰ ταῦτα οὖν^e, εἶπέ μοι, θρηνεῖς τὸν υἱόν, ὅτι μανίας καὶ τσαούτης ἀμηχανίας ἀπήλλακται, ὅτι ἔρωτα ἀνίχτον οὐκ ἐρᾷ, ὅτι τοῦ πολέμου καὶ τῆς μάχης ταύτης ἔστηκεν ἐκτός; Ἄλλ' οὐκ ἂν ἔπαθε τοῦτο, φησὶν, οὐδ' ἂν ἠράσθη τοῦ πλείονος, ἀλλ' ἀπέχρησεν ἂν αὐτῷ τῶν παρόντων ἢ ἀπόλαυσις. Μάλιστα μὲν πρᾶγμα λέγεις ἐναντίον, ὡς εἶπαι, τῇ φύσει: πλὴν ἀλλὰ καὶ τοῦτο ἔστω, καὶ συγκεχωρήσθω τῷ λόγῳ, μὴ ἂν αὐτὸν ἐθελῆσαι προσθεῖναι τοῖς οὔσι, μηδὲ ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας ἀλῶναι ἐκείνης: ἐγὼ γὰρ αὐτὸν καὶ οὕτως ἐπιδείξω ἐν μείζονι νῦν ὄντα ἀνέσει καὶ ἡδονῇ. Τί γὰρ κουφότερον, ὑπὲρ τσούτων φροντίζεις, καὶ τοιαύτη προσδεδέσθαι φυλακῇ καὶ δουλείᾳ, καὶ δεδοικέναι μὴ παραπόληται τι τῶν ὄντων, ἢ καὶ τούτων ἀπηλλάχθαι τῶν δεσμῶν; [62] Κεῖσθω γὰρ, αὐτὸν μὴ ἐπιθυμεῖν φορτίων ἐτέρων, ἀλλὰ πολλῶ βέλτιον καὶ τῶν ἐπιτεθέντων ἤδη καταφρονεῖν. Εἰ γὰρ τὸ μὴ δεῖσθαι πλείονων συνωμολόγηται μέγιστον ὄν ἀγαθόν, ἢ καὶ τῆς τῶν ὄντων χρεῖας ἐξώτερον εἶναι, μείζονος εὐ-

πραγίας ἂν εἴη. Ὁ γὰρ ἀδιψὸς ἐκεῖνος καὶ ἀνέραστος (οὐδὲν γὰρ κωλύει πάλιν ἐπὶ τὰ αὐτὰ ἐλθεῖν ὑποδείγματα) οὐ τῶν ἀεὶ διψῶντων μόνον, οὐδὲ τῶν ἐρώντων ἀεὶ, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐν βραχεῖ τοῦτο παθόντων, καὶ πληρωσάντων τὴν ἐπιθυμίαν πολλῶ μακαριώτερος ὢν ἀποδέδεικται, ὡς μηδὲ^e εἰς πείραν ἐμπεσῶν τῆς τοιαύτης ἀνάγκης. Ἐρησομαι δὲ σε πάλιν, εἰ καὶ ὑπερβαλέσθαι τῷ πλούτῳ πάντας καὶ τῶν ἀπὸ τοῦ πλοῦτου κακῶν ἀπαλλαγῆναι ἐνῆν, ἄρα οὐκ ἂν μυριάκις ταύτην εἴλου τὴν περιουσίαν, ὥστε μήτε βασκανίας, μήτε συκοφαντίας, μήτε φροντίδος, μήτ' ἄλλου μηδενὸς τῶν τοιούτων ἀνέχεσθαι; Ἄν τοίνυν καὶ τοῦτο ἔχοντα δείξωμεν τὸν υἱόν, καὶ μείζονως εὐπορώτερον ὄντα νῦν, παύσῃ θρηνῶν πάντως καὶ ὀλοφυρόμενος οὕτω πικρῶς; Ὅτι μὲν οὖν φροντίδων ἀπήλλακται, καὶ τῶν ἄλλων τῶν ἐπισυρομένων τῷ πλούτῳ κακῶν, οὐδὲ αὐτὸς ἀντερεῖς: διόπερ οὐδὲ ἡμῖν περὶ τούτων ἀνάγκη πρὸς σε διαλέγεσθαι: ζητεῖς δὲ μαθεῖν πῶς εὐπορώτερος τοῦ τσαῦτα ἔχοντός σου. Τοῦτο δὴ σε διδάξομεν, καὶ δείξομεν, ὅτι ὅπερ ἡγῆ ἐκείνον νῦν εἶναι ἐν πενίᾳ^f τῇ ἐσχάτῃ, τοῦτο αὐτὸς πρὸς ἐκείνον ἐξεταζόμενος πέπονθας.

δ'. Καὶ μήτοι νομίσης τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς ἡμᾶς ἐρεῖν ἀγαθὰ, καὶ τὰ μετὰ τὴν ἐνθένδε ἀποδημίαν: ἀπὸ γὰρ τῶν ἐν χερσὶ τέως^g ποιησόμεθα τὴν ἀπόδειξιν. Σὺ μὲν οὖν τῶν σαυτοῦ κύριος εἶ μόνον, ἐκεῖνος δὲ τῶν κατὰ τὴν οἰκουμένην ἅπασαν. Εἰ δὲ ἀπιστεῖς, δεῦρό σε ἀγάγωμεν εἰς αὐτὸν^h, καὶ πείσωμεν αὐτὸν κατελθόντα ἀπὸ τοῦ ὄρους, μᾶλλον δὲ ἐκεῖ μένοντα σημεῖναί τινα τῶν σφόδρα πλουτοῦντων καὶ εὐλαθῶν, πέμψαι χρυσοῦ σταθμὸν, ὅσον ἐθέλεις: μᾶλλον δὲ τοῦτο μὲν οὐκ ἀνέξεται, δοῦναι δὲ τῷ δεῖνι δεομένῳ καλεουέτω, καὶ προθυμότερον ἔψει τὸν πλουτοῦντα ὑπακούοντα καὶ ἐκκομίζοντα, ἢ τῶν οἰκονόμων τινὰ τῶν σῶν. Οὗτος μὲν γὰρ ὅταν ἀναλίσκειν καλεῖται, κατηφῆς τέ ἐστι καὶ σκυθρωπός: ἐκεῖνος δὲⁱ ὅταν μὴ ἀναλίσκη, τότε δέδοικε μὴ ποτε προσκεκοστικῶς ἦ. ἄτε τοιοῦτον ἐπιτατόμενος οὐδέν. Καὶ πολλοὺς ἐπιδείξαι ἔχω οὐ τῶν εὐδοκίμων τούτων, ἀλλὰ καὶ τῶν εὐτελεστέρων, τσαούτην ἔχοντας δύναμιν. Καὶ σὺ μὲν, ἂν οἱ οἰκονόμοι ἀναλιώσωσι τὰ πιστευθέντα, οὐκ ἔχεις ἀπαιτῆσαι ἕτερον, ἀλλ' εὐθέως σοι εἰς πενίαν ὁ πλοῦτος μεταπεσεῖται ὑπὸ τῆς κακουργίας ἐκείνων: παρὰ δὲ τῷ παιδί τῷ σῷ τοῦτο οὐκ ἔστι τὸ δέος. Ἄν γὰρ οὗτος γένηται πένης, ἐπιτάξει πάλιν ἐτέρῳ: κἂν ἐκεῖνος πάθῃ τι τοιοῦτον, ἐφ' ἕτερον μεταθήσεται, καὶ τὰς τῶν ὑδάτων πηγὰς πρότερον ἐπιλιπεῖν εἰκός, ἢ τῶν ταῦτα ὑπακουσομένων [63] τινά. Καὶ εἰ μὲν τὰ ἡμέτερα ἐφρόνεις, διηγησάμην ἂν σοι πολλὰ καὶ μεγάλα διηγήματα: ἐπεὶ δὲ τὰ Ἑλλήνων πρεσβεύεις, οὐδὲ ἐκεῖθεν ἀπορήσω τοῦ παραδείγματος. Ἀκουσον γὰρ τί πρὸς τὸν Σωκράτην ὁ Κρίτων φησὶ: Σοὶ δὲ ὑπάρχει μὲν τὰ ἐμὰ χρήματα, ὡς ἔγωγε οἶμαι, ἱκανά: ἔπειτα δὲ καὶ εἰ τι ἐμοῦ κηδόμενος οὐκ οἶει ἀναλίσκειν τὰ μὲν, ξένοι οὗτοι ἐνθάδε ἔτοιμοι ἀναλίσκειν. Εἰσκεκόμικε δὲ ἐπ' αὐτῷ τούτῳ ἀργύριον ἱκανὸν Σιμμίας ὁ Θηβαῖος, ἔτοιμος

^e Mor. ἀποδέδεικται ὡς μηδέ. Sav. et duo mss. ἀποδέδεικται, ὁ μηδέ.

^f Duo mss. συκοφαντίας, μήτε ἐπιβουλάς, μήτε φροντίδας, μήτ' ἄλλο μηδὲν τῶν τοιούτων ἔχοντα δείξωμεν, ὅτι ὅπερ ἐκεῖνο ἡγῆ νῦν ἐν πενίᾳ: ita ut octo vel novem lineæ desint, quæ in Sav. et Mor. habentur, quæque ad seriem pertinere videntur.

^g Τέως deest in duobus mss.

^h Ibidem πρὸς αὐτόν.

ⁱ Ibidem duo manuscripti καλεῖται: τότε κατηφῆς τέ ἐστι καὶ στυγνός: ἐκεῖνος δέ. Mox iidem δέδοικε μήτι προσκεκοστικῶς. Infra iidem ἂν οἱ οἰκονόμοι αὐτῆς γνῶσι τὰ.

^j Duo codices et Sav. μεγάλα τοιαῦτα διηγήματα. Morel. μεγάλα διηγήματα. Pergit unus codex καὶ παλαιὰ καὶ καινὰ, quæ ab Ambrosio interprete exprimuntur. Infra duo mss. σοὶ δὲ ὑπάρχει μὲν τοῖ τὰ ἐμὰ. Sav. σοὶ δὲ ὑπάρχει μὲν τὰ ἐμὰ. Morel. σοὶ δὲ ὑπάρχει τὰ. Infra unus cod. et Savil. in marg. ἐπ' αὐτῷ

^a Sav. in textu et Mor. ἀνάγκην ἔχοντι. Savil. in marg. et duo mss. ἀνάγκην ἔλκοντι.

^b Hanc lectionem e Sav. et uno cod. recepimus. Idem Sav. in margine, Morel. et alius cod., μετὰ τῆς... ταύτης. Emitt.

δὲ καὶ Κέβης, καὶ ἄλλοι πολλοί. Ὅστε, ὅπερ ἔλεγον, μὴ ταῦτα φοβούμενος ἀποκάμης σῶσαι σαιτόν, μήτε δ' ἔλεγες ἐν τῷ δικαστηρίῳ δυσχερές σοι γενέσθω, ὅτι οὐκ ἂν ἔχοις^α ἐξελεθῶν ὅ τι χρῶσαι σαυτῷ· πολλαχοῦ μὲν γὰρ καὶ ἄλλοσε ὅπου ἂν ἀφίκη, ἀγαπήσουσί σε. Ἐὰν δὲ βούλη εἰς Θετταλίαν ἵναί, εἰσὶν ἐμοὶ ἐκεῖ ξένοι, οἳ σε περὶ πολλοῦ ποιήσουσι, καὶ ἀσφάλειάν σοι παρέξονται, ὥστε σοι μηδὲν ἐλλείπειν^β τῶν κατὰ Θετταλίαν. Τί ταύτης τῆς εὐπόριας ἦδιον; Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ὡς πρὸς ἄνδρα βιωτικόν· εἰ δὲ φιλοσοφώτερον αὐτοῦ τὸν πλοῦτον ἐξετάζειν ἐθέλομεν, σὺ μὲν ἴσως οὐ παρακαλουθήσεις τῷ λόγῳ, ἐμοὶ δὲ^γ ἀναγκαῖον διὰ τοὺς δικάζοντας εἰπεῖν. Τοσοῦτος γὰρ ὁ τῆς ἀρετῆς πλοῦτός ἐστιν, οὕτως ἦδιον, οὕτω ποθεινότερος τοῦ παρ' ὑμῖν, ὡς μηδ' ἂν ποτε ἐθελῆσαι τοὺς ἔχοντας αὐτὸν τὴν ἅπασαν γῆν, εἰ χρυσὸς γένοιτο μετὰ τῶν ὄρων καὶ τῆς θαλάσσης καὶ τῶν ποταμῶν, ἀντ' ἐκείνου λαβεῖν. Καὶ εἴ γε ἦν δυνατὸν τοῦτο γενέσθαι, ἔμαθες ἂν ἀπὸ τῆς πείρας αὐτῆς, ὡς οὐκ ἀλαζονείας τὰ ῥήματα, ἀλλὰ πολλῇ πλειῶ καὶ μείζω εὐρόντες καταφρονήσουσιν ἐκείνου, καὶ οὐκ ἂν ποτε αὐτὸν ἀλλάξαιτο τούτου. Καὶ τί λέγω, ἀλλάξαιτο; οὐδὲ μετ' ἐκείνου μὲν οὖν λαβεῖν αὐτὸν ἔλοιτο ἂν. Καίτοι ὑμῖν εἴ τις ἐδίδου τὸν τῆς ἀρετῆς πλοῦτον μετὰ τῶν χρημάτων, ὑπὸ τῆς ἂν ἐδέξασθε χερσίν· οὕτως ὁμολογεῖτε μέγαν τινὰ ἐκείνον καὶ θαυμαστόν· οὗτοι δὲ οὐκ ἂν ἔλοιτο τὸν ὑμέτερον μετὰ τοῦ οἰκείου· οὕτως ἴσασιν ὅτι πράγμα ἐστὶν εὐκαταφρόνητον. Καὶ τοῦτο πάλιν ἀπὸ τῶν ὑμετέρων παραδειγμάτων ποιήσω φανερόν. Πόσα γὰρ οἶσι χρήματα τὸν Ἀλέξανδρον τῷ Διογένηι, εἴ γε ἠθελε δέξασθαι, δοῦναι ἂν; Ἀλλ' οὐκ ἠθέλησεν· ἐκεῖνος δὲ ἐφιλονεῖ καὶ πάντα ἔπραττε, ὥστε δυνηθῆναι ποτε ἐπὶ τὸν πλοῦτον ἐλθεῖν τὸν τούτου.

ε'. Βούλει δὲ καὶ ἐτέρωθεν σου τὴν πενίαν ἰδεῖν, καὶ τοῦ παιδὸς τὴν εὐπορίαν τοῦ σοῦ; Οὐκοῦν ἀπελθε, καὶ ἀφελού^δ αὐτοῦ τὸ ἱμάτιον, ὅπερ ἔχει μόνον, καὶ τῆς καλύψεως ἐξάγαγε, καὶ κάθελε τὸ καταγώγιον, καὶ οὐδὲ οὕτως ἔψει δυσχεραίνοντα οὐδὲ ἀλγοῦντα, ἀλλὰ σοὶ καὶ χάριν εἴσεται τούτων, ὅσον πρὸς φιλοσοφίαν πλέον ὠθεῖς αὐτόν· σοῦ δὲ ἂν τις δέκα δραχμὰς ἀφέληται μόνον, θρηνῶν καὶ ὀδυρόμενος οὐ διαλείψεις ποτέ. [64] Τίς οὖν εὐπορος, ὁ τοῖς μικροῖς δακνόμενος, ἢ ὁ πάντων τῶν ὄρων καταφρονῶν; Καὶ μὴ τοῦτο ποιήσης μόνον, ἀλλὰ καὶ τῆς χώρας ἀπάσης ἀπέλασον, καὶ ἔψει γελῶντα ἐπὶ τούτοις, καθάπερ ἐπὶ παιδίου καίζοντος. Σὲ δὲ ἂν τῆς πατρίδος ἀπελάσῃ τις μόνον, τὰ δεινότερα πείσῃ, καὶ οὐδὲ οἴσεις τὴν συμφορὰν· ἐκεῖνος δὲ, ἅτε πάσης τῆς γῆς οὔσης αὐτοῦ καὶ τῆς θαλάσσης, οὕτως εὐκόλως καὶ ἀλύπως ἀπὸ τούτων^ε ἐφ' ἕτερα μεταστήσεται, καθάπερ σὺ διὰ τῶν οἰκείων ὀδεύων ἀγρῶν· μᾶλλον δὲ καὶ εὐκολώτερον. Σοὶ μὲν γὰρ εἰ καὶ διὰ τῶν σῶν βαδίζειν ἔξεστιν, ἀλλ' ὅμως καὶ δι' ἄλλοτρίων ἀνάγκη· ἐκεῖνος δὲ διὰ πάσης τῆς αὐτοῦ πορεύεται γῆς· καὶ ποτὸν μὲν αὐτῷ πάντοθεν δαψιλῶς παρέχουσι λίμναι καὶ ποταμοὶ καὶ πηγαί, τροφή δὲ αὐτῷ λάχανα καὶ βοτάναι, καὶ ἄρτοι· δὲ πολλαχόθεν. Οὕτω γὰρ σοὶ λέγω, ὅτι καὶ τῆς γῆς ἀπάσης καταφρονεῖ, πόλιν

ἔχων τὸν οὐρανόν^ι. Κἂν τελευτῆσαι δέη, τῆς τρυφῆς ὑμῶν ἦδιον οἴσει τὴν τελευτήν, καὶ εὐξεται οὕτως ἀποθανεῖν μᾶλλον, ἢ ὑμεῖς ἐπὶ τῆς πατρίδος καὶ τῆς εὐνῆς· ὥστε καὶ πλάνον καὶ φυγάδι καὶ ἀλήτην τὴν^β πόλιν ἔχοντα καὶ οἰκίαν οἰκοῦντα, ἀλλ' οὐκ ἐκείνον εἶποι τις ἂν τὸν πάντων τούτων ἀπηλλαγμένον. Οὔτε γὰρ τῆς πατρίδος αὐτὸν ἐξαγαγεῖν δυνησῇ, ἕως ἂν μὴ ἐξαγάγῃς τῆς γῆς ἀπάσης· τέως γὰρ οὕτως εἰρήσθω, ἐπεὶ κατὰ τὸν ἀληθῆ λόγον τότε μάλιστα αὐτὸν εἰς τὴν πατρίδα ἀποπέμψεις, ὅταν ἀπὸ τῆς γῆς ἐξαγάγῃς. Ἀλλ' οὕτω τοῦτο πρὸς σὲ τὸν οὐδὲν πλέον τῶν ὀρωμένων εἰδόμενα. Οὐδὲ γυμνὸν δεῖξαι δυνησῇ, ἕως ἂν τὰ τῆς ἀρετῆς ἱμάτια περικεείμενος ἦ, οὐκ ἂν λιμῶ διαφθερεῖς, ἕως ἂν εἰδῇ τὴν ὄντως τροφήν. Ἀλλὰ πᾶσι τούτοις οἱ πλουτοῦντές εἰσιν ἀλάσιμοι· ὥστε καὶ κατὰ τοῦτο οὐκ ἂν τις ἀμάρτοι τούτους μὲν πένητας προσειπῶν, καὶ σφόδρα πένητας, εὐπόρους δὲ ἐκείνους ἀκριθῶς. Ὁ γὰρ καὶ τροφῆς καὶ ποτοῦ καὶ οἰκίας καὶ ἀναπαύσεως πανταχοῦ δυνάμενος εὐπορεῖν, καὶ οὐ μόνον μὴ^β ἀλύων, ἀλλὰ καὶ ἦδιον ἐν τούτοις ἢ ὑμεῖς ἐν τοῖς ὑμετέροις διάγων, εὐδελον ὅτι πάντων ὑμῶν τῶν πλουτοῦντων ἐστὶν εὐπορώτερος τῶν ἐπὶ τῆς οἰκίας μόνης τούτων δυναμένων εὐπορεῖν. Ὅθεν οὐδὲ πενίαν οἶδεν ἐκεῖνος θρηνησάι ποτε. Οὐδὲ γὰρ τῆ ἀφθονία μόνον οὗτος ὁ πλοῦτος βελτίων, οὐδὲ τῆ ἡδονῆ, ἀλλὰ καὶ τῷ ἀνάλωτος εἶναι, καὶ εἰς πτωχείαν μὴ μεταβαλεῖν ποτε, μηδὲ ὑποκεῖσθαι τῷ τοῦ μέλλοντος ἀδήλῳ, μηδὲ φροντίδας ἔχειν, μηδὲ βασκανία χειροῦσθαι, ἀλλὰ θαῦμα καὶ ἔπαινον καὶ εὐφημίαν κεκτησθαι πᾶσαν· καίτοι γε ἐφ' ὑμῶν τούναντίον ἐστὶν ἰδεῖν. Οὐ γὰρ μόνον ὑμᾶς οὐκ ἐπαινοῦσι διὰ τὸν πλοῦτον, ἀλλὰ καὶ μισοῦσι καὶ ἀποστρέφονται καὶ βασκαίνουσι δὲ ὑμῖν καὶ ἐπιβουλεύουσιν οἱ πολλοί· οὗτος δὲ ἐπειδὴ πλουτεῖ πλοῦτον τὸν ἀληθῆ, διὰ τοῦτο θαυμάζεται μάλιστα, καὶ διὰ τοῦτο οὐ φθονεῖται οὐδὲ ἐπιβουλεύεται. Ἀλλ' ἄρα πρὸς ὑγίειαν τίς ἐπιτηδειότερος; οὐχ ὁ μὲν ἐκείνον ἔχων καθάπερ τὰ ἄγρια τῶν ζώων εὐσωματεῖ καὶ σφριγᾷ, ἅτε ἀέρος ἀπολαύων^ι καθαροῦ καὶ ναμάτων ὑγιεινῶν καὶ ἀνθῶν καὶ λειμώνων καὶ εὐωδίας εἰλικρινοῦς, οὗτος δὲ [65] ὥσπερ ἐν βορβόρῳ κείμενος, μαλακώτερός τέ ἐστι καὶ μᾶλλον ἐπίνοσος; Εἰ δὲ ἐν ὑγείᾳ τὰ πρωτεῖα παρὰ τούτῳ, δηλονότι καὶ ἐν ἡδονῇ. Τίνα γὰρ οἶσι μᾶλλον τρυφᾶν, τὸν ἐπὶ βαθείας κατακεκλιμένον πῶς, παρὰ πηγὴν καθαρὰν, ὑπὸ σκιᾶν δένδρων ἀμφιλαφῶν, καὶ τὸν ὀφθαλμὸν ἐστιῶντα τῆ θεᾶ, καὶ καθαρωτέραν ἔχοντα τοῦ οὐρανοῦ τὴν ψυχὴν, καὶ παραχῆς καὶ θαυροῦ πόρρω καθήμενον, ἢ τὸν ἐν οἰκίσκῳ κατακεκλεισμένον; Οὐ γὰρ δὴ τοῦ ἀέρος τὰ μάρμαρα καθαρώτερα, οὐδὲ τῆς σκιάς τῆς ἀπὸ τῶν δένδρων ἢ ἀπὸ τῆς ὀροφῆς ἡδίων, οὐδὲ ἡ ψηφίς ἐδάφους ἀνθεσι καλλωπιζομένου ποικίλοις. Καὶ τούτων αὐτῶν ὑμεῖς οἱ πλουτοῦντες μάρτυρες, οἷς εἴ γε ἐνῆν ἐπὶ τῶν ὑπερῶν δένδρα ἔχειν, καὶ τὴν ἀπὸ τῶν λειμώνων παραμυθίαν, μᾶλλον ἂν εἴλεσθεῖ τῆς στέγης τῆς χρυσεῆς καὶ τῶν τοίχων τῶν θαυμαστῶν. Ὅταν γοῦν ἐκ πολλῶν πόνων πρὸς ἄνεσιν ἑαυτοῦς ἀφείναι ἐπιθυμήσῃτε, ταῦτα ἀφέντες, πρὸς ἐκεῖνα βαδίζετε. Ἀλλ' ὑπερ δόξης ἴσως θρηνεῖς, τῆς πολλῆς ἐκείνης καὶ μεγάλης, οὐδαμοῦ^κ φαινομένης

^ι Duo mss. ἐν οὐρανῷ.

^β Fort. τόν.

^β M^h deest in duobus mss. Infra Savil. ἐπὶ τῆς οἰκίας (ad marg. οἰκίας) μόνος τούτων δυναμένων εὐπορεῖν, εἰ sic Morel. qui habet οἰκίας. Duo mss. ἐπὶ τῆς οἰκίας μόνης ταῦτα δυναμένων εὐρεῖν. Paulo post iidem mss. οὐ γὰρ δὴ τῆ ἀφθ.

^ι Duo mss. ἀπολαύοντα.

^ι Sic omnes præter edit. Morel., quæ habet εἴχετε.

^κ Unus cod. ὡς οὐδαμοῦ, et sic Savil. in marg. Infra duo

^α Duo mss. οὐκ ἂν ἔχοις, unus ἔχης ἐξελεθῶν ὅτι χρῶσαι (sic) σαυτῷ· πολλαχοῦ μὲν. Savil. οὐκ ἂν ἔχοις ἐξελεθῶν ὅτι χρῶσαι σαυτῷ· πολλαχοῦ μὲν. Morel. οὐκ ἂν ἔχης ἐξελεθῶν ὅτι χρῶσαι σαυτῷ· πολλαχοῦ μὲν.

^β Duo mss. et Sav. in marg. ὥστε σοὶ μηδένα λυπεῖν.

^γ Sav. in textu et Mor. ἐμοὶ δέ. Sav. ad marg. et duo mss. ἡμῖν δέ.

^δ Duo mss. ἀφίκε αὐτόν.

seus, hi qui adstant hospites impensis parati sunt. Intulit quippe in hoc ipsum pecuniam ingentem Simmias Thebanus: paratus est Cebes quoque, alii item multi. Itaque, ut antea dicebam, nullo horum metu fractus, saluteri cura tuam. Neque vero id, quod in iudicio dicebas, molestiam tibi pariat, quod scilicet profectus non haberes quo te ipsum verteres. Multis enim et aliis in locis, quocumque proficiscare, amabunt te plurimi. Sin autem velis in Thessaliam pergere, sunt tibi plerique illic hospites, qui te plurimi facient, et tutum omnino præstabunt: sic ut nihil tibi in Thessalia desit. Quid hac opulentia jucundius? Verum hæc quidem, ut ad sæcularem hominem sint dicta. Quod si modo ad philosophiam accommodatiore opes discutere velimus, tu fortasse non assequeris intellectu, mihi tamen propter iudices necessario dicendum est. Tantæ enim sunt virtutis opes, adeoque vestris dulciores et optabiliores, ut qui has habuerint ne universam quidem terram, etiamsi illa aurum fieret cum montibus, mari et fluminibus, commutare cum illis voluerint. At si id fieri posset, experimento certe didicisses nos non jactantiæ verba loqui: sed majores quoque illi divitias nacti spernerent et nunquam prorsus cum istis illas commutarent. Et quid ego dico, commutarent? ne cum illis quidem has habere vellent. Certe si quis vobis cum pecuniis virtutis conferret opes, supinis eas manibus susciperetur: adeo ipsi quoque eas divitias et magnas et admirabiles esse confitemini. At hi ne cum suis quidem opes vestras habere voluerint, ita rem esse spernendam norunt. Atque hoc ipsum rursus exemplis vestris perspicuum faciam. Quantum enim pecuniarum Alexandrum Diogeni daturum fuisse putas, si quidem ille voluisset accipere? Ille vero noluit. At Alexander viribus totis contendebat, cunctaque moliebatur, ut ad hujus divitias propius accederet.

5. *Qui omnia despicit vere dives.* — Visne aliunde quoque et tuam inopiam, et filii tui opes cognoscere? Illum adi, ejusque pallium, quod solum habet, illi aufer: edue item ex latibulo, ejusque tugurium destrue: ne sic quidem eum indignantem aut ægre ferentem videbis; verum tibi horum gratias reddet, tantoque majores, quanto magis eum ad philosophiam impellis: tibi vero si quis vel decem drachmas abstulerit, lugendi lamentandique finem non facies. Uter ergo dives existimandus est? isne qui vel de minimis exerceatur, an qui omnia simul despicit? Neque id tantum facias, verum ex tota regione exturba illum: et ridentem videbis quasi de ludente puero. Te vero si quis ex patria solum exturbet, acerbissima patieris, neque illam calamitatem ferre poteris: ille autem, quippe terræ marisque dominus, ita facile et sine mœrore ex his locis¹ ad alia migrabit, ut tu facis eum per agros tuos incedis, imo etiam facilius. Nam tibi etsi per tua incedere liceat, per aliena tamen necessario incedendum est: at vero terram ille omnem suam obambulat, eique potum undique largissimum suppeditant stagna, amnes, fontes: cibus ipsi sunt olera, herbarum, panes multis

ex locis advecti. Nondum enim id dico, quod terram ipse omnem aspernetur, habens civitatem cœlum². Quod si moriendum fuerit, lætius feret obitum quam delicias vestras, ac præoptabit ita mori, quam vos in patria et lecto: ita ut ille vere sit vagus, fugitivus et palabundus, qui urbem incolit et in domo habitat, non autem qui his omnibus liber evasit. Numquam enim illum de patria poteris educere, nisi eum ex universa terra dejeceris. Ita enim interim loquamur: nam si vere loquendum sit, tunc eum maxime in patriam remittes, cum ex terra deduxeris. Verum id nondum ad te loquemur, qui non nisi ea quæ oculis perspiciuntur nosti. Neque nudum eum poteris ostendere, donec virtutis indumentis amictus fuerit, neque fame necabis, quamdiu qui sit verus cibus agnoverit. Sed his omnibus divites facile capiuntur. Quamobrem hæc ratione non aberrabit, qui hos quidem pauperes ac prorsus inopes dixerit, illos autem admodum locupletes. Nam cui cibus, potus, domus, requies ubique suppetit, nec modo non³ moleste fert, sed etiam in his jucundius, quam vos in vestris, versatur; is, ut liquet, opulentior est omnibus vobis divitibus, qui domi tantum hæc invenire potestis. Quocirca nec de inopia ille unquam lugebit. Neque enim ex hæc rerum copia et voluptate tantum divitiæ istæ præstantiores sunt; sed etiam quod insuperabiles sint, nec in paupertatem unquam cadere possint, neque iis præditi subjecti sint futuri incertitudini, non curis angantur, non livore capiantur; sed admirationem omnem et laudem et famam obtineant. Atqui in vobis contraria penitus videntur: non modo enim vos alii de divitiis non laudant, sed etiam oderunt et aversantur, invident item vobis atque insidiantur plurimi: hic autem quod veris divitiis locuples sit, ideo maxime admirationi est, nec invidia aut insidiis appetitur. Ad corporis vero valetudinem uter aptior? nonne is agrestium instar animantium vegeto corpore est, utpote qui purissimo fruatur aere, fluentis salubribus, floribus, pratis, odore gratissimo; hic vero quasi in cœno jacens, et mollior est et morbis magis obnoxius? Quod si in sanitate primas ille teneat, in voluptate non minus, ut liquet. Utrum enim magis existimas in deliciis agere, eumne qui super altissima recumbit herba, pone fontem limpidum, sub umbra densarum arborum, oculumque pascit aspectu, purioremque ipso cælo animum possidet, a rerum perturbatione ac tumultu longe remotus; an eum qui domi inclusus manet? Sane non aere puriora sunt marmora, neque umbra tecti frondeis umbris gratior, neque lapilli solo variis operto floribus amœniores. Atque horum vos divites testes estis, qui, si fieri posset, in ipsis tectis arbores habere cuperetur, et pratorum amœnitatem malletis, qua aurea tecta, arietesque mirabiles. Quamobrem cum ex multis laboribus recreationem accipere vultis, his relictis ad illa properatis. Verum fortasse pro gloria conquereris illa magna

¹ Duo Mss., in cælo.

² Deest, non, in duobus Mss.

³ In Morel. tantum desunt verba, ex his locis.

atque ingenti, quæ hic non comparet. Regiam enim solitudini conferens, atque utriusque status spem mutuo comparans, de caelo ipso filium tibi¹ decidisse arbitraris. Id igitur primo discendum est, quod neque solitudo ignobilem, neque regia clarum faciat et illustrem: atque antequam ad rationes veniamus, exemplis te ab hac suspitione liberabim; exemplis, inquam, non nostris, sed vestris. De Dionysio forte audisti Siciliae tyranno, itemque de Platone Aristonis filio. Uter igitur, dic mihi, insignior fuit? uter canitur, et per eunctorum ora celebratur? nonne philosophus magis, quam tyrannus? Atqui ille quidem Sicilia tota² petiebatur, atque in deliciis degebat, ingentibus divitiis, satellitum agminibus stipatus, ac cum reliquis potentiae insignibus diuturnam vitam gessit: hic autem in Academicæ horto versabatur, rigans, inserens, olivasque comedens, ac vilissimam apponens mensam illo omni vano splendore vacuus. Et hoc non usque adeo mirabile est; sed quod servus effectus, tyrannique jussu venditus, tantum absuit ut illo propterea vilior apparet, ut ipsi quoque tyranno hinc visus sit admiratione dignus. Tanta res est virtus! non per ea modo quæ agit, sed per ea etiam quæ indigne patitur, nec se ipsam, nec eos qui ipsam exercent latere sinit et occultari. Quid vero præceptor ejus Socrates? quanto is Archelao fuit illustrior? At ille rex cum esset, in plurimis opibus degebat; hic autem in Lyceo morabatur, nihilque præter vestimentum unum habebat, quo et hieme et æstate, omnibusque anni tempestatibus utebatur: nudis semper pedibus vixit, ac sine cibo totam transigebat diem, pane solo contentus, atque id erat ei et obsonium et esca: nec istam quidem mensam ex rebus suis apparabat, sed ab aliis accipiebat, extrema scilicet in paupertate degens. Adeoque tamen ipso rege clarior erat, ut ab illo frequenter invitatus, nollet Lyceo dimisso ad illius opes proficisci. At ex ea quoque, quæ nunc obtinet, opinione, quæ potiora sint appareat: namque horum quidem nomina plurimis nota sunt; illorum vero nemini. Sinopensis autem (Diogenes) alius philosophus tanto et his et aliis innumeris regibus opulentior erat, etsi paucis laceris vestitus, ut Alexander Philippi Macedo exercitum in Persas ducens, ubi illum vidit, omnibus dimissis, ad eum pergeret, ac rogaret, ullane re indigeret, et an aliquid jaberet. Ille vero nihilo se egere respondit. Num jam exemplorum satis habes, an vis alia quoque memoremus? Nempe isti non modo iis, qui in regia insignes fuere, sed ipsis quoque regibus fuere clariores, cum privatam quietamque vitam delegissent, neque ad rempublicam ullatenus se conferre voluissent.

Virtute clariores efficiuntur quam opibus. — Sed enim in ipsa quoque reipublicæ administratione non illos claros fuisse deprehendes, qui divitiis, deliciis et facultatibus instructi erant, sed eos, qui in paupertate, simplicitate, et moderata vita degebant. Apud Athe-

nienses Aristides, quem defunctum civitas sepelivit, Alcibiade, qui opibus, deliciis, orationis vi, corporis robore, nobilitate cæterisque omnibus præstabat, tanto clarior erat, quanto vili aliquo puerulo philosophus mirabilis. Apud Thebanos Epaminondas, in concionem vocatus, cum propterea eo se conferre non posset, quod vestem lavandam curaret, nec aliam haberet qua indueretur, omnibus tamen qui eo conveniant, ducibus præstantior erat. Ne itaque mihi solitudinem jactites, aut regiam. Neque enim in locis claritas et splendor, non in vestibis, non in dignitate, non in potentia sed in virtute tantum ac philosophia.

6. Verum quia exempla non tantam vim habent, ab ipso filio tuo rem discutiam. Illum quippe invenimus non modo nunc clariorem, sed etiam ex iisdem ipsis rebus honoratiorem quibus tu illum et vilem et ignobilem esse dicis. Nam si vis persuadeamus illi ut de monte descendat, et in forum irrumpat. Videbisque statim totius civitatis in illum ora converti, eunctorumque eum demonstrantes cum admiratione ac stupore, ac si angelus quidam de caelo descenderit. Ecquid aliud tibi videtur esse gloria? Sane non iis modo, qui in regia versantur, sed ipso quoque, qui diademate redimitus est, illustrior erit cum illa vili atque conscissa veste. Neque enim tantæ admirationi omnibus esset, si vestibis operiretur aureis, imo si ipsa purpura, ipsaque corona ornatus esset, et si stratis insideret sericis, si a mulis veheretur, aurata satellitum turba comitatus; ut modo est squalore et sordibus obsitus, crassoque amictus indumento, nullo comitatus assecla, nudisque pedibus incedens. Namque regii illi apparatus et legibus statuti sunt, et consuetudine recepti: quamobrem si quis cum admiratione diceret imperatorem esse veste aurea vestitum, non modo non admiraremur, sed etiam rideremus, quippe cum nihil novi diceret. De filio autem tuo, si quis annuntiet, eum despectis paternis opibus, calcata sæculi pompa, spe mundana superiorem, in desertam se contulisse, vili putidaque tunica indutum esse: statim concurrent omnes, mirabuntur, atque laudabunt ejus magnitudinem animi. Certe cum imperatores innumeris impetuntur maledictis, nihil ipsis prosunt aureæ vestes, tantum abest ut eos mirabiles efficiant: hic autem vel ex ipsis vestimentis multas admirationis ansas præbet, ita ut amictus hujusmodi longe illum spectabiliorem faciat, quam faceret regius: siquidem ex illo nemo imperatorem admiratur, hoc autem ille amictus vestitu omnibus admirationi et stupori est. Ecquid mihi, inquires, vulgi opinio et laudes conferant? Certe gloria nihil aliud est. Sed hujus, repones, desiderio non teneor, potentiam et honores quero. At qui laudant, etiam honorabunt. Sin tu potentiam et præfecturam desideras, eam non minus, quam priora, penes hos esse comperiemus: quod ipsum cum exemplis confirmare possimus, ad commodiorem te consolandi modum venimus, nec aliunde, quam ex ipso filio tuo rem excutiemus. Quodnam esse dicis summæ potestatis argumentum? nonne ut

¹ In textu græco deest, tibi; sed invenitur in duobus Mss.

² Duo Mss., tota terra.

ἐνταῦθα; Τα γὰρ βασίλεια τῆ ἐρημία παραβάλλον, καὶ τὰς ἐλπίδας τὰς ἐκεῖθεν ταῖς ἐντεῦθεν, ἐξ αὐτοῦ οἶει τοῦ οὐρανοῦ καταπεπτώκηναι τὸν υἱόν. Οὐκοῦν τοῦτο δεῖ πρῶτον μαθεῖν, ὡς οὔτε ἡ ἐρημία ἀτιμον ποιεῖ, οὔτε λαμπρὸν καὶ περιφανῆ τὰ βασίλεια, καὶ πρὶν ἐπὶ λογισμοῦς ἐλθεῖν ἐκ παραδειγμάτων σε ἀπαλλάξω τῆς ὑποψίας, παραδειγμάτων οὐ τῶν παρ' ἡμῖν, ἀλλὰ τῶν ὑμετέρων. Διονύσιον ἴσως ἀκούεις τὸν Σικελίας τύραννον, ἀκούεις δὲ καὶ Πλάτωνα τὸν Ἀρίστωνος; Τίς οὖν, εἰπέ μοι, λαμπρότερος γέγονε; τίς δὲ ἄδεται καὶ ἐν τοῖς τῶν πολλῶν κεῖται στόμασιν^α; οὐχ ὁ φιλόσοφος τοῦ τυράννου μᾶλλον; Καίτοι ὁ μὲν τῆς τε Σικελίας ἀπάσης ἐκράτει, καὶ ἐν τρυφῇ διῆγε, καὶ μετὰ πολλοῦ τοῦ πλούτου καὶ τῶν δορυφόρων καὶ τῆς ἄλλης φαντασίας διετέλεσε ζῶν· ὁ δὲ ἐν τῇ τῆς Ἀκαδημίας κήπῳ διέτριβεν ἄρδων τε καὶ φυτεύων καὶ ἐλαίας ἐσθίων, καὶ εὐτελῆ παρατιθέμενος τράπεζαν, καὶ πάσης ἐκείνης τῆς φαντασίας ἐκτὸς ὢν. Καὶ οὐ τοῦτό πω θαυμαστόν, ἀλλ' ὅτι καὶ δοῦλος γενόμενος, καὶ κατὰ τὴν τοῦ τυράννου γνώμην ἀπεμποληθεὶς, τοσοῦτον ἀπέσχευ ἀτιμότερος ἐκείνου φανῆναι διὰ ταῦτα, ὡς καὶ αὐτῷ^β τῷ τυράννῳ ἐκ τούτου φανῆναι αἰδέσιμος. Τοιοῦτόν ἐστιν ἀρετῆ· οὐ δι' ὧν ἐργάζεται μόνον, ἀλλὰ καὶ δι' ὧν πάσχει κακῶς, οὐχ ἑαυτὴν, ἀλλὰ καὶ τοὺς ποιῶντας οὐκ ἀφίεισα κρύπτεσθαι καὶ λανθάνειν. Τί δὲ ὁ τούτου διδάσκαλος Σωκράτης; πόσῳ Ἀρχελάου λαμπρότερος ἦν; Καίτοι ὁ μὲν βασιλεὺς ἦν, καὶ ἐν πολλῷ πλούτῳ διῆγεν· ὁ δὲ ἐν Λυκείῳ διέτριβε, καὶ ἐνδὸς ἱματίου πλέον εἶχεν οὐδὲν, καὶ τοῦτο μόνον^γ καὶ χειμῶνος καὶ θέρους καὶ ἐν πάσαις ταῖς ὥραις τοῦ ἔτους περιβεβλημένος ἐφαίνετο· ἀνυπόδετός τε ἔζη διαπαντός, καὶ ἄσιτος ἅπασαν διεχαρτέρει τὴν ἡμέραν, ἄρτον τε ἐσιτεῖτο μόνον, καὶ τοῦτο ἦν αὐτῷ ὄψον καὶ σιτίον· καὶ οὐδὲ ταύτην οἰκοθεν παρετίθετο τὴν τράπεζαν, ἀλλὰ παρ' ἐτέρων [66] λαμβάνων, οὕτως ἐσχάτη συνέζη πένιζ· καὶ τοσοῦτον ἦν τοῦ βασιλέως λαμπρότερος, ὡς πολλάκις αὐτὸν καλοῦντος ἐκείνου πρὸς ἑαυτὸν, μὴ θελήσαι τὸ Λύκειον ἀφείναι, καὶ πρὸς τὸν ἐκείνου πλοῦτον^δ ἐλθεῖν. Καὶ ἀπὸ τῆς δόξης δὲ τῆς κρατούσης νῦν καὶ τὰ πρότερα φαίνεται. Γούτων μὲν γὰρ τὰ ὀνόματα πολλοῖς γινώριμα, ἐκείνων δὲ οὐδενί. Ὁ δὲ Σινωπεὺς πάλιν ἕτερος οὗτος φιλόσοφος τοσοῦτω καὶ τούτων καὶ ἐτέρων μυρίων τοιούτων βασιλέων εὐπορώτερος ἦν, καὶ ταῦτα βρακίους συζῶν^ε, ὡς τὸν Φιλίππου τὸν Μακεδόνα στρατιὰν ἐπὶ Πέρσας ἄγοντα, πάντα ἀφέντα, ἰδόντα αὐτὸν ἀπελθεῖν, καὶ ἐρέσθαι δι' ἑαυτοῦ, μὴ τινος δέοιτο, καὶ εἴ τι κλεῦοι· αὐτὸν δὲ οὐδὲν ἀπαγγεῖλαι. Ἄρα σοι τῶν παραδειγμάτων ἅλις, ἢ βούλει καὶ ἐτέρων ἐπιμνησθῶμεν; Οὗτοι γὰρ οὐχὶ τῶν ἐν βασιλείοις μόνον λαμπρῶν, ἀλλ' αὐτοῦ τοῦ βασιλεύοντος γεγόνασι λαμπρότεροι, τὸν ἰδιωτικὸν ἐλόμενοι βίον καὶ ἀπράγμονα, καὶ πολιτείας οὐδὲ ἐγγὺς βουλευθέντες ἐλθεῖν.

Καὶ ἐν αὐτῇ δὲ τῇ πολιτείᾳ οὐκ ἐκείνους ὄψει λαμπροῦς τοὺς ἐν πλούτῳ καὶ τρυφῇ καὶ περιουσίᾳ, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐν πενίξ, τοὺς ἐν εὐτελείᾳ, τοὺς ἐν ἀτύφῳ ζῶντας βίῳ. Παρὰ μὲν Ἀθηναίοις Ἀριστείδης, ὃν καὶ τελευτήσαντα ἡ πόλις ἔθαψε, καὶ πλούτῳ καὶ γένει καὶ τρυφῇ καὶ δυνάμει λόγων καὶ ῥώμῃ σώματος καὶ εὐγενείᾳ καὶ τοῖς ἄλ-

^α Duo mss. πολλῶν ἐστι στόμ. Paulo post iidem τῆς τε γῆς ἀπάσης.

^β Iidem ὅτι καὶ αὐτῷ. Paulo post iidem ἐκ τούτων φανῆναι δῶμεν. Τοσοῦτον ἀρετῆ. Savil. et Morel. ἐκ τούτου φανῆναι αἰδέσιμος. Τοιοῦτόν ἐστιν ἀρετῆ.

^γ Duo mss. τούτῳ μόνον.

^δ Savil. πρὸς τὴν ἐκείνου πένιζ.

^ε Duo mss. βρακίους ζῶν.

λοις πᾶσιν Ἀλκιβιάδου κρατοῦντος τοσοῦτον λαμπρότερος ἦν, ὅσον παιδίου τινὸς εὐτελοῦς φιλόσοφος θαυμαστός. Παρὰ Θηβαίοις Ἐπαμεινώνδας, ἄνθρωπος εἰς ἐκκλησίαν καλούμενος, καὶ διὰ τοῦτο μὴ δυνάμενος ἐλθεῖν, ἐπειδὴ αὐτῷ τὸ ἱμάτιον ἔτυχε πλυνόμενον, καὶ ἕτερον περιβέσθαι οὐκ εἶχε, πάντων τῶν γενομένων αὐτόθι στρατηγῶν ἐπισημότερος ἦν. Μὴ τοίνυν μοι τὴν ἐρημίαν εἴπης, μηδὲ τὰ βασίλεια. Οὐ γὰρ ἐν τόποις τὰ τῆς λαμπρότητος, καὶ τὰ τῆς περιφανείας, οὐδὲ ἐν ἱματίοις, οὐδὲ ἐν ἀξιώματι, οὐδὲ ἐν δυναστείᾳ, ἀλλ' ἐν ἀρετῇ ψυχῆς καὶ φιλοσοφίᾳ μόνον.

ζ'. Ἄλλ' ἐπειδὴ τὰ παραδείγματα οὐ τοσαύτην ἔχει τὴν ἰσχὺν, ἀπ' αὐτοῦ τοῦ σοῦ παιδὸς ποιήσομαι τὴν ἐξέτασιν. Εὐρήσομεν γὰρ αὐτὸν οὐ μόνον λαμπρότερον ὄντα νῦν, ἀλλὰ καὶ δι' ἐκεῖνα τιμιώτερον^ι, δι' ἅπερ ἀτιμον εἶναι φῆς καὶ εὐτελῆ. Εἰ γὰρ βούλει πείσαντες αὐτὸν ἀπὸ τοῦ θροῦν κατελθεῖν, πείσωμεν καὶ εἰς ἀγορὰν ἐμβαλεῖν, καὶ ὄψει πᾶσαν ἐπιστρεφομένην τὴν πόλιν, καὶ ὑποδεικνύντας αὐτὸν ἅπαντας καὶ θαυμάζοντας καὶ ἐκπληττομένους, ὡς ἀγγέλου τινὸς ἐξ οὐρανοῦ παραγενομένου νῦν. Ἡ ἕτερόν σοι τὰ τῆς δόξης τι εἶναι δοκεῖ; Οὐ γὰρ δὴ τῶν ἐν βασιλείοις ἐστὶ περιφανέστερος μόνον, ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ τοῦ τὸ διάδημα περικειμένου, διὰ τὰ ἱμάτια ἐκεῖνα τὰ εὐτελῆ καὶ κατατετριμμένα^κ. Οὐ γὰρ ἂν οὕτως ἅπαντας ἐξέπληττε χρυσοφορῶν, μᾶλλον δὲ καὶ ἀλουργίδα, καὶ αὐτὸν τὸν στέφανον περικείμενος ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, καὶ τοῖς σθητικοῖς ἐπικαθήμενος στρώμασι, καὶ ὑπὸ τῶν ἡμιόνων ἐλκόμενος, καὶ τοὺς χρυσοφοροῦντας δορυφόρους ἔχων, ὡς νῦν ῥυπῶν καὶ αὐχμῶν καὶ παχὺ περιβεβλημένος ἱμάτιον, καὶ μηδένα ἀκολουθοῦντα ἐπαγόμενος, καὶ ἀνυπόδετος ὢν. Ἐκεῖνα μὲν γὰρ τὰ τοῦ βασιλέως νόμοις τε ὠρίσται, καὶ τῆς συνηθείας ἐστὶ· καὶ διὰ ταῦτα^λ κἂν εἴποι τις θαυμάζων τὸν βασιλέα, [67] ὅτι στολὴν περιβέβληται χρυσοῦν, οὐ μόνον εὐ θαυμάζομεν, ἀλλὰ καὶ γελῶμεν τὸ λεχθὲν, ὡς οὐδὲν ἔχον παράδοξον· περὶ δὲ τοῦ παιδίου τοῦ σοῦ ἂν ἐλθὼν τις ἀπαγγεῖλη, ὅτι πλοῦτου καταγελάσας τοῦ πατρικοῦ, καὶ τὴν βιωτικὴν καταπατήσας φαντασίαν, καὶ τῶν κοσμικῶν ἐλπίδων ἀνώτερος γενόμενος, πρὸς τὴν ἐρημίαν μετέστη, καὶ χιτωνίσκον σαπρὸν ἐνέδυ καὶ φαῦλον, πάντες εὐθέως συνδραμοῦνται καὶ θαυμάσουσι καὶ κροτήσουσιν ὑπὲρ τῆς μεγαλοψυχίας αὐτόν. Καὶ τῶν μὲν βασιλέων μυρία κατηγορουμένων, οὐδὲν τὰ ἱμάτια προσθήσεται τὰ χρυσοῦ, τοσοῦτον ἀπέχει θαυμαστοῦς δεῖξαι ὄντας αὐτούς· οὗτος δὲ καὶ ἀπὸ τῶν ἱματίων πολλὰς ἔχει τοῦ θαυμάζεσθαι τὰς ἀφορμάς. Ὡστε αὕτη ἡ στολὴ τῆς βασιλικῆς μᾶλλον αὐτὸν ἀπόβλεπτον ἀπέφηνε καὶ περιφανῆ, εἴ γε δι' ἐκείνην μὲν οὐδὲ βασιλέα ἐθαύμασε, διὰ δὲ ταύτην ἅπαντες τὸν περικείμενον ἐκπλαγῆσονται. Καὶ τί μοι, φησί, τῆς τῶν πολλῶν ὑπονοίας ὄφελος καὶ τῶν ἐπαίνων; Καὶ μὴν δόξα οὐδὲν ἕτερόν ἐστιν, ἀλλ' ἡ ταῦτα. Ἄλλ' οὐ δέομαι, φησί, ταύτης, δυναστείαν δὲ ζητῶ καὶ τιμὴν. Ἄλλ' οἱ ἐπαινοῦντες καὶ τιμῆσουσι πάντως. Εἰ δὲ δυναστείαν βούλει^μ καὶ προστασίαν, καὶ ταύτην οὐχ ἤττον τῶν προτέρων παρὰ τούτοις οὔσαν μᾶλλον εὐρήσομεν· καὶ ἔχομεν μὲν αὐτὸ καὶ ἐκ παραδειγμάτων ποιεῖν φανερόν, ἐπὶ δὲ τὸν μάλιστα σε παραμυθούμενον τρόπον ἐλθόντες, οὐκ ἐπ' ἄλλων τινῶν, ἀλλ' ἐπ' αὐτοῦ τοῦ σοῦ παιδὸς τὸν λόγον

^ι Duo mss. καὶ δι' ἐκεῖνα χαλεπώτερα.

^κ Duo mss. ἐκτετριμμένα.

^λ Duo mss. διὰ ταύτην, Savil. et Morel. διὰ ταῦτα

^μ Sic nos cum Savil. et uno eod. Legebatur βούλη. Editt.

ἐξετάσωμεν α τοῦτον. Τί γάρ δυνάμειος τῆς μεγίστης τεκμήριον εἶναι φῆς; οὐ τὸ δύνασθαι μὲν ἀμύνεσθαι τοὺς λυποῦντας, δύνασθαι δὲ τοὺς εὐεργατοῦντας ἀμείβεσθαι. Καίτοι γε ταύτην ἄπαταν οὐδὲ παρὰ τῷ βασιλεύοντι ἴδοι τις ἂν· καὶ γὰρ πολλοὺς ἔχει τοὺς λυποῦντας, οὓς οὐκ ἂν εἴναιτο λυπεῖν, καὶ πολλοὺς τοὺς εὖ ποιοῦντας, οὓς οὐκ ἂν εὐκόλως ἀμείψαιτο. Καὶ γὰρ ἐν πολέμοις πολλὰ κίς λυπήσαντας πολεμίους, καὶ μυρία αὐτὸν εἰργατμέ- νους κακὰ, ἀμύνεσθαι ἐπεθύμησε μὲν, οὐκ ἴσχυσε δὲ καὶ φίλους δὲ μεγάλα ἐπιδειξαμένους ἐκεῖ κατορθώματα, οὐκ ἔσχε τοῖς ἴσοις ἀμείψασθαι, προαναρπασθέντας τῆς ἀντιδόσεως, καὶ ἐν αὐτῷ τῷ πολέμῳ πεσόντας. Τί οὖν, ἂν ταύτης τῆς δυνάμειος, ἧς οὐδὲ βασιλεῖς ἀπολαύουσιν, ὡς ὁ λόγος ἀπέδειξεν, ἐτέραν πολλῶ μείζονα καὶ τὸν υἱὸν ἔχοντα ἀποδείξωμεν τὸν σὸν; Καὶ μηδεὶς ἴσως τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς ἀγαθὰ ὑπολάθοι λεγόντων ἡμῶν, οἷς ἀπιστεῖς· οὐχ οὕτως ἐπιλελήσμεθα τῶν ὑποσχέσεων· ἀλλ' ἀπὸ τῶν ἐνταῦθα γινομένων προεξόμεθα τὴν ἀπόδειξιν. Εἰ γὰρ δυνάμειος αὕτη μεγίστη, τὸ λυποῦντας δύνασθαι ἀμύνε- σθαι, πολλῶ μείζον ταύτης τὸ τοιαύτην εὐρεῖν τοῦ βίου κατάστασιν, ἐν ἧ μὲν οὐδ' ἂν ἔβηλε τις λυπηρὰ δυνή- σεται· ὅτι γὰρ ἐκείνου τοῦτο μείζον, ἂν ἐφ' ἕτερον παράδειγμα τὸν λόγον ἀγάγωμεν, ὁ ἄλλος ἡμῖν ἔσται καὶ φανερόν. Εἰπέ μοι, τί βέλτιον, οὕτως ἔμπειρον εἶναι τὰ πολεμικὰ, ὡς μηδένα τῶν τιτρωσκόντων ἡμᾶς ἄτρω- τον διαφυγεῖν, ἢ σῶμα κεκτῆσθαι τοιοῦτον, ὡς μηδένα, κἂν μυρία ποιῆ, δύνασθαι πλήξαι τὸ σῶμα; Παντί που ὄηλον, ὅτι τοῦτο ἐκείνου καὶ δυνατώτερον καὶ θεϊότερον· καὶ οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλὰ καὶ ὁ πολλῶ α τοῦτου ἀνώτερον. Ποῖον δὲ τοῦτο; Τὸ φάρμακα εἰδέναί, δι' ὧν [68] ἀφα- νισθῆσεται τὰ τραύματα πάντα. Τριῶν τοίνυν τρόπων ὄντων, ἐνὸς μὲν τοῦ δύνασθαι τοὺς ἀδικούντας ἀμύνε- σθαι, ἐτέρου δὲ ἀνωτέρου τοῦ καὶ τὰ οἰκεῖα τραύματα θεραπεύειν· οὐ γὰρ ἔπεται τοῦτο πάντως ἐκείνω· τρίτου δὲ τοῦ μηδενὶ τῶν ὄντων ἀνθρώπων εὐχείρωτον εἶναι, ὃ δὴ καὶ μείζον φύσεως ἀνθρωπίνης ἐστὶ, τοῦτο τὸν υἱὸν σὸν ἔχοντα ἀποδείξωμεν.

ζ. Καὶ ὅτι οὐ φόφος ταῦτα τὰ ῥήματα, καὶ ταύτης τῆς μεγάλης δυνάμειος ἐτέραν πάλιν μείζονα μεταξὺ ζητούν- τες εὐρήκαμεν. Οὐ γὰρ δὴ μόνον οὐ δυναμένους, ἀλλ' οὐδὲ βουλομένους ἐκείνων βλάψαι τινὰς ὄψεται τις· ὥστε διπλᾶ τὰ τῆς ἀσφαλείας αὐτῷ. Τί οὖν θεϊότερον γένοιστ' ἂν ταύτης τῆς ζωῆς, ἐν ἧ μηδεὶς μήτε ἐβηλήσῃ, μήτε, ἂν ἐβηλή, δυνήσεται ποιῆσαι κακῶς; καὶ μάλιστα, ὅταν τὸ μὴ θέλειν οὐκ ἐκ τοῦ μὴ δύνασθαι γίνηται, καθάπερ ἐπὶ πολλῶν, ἀλλ' ἐκ τοῦ μηδεμίαν αἰτίαν εὐρεῖν. Ἐπεὶ, εἴ γε τοῦτο ἦν καθ' ἑαυτὸ, τὸ μὴ δύνασθαι λέγω, οὐδὲν τσα- οῦτον ἦν· μῖσος γὰρ ἂν ἐτέχθη πολὺ τοῖς θέλουσι μὲν, οὐ δυναμένοις δὲ ἀδικεῖν· οὐ μικρὸς δὲ καὶ οὗτος μαχα- ριότητος τρόπος. Αὐτὸ δὴ οὖν τοῦτο ἐξετάσωμεν, εἰ δοκεῖ, πρῶτον. Τίς οὖν, εἰπέ μοι, τὸν οὐδὲν κοινὸν ἔχοντα πρὸς ἀνθρώπους, οὐ συμβολαίων ἕνεκεν, οὐ γῆς, οὐ χρημά- των, οὐ πραγμάτων, οὐκ ἄλλου οὐδενοῦ, ἐβηλήσῃ βλάψαι ποτέ; ὑπὲρ ποίας χώρας φιλονεικήσῃ πρὸς αὐτόν; ὑπὲρ τίνων ἀνδραπόδων; ὑπὲρ ποίας δόξης; τί δεδοικῶς; ὑπὸ τίνος δακνόμενος; Ἡ γὰρ φθόνῳ, ἢ δέει, ἢ ὀργῇ κινού- μεθα πρὸς τὸ βλάπτειν ἐτέρους. Ἄλλ' οὗτος ὁ βασιλικῶ- κατος πάντων ἐστὶν ἀνώτερος δ. Τίς γὰρ φθονήσῃ τῷ

πάντων καταγελοῦντι· τούτων, περὶ ἃ κόπτονται ἕτεροι καὶ σπουδάζουσι; τίς δὲ ὀργεῖται μηδὲν ἠδικημένος; τίς δὲ φοβηθήσεται, μηδὲν ὑποπτεύων; Οὐκοῦν, ὅτι μὲν οὐ βουλήσονται τινὰς ἀδικεῖν, ἐκ τούτου ὄηλον· ὅτι δὲ οὐδ' ἂν ἐβηλώσῃ δυνήσονται, καὶ τοῦτο ὁμοίως ἐκείνω ὄηλον. Οὐ γὰρ ἔχει τὰς ἀφορμὰς, οὐδὲ τὰς λαβὰς, ὅθεν ἂν τις αὐτὸν κατάσχοι· ἀλλ' ὥσπερ ἀετὸς ὑψηλὰ πετόμενος παγίδι στρουθῶν οὐκ ἂν ἀλώη ποτέ, οὕτω καὶ οὗτος. Πόθεν γὰρ αὐτόν τις βλάψαι δυνήσεται; Χρήματα οὐκ ἔστι παρ' αὐτῷ, ἵνα ἀπειλήσῃ ζημίαν· πατρίδα οὐκ ἔχει, ἵνα τὴν ὑπερορίαν ἐπανατείνηται· δόξης οὐκ ἐφίε- ται, ἵνα εἰς ἀτιμίαν ἀγάγῃ· ἐν ἔστι τὸ λειπόμενον, θά- νατος· ἀλλ' ἐνταῦθα μάλιστα οὐ δυνήσεται αὐτόν λυπη- σαί ποτε, ἀλλὰ καὶ ὠφελήσῃ τὰ μέγιστα. Πρὸς γὰρ ἐτέραν αὐτόν πέμπει ζωὴν, τὴν ποθουμένην αὐτῷ, καὶ δι' ἧν ἅπαντα πράττει καὶ πραγματεύεται· ὥστε τοῦτο ἀπαλλαγὴ πόνων ἐστὶ, καὶ οὐ τιμωρία, ἀλλ' ἰδρώτων λύσις καὶ ἀνάπαυλα. Βούλει καὶ ἕτερον τρόπον τῆς δυ- νάμειος αὐτοῦ μαθεῖν, πολλῶ τοῦτου φιλοσοφώτερον; Κἂν γὰρ μυρία τις αὐτόν ἐργάσῃται δεινὰ, κἂν μαστί- ξῃ, κἂν δῆσῃ, τὸ μὲν σῶμα πλήττεται διὰ τὴν φύσιν, ἢ δὲ ψυχὴ ἀπληκτος διὰ τὴν φιλοσοφίαν μένει. Οὐδὲ γὰρ ἀλίσκεται θυμῷ, οὐ χειροῦται μίσει, οὐκ ἀπεχθεῖα κα- ταγωνίζεται. Καὶ οὐπω τοῦτο μέγα, ἀλλὰ τὸ πολλῶ τού- του θαυμαστότερον· καθάπερ γὰρ εὐεργέτας καὶ προ- στατάς, οὕτω φιλεῖ τοὺς τὰ τοιαῦτα ἐργασαμένους, οὕ- τως εὐχεται πάντα αὐτοῖς γενέσθαι τὰ ἀγαθὰ. Καίτοι τί τοσοῦτον ἔδωκας ἂν αὐτῷ, εἰ μυριάκις αὐτόν βασιλέα τῆς οἰκουμένης ἐποίησας, καὶ ἐπὶ μυρία ἔτεσι τὴν [69] βασιλείαν ἐξέτεινας; πόσης ἀλουργίδος τοῦτο τὸ κτῆμα, πόσης ἀρχῆς, πόσης δόξης οὐ τιμιώτερον; τί οὐκ ἂν προήκατο, ὥστε ψυχὴν τοιαύτην λαβεῖν; Ἐμοὶ δοκεῖ καὶ τοὺς σφόδρα φιλοσωμάτους ἐλεῖν ἂν ταύτης τῆς ζωῆς τὴν ἐπιθυμίαν ε. Βούλει καὶ ἐτέρωθεν τὴν δυνάμειος ἰδεῖν τοῦ ἀνδρὸς θαυμαστοτέραν καὶ ἠδίστην, ἀπὸ μέρους τα- πεινοτέρου μὲν, σοὶ δὲ μάλιστα ἠδίστου; Τὰ μὲν γὰρ εἰρημένα δείκνυσιν αὐτόν ἀχείρωτον ὄντα καὶ ἀνάλωτον· ὅτι δὲ καὶ ἐτέρων προσθήσεται, καὶ ἐν ἀσφαλείᾳ κατα- στήσῃ πολλῇ, τοῦτο ἴσως ζητεῖς μαθεῖν. Τοῦτο μὲν οἷν πρώτη ἐστὶ προστασία, τὸ καὶ ἐτέρους εἰς τὸν αὐτὴν ζῆλον ἀγαγεῖν, καὶ οὕτω ποιῆσαι ἰσχυρούς· εἰ δὲ μὴ θέλοιεν, ἀλλὰ τὴν ἀνθρωπινωτέραν ταύτην καὶ γῆϊνην μετέρχοιντο ζωὴν, καὶ ἐν ταύτῃ πάλιν ὄψει δυνάμειος αὐτόν ἔχοντα τοῦ πλουτοῦντος σοῦ μείζονα τὸν μηδὲν ἔχοντα δι' αὐτὸ τοῦτο μάλιστα τὸ μηδὲν ἔχειν. Τίς γὰρ μετὰ πλείονος ἐξουσίας διαλέξεται βασιλεῖ καὶ ἐπιτιμή- σεις; σὺ ὁ τοσαῦτα κεκτημένος, καὶ ὑπεύθυνος ὢν διὰ ταῦτα καὶ τοῖς ἐκείνου δούλοις, καὶ ὑπὲρ ἀπάντων τρέ- μων, καὶ μυρίας αὐτῷ παρέχων λαβὰς, εἰ βούλοιστό σε ἀδικεῖν ὀργισθεῖς ι, ἢ οὗτος ὁ τῶν ἐκείνου χειρῶν ἀνώ- τερος ὢν; Βασιλεῦσι μὲν γὰρ οὗτοι μάλιστα διελέχθησαν μετ' ἐξουσίας πολλῆς, ὅσοι πάντων ἐγένοντο τῶν βιωτι- κῶν ἐκτός. Τίνι δὲ μᾶλλον εἴξει καὶ ἐπακούσεται θ ὁ ἐν δυνάμει ὢν, καὶ ἐν τοῖς βασιλείοις στρεφόμενος, τῷ πλουτοῦντί σοι, καὶ ὃν ὑποπτεύει ἕνεκα χρημάτων πολλὰ πολλάκις ποιεῖν, ἢ τῷ μίαν ἔχοντι τῶν ἐπιταγμά- των ὑπόθεσιν, τὴν εἰς τοὺς ἄλλους φιλανθρωπίαν; Τίνα τιμήσει καὶ θαυμάσεται, περὶ οὗ μηδὲν ταπεινὸν ὑπ- οπτεῦσαι δύναται ἂν, ἢ τὸν καὶ τῶν οἰκετῶν ταπεινότε-

α Duo mss. ἐξετάσωμεν. Infra lidem et Savil. in marg. λυ- ποῦντας ἅπαντας. Ibid. Savil. in textu et lidem pergunt δύνα- σθαι δέ. — Δύνασθαι δέ, pro καὶ δύνασθαι, recepimus. Edit.

β Savil. et unus cod. ἐν ἧ μὴδ' ἂν.

γ Savil. recte ἀλλὰ καὶ ὁ πολλῶ, quod recepimus, pro ὅτι πολλῶ, quod legebatur. Duo mss. ἀλλὰ καὶ τῷ πολλῶ. Edit.

ε Morel. τὴν ἐπιθυμίαν, et sic Savil. in textu, in marg. vero ἢ ἐπιθυμία, duo mss. τῇ ἐπιθυμίᾳ.

ι Savil. et Morel. σε ἀδικεῖν ὀργισθεῖς, duo mss. σε ἀλίσκεν ὀργ.

possit quis mœrore afficientes ulcisci, et beneficos remunerare? Atqui hanc ne apud Imperatorem quidem totam deprehendas: namque multos habet sibi infestos, quibus vicem reddere non potest, multosque beneficos, quos non potest facile remunerare. Plerumque enim in bellis, infestos sibi hostes, qui se innumeris affecere malis, ulcisci cum vehementer cuperet, non potuit, amicisque qui magna fortitudinis indicia dederunt, paria rependere nequivit, quod illi fato præoccupati in ipso bello occubuissent.

Qui omnia reliquerunt sunt imperatoribus potentiores. — Quid si hac potentia, qua ne ipsos quidem reges frui demonstratum est, aliam longe majorem filium tuum habere monstravero? Nemo me bona caelestia modo dicturum putet, quibus tu non credis; non adeo promissorum oblitus sum; verum ex iis quæ in hac vita fiunt, documenta afferam. Si enim ulcisci inimicos, ea suprema potentia est: multo plane majus erit, talem vitæ statum reperire, in quo nemo sit, qui etsi velit, nocere possit. Nam quod hoc sit illo majus, tunc magis constabit, cum ad exemplum aliud orationem reduxerimus. Dic enim, quæso, utrum præstantius, reine bellicæ ita quempiam peritum esse, ut nemo, qui se vulneret, invulneratus effugiat: an ejusmodi esse corpore, ut quantalibet quisque agat, vulnerare non possit? Omnibus profecto constat hoc illo potius esse ac divinius: neque illud tantum adest, sed quod illo longe superius est. Quodnam illud est? Etiam medicamenta nosse, quibus vulnera curentur omnia. Tribus ergo potentiae modis constitutis, primo quidem, ut possit quis injurias ulcisci; altero, qui et superior est, ut vulnera propria curare norit; neque enim omnino hoc illud sequitur; tertio ut a nullo hominum lædi possit, quod naturam penitus excedit humanam: hoc postremum filii tui esse monstrabimus.

7. Ei qui omnia reliquit, nemo nocere vult, nec posset si vellet. — Ne autem hæc verba strepitus inanis esse videantur, hæc ipsa magna potentia rursus aliam majorem inter quærendum invenimus. Non modo enim non reperientur qui nocere possint, sed ne qui velint quidem; ita ut duplici ex parte tutus sit. Quid igitur hæc vita divinius, in qua nemo nocere velit, nec si velit, possit? cum maxime nolle nocere non ex imbecillitate venit, ut in multis contingit, sed quod nulla reperiatur causa. Nam si id solum per se esset, scilicet non posse, non tanti esset: odium quippe gigneretur maximum in iis, qui cum vellent, lædere non possent; non parvus autem est hic beatitudinis modus. Ipsum ergo primum, si videtur, excutiamus diligenter. Quisnam eum lædere velit, qui nihil habet commune cum hominibus, non pacta, non agros, non pecunias, non negotia, neque aliud quidpiam? pro qua villa cum illo contendet, pro quibus servis, pro qua gloria? quidnam metuens, quo lacessente? Siquidem aut invidia, aut metu, aut ira movemur, ut alios lædamus. At hic rege quovis potentior, omnibus superior est. Quis enim ei invidet, qui hæc omnia irridet, pro quibus alii laborant et satagunt? quis

irascetur nihil læsus? quis metuens, cum nullus sit suspicioni locus? Constat igitur ex his nullos esse qui ei nocere velint, quod autem non si velint quidem, possint, et hoc similiter manifestum est. Nullæ enim sunt causæ aut occasiones, quibus eum aliquis cohibere possit; sed ut aquila sublime volans, passerum laqueis non capitur, ita et hic. Unde enim nocere ei possit aliquis? Pecuniæ non adsunt, ut multam comminetur: patriam non habet, ut exsilium inferat; gloriam non concupiscit, ut dedecus inurat. Unum reliquum est, mors scilicet: sed hæc maxime in parte eum affligere non poterit, imo juvabit maxime. Namque eum ad aliam transmittit vitam, ab se desideratam, cujus causa nihil non agit et operatur. Itaque illa laborum sibi finis erit, non pœna, sed sudorum solutio et requies. Visne alium ejus potentiae modum ediscere, in philosophia longe præstantiorem? Etiam si quis eum innumeris affecerit malis, etiam si verberibus laniaverit, in vincula conjecerit, corpus pro natura sua læditur, animus vero philosophiæ addictus, illæsus manet: neque enim iracundia capitur, non odio corripitur, non inimicitias exercet. Nondum ita magnum hoc est, sed longe mirabilius, quod eos, qui se ita vexant, sic diligit, ut beneficos, ut patronos, bonaque illis cuncta apprecatur. At tu quid ei unquam tale præstare potuisses, etiam si milles ipsum orbis terrarum regem constituisses, et ad decem annorum millia regnum ipsi prorogasses? qua purpura, quo imperio, qua gloria non præstabilius est hoc bonum? quid non impenderes, ut ejusmodi animum acciperes? Arbitror ego etiam eos, qui studiosius corpora curant, hanc vitam præoptaturos esse. Visne aliunde quoque potentiam viri et mirabiliorem et jucundioram videre, ex parte quidem humiliori petitam, tibi tamen summe gratam? Ea quidem quæ dicta sunt, eum nec capi nec violari posse comprobant. Quod autem alios moderaturus sit, eosque tutissimos constituturus, id fortasse quæris ediscere. Hoc potro est primum magisterium, ut alios ad idem studium adducat, et sic illos firmos fortesque constituat; sin vero illi nolint, terrenamque vitam sectari malint, hic quoque videbis majore te opulento potentia præditum eum, qui nihil habet, atque ideo maxime quod nihil habeat. Quis enim majore cum fiducia et potestate Imperatorem alloquetur et increpabit? tunc qui tanta possides, et propterea illius quoque servis obnoxius es, proque omnibus tremis, ansas vero illi innumeratas præbes, si iratus te lædere velit; an hic qui illius manibus superior est? Hoc enim maxime genus hominum summa cum libertate regibus colloquuti sunt, quotquot videlicet a sæcularibus negotiis se sequestrarunt. Cui vero facilius cedit et obtemperabit, qui est in potestate constitutus, et in regia versatur? tibi ne qui dives es, quem ille pecuniarum causa crebro plurima facere suspicatur; an ei qui unam habet jussionum causam, nempe humanitatem erga alios? Quem honorabit, quem admirabitur? cumne de quo nihil abjectum suspicari potest, an eum quem servis quoque suis viliores arbitratur!

Sicut enim quoties aliquid pecuniæ impendendum est, illis potius obtemperant, ita etiam quoties juserint alicui patrocinari.

8. *Qui terrena omnia spernit, lugentes facilius consolatur.*—Sin autem volueris, nihil ille per alios perficiat, sed per seipsum omnia; ærumnosum aliquem et ad illum adducamus te ad te, imo potius non ad te, sed ad ipsum Imperatorem: tum videamus uter illi magis providere possit. Primusque ante alios adducatur, qui acerbissima omnium perpressus sit. Sit verbi gratia quispiam filium habens unicum, quem in ipso ætatis flore amittat. Hunc neque princeps, neque rex, neque alius quispiam consolari poterit, nedum tu: nihil enim tale ipsi dabis, quale amisit. At si ad filium tuum adduxeris, primo ipsum ex aspectu, ex habitu, ex domicilio statim eriget, ipsique persuadebit pro nihilo habere res humanas, tum oratione omnem mœroris nebulam facile fugabit. Tua vero ex domo luctum acerbiorum ille referet. Cum enim viderit eam malis omnibus expertem, multa felicitate refertam, herede præsentem, majori luctu æstuabit. Contra vero inde quietior evadet philosophiæque propinquior: cum viderit enim filium tuum tantas opes despiciere, tantam gloriam tantumque splendorem, minus dolebit de morte filii. Qui enim discrucari poterit, quod bonorum herede careat, cum viderit alium hæc omnia contemnere? Facilius item philosophiæ verba facientem audiet eum, qui operibus sermoni fidem facit. Tu vero si vel hiscere ausus fueris, eum mœrore ingenti replebis, utpote qui alienis in malis philosopheris. At ille, rebus ipsis eum erudiens, nullo negotio persuadebit, nihil aliud, quam somnum esse mortem: neque enim plurimos enumerabit patres eadem perpressos, sed seipsum ostendet quotidie in corpore de morte meditantem, et ad eadem semper paratum: atque hinc resurrectionis doctrinam probabiliorem efficiens, ita ab se dimittet, maxima mœroris parte exoneratum: multoque amplius valebunt ejus verba rebus ipsis asserta, ad levandum animi dolorem, quam combibonum et parasitorum. Et hunc quidem ita sanabit¹. Adducatur autem ad eum et alius, si volueris, qui jugi ex morbo oculos amiserit: quid illi adjumenti afferre poteris? Verum ille ostendens non grave illud esse, in domicilio parvo inclusus, et ad aliam lucem properans, præsentemque, si illi comparetur, non magni momenti esse ducens, erudiet eum ad calamitatem fortiter ferendam. An tu damnum perpressos ad philosophandum induces? Nullatenus: quin potius eis molestus eris: namque tristitia nostra in proximorum secundis rebus diligentius animadvertere solemus. Tuus autem filius hos quoque facilius recreabit. Omitto precum opem, longe his omnibus majorem, ideoque omitto, quod tecum mihi nunc sermo sit. Quod si te propter filium honorari cupis, nec esse contemptui (verisimile est enim te id desiderare), nescio quo pacto id uberius consequi possis, quam cum filium habeas, qui naturam excedat humanam, quique in toto terrarum orbe clarissimus

habeatur, ac cum tanto splendore nullum habeat inimicum. Nam illa vestra potentia præditus multis honorabilis, plurimis odiosus fuisset: at hic omnes qui ipsum honorant, id cum voluptate faciunt. Nam si nonnulli infimæ sortis, ex vilibus orti rusticis et operariis, hanc ingressi philosophiam, adeo cunctis venerabiles fuere, ut nemo eorum, qui summis dignitatibus fulgebant, erubesceret proficisci ad illorum tugurium, ac colloqui eorum et mensæ consortes esse; quin ita affecti erant, ac si bonis maximis, quod verum erat, potiti fuissent: multo sane magis id facient, cum viderint illustri genere ortum, splendidis facultatibus, tantæque spei juvenem, se ad eam virtutem contulisse. Itaque quod tu potissimum quæris, ex his eum ad illa transisse, hoc est quod maxime illum spectabilem facit, omnesque ut ad illum oculos vertant inducit, non quasi ad hominem, sed quasi ad angelum. Neque enim quæ de aliis opinari solent, de filio tuo suspicabuntur, quod scilicet honoris vel pecuniarum cupidine, vel insignis ex humili fieri cupiens, hanc elegerit viam: hæc quippe de aliis dicta, etsi falsa et iniqua sint, in nato tuo ne suspicioni quidem locum dare poterunt.

9. *Christiani tunc maxime florent cum oppugnantur.*—Neve putes hæc ideo contingere, quod Imperatores piam religionem colant: etiamsi enim imperium decidat, et imperantes in infidelitatem labantur, tunc nati tui virtutes illustriores evadent. Non enim gentilium more res nostræ se habent, neque illæ imperantium placita sequuntur; verum propria sua virtute consistunt, tuncque maxime splendent, cum maxime oppugnantur: siquidem miles etiam pacis tempore spectatus est, at longe spectatior ingruente bello. Itaque gentilibus imperantibus majori erit honore clarus. Nam qui filium tuum nunc venerantur, multo amplius id facient cum præliantem viderint, majori utentem fiducia, plurimasque rem præclare gerendi occasiones habentem. Visne illa etiam, quæ ad te spectant, expendamus, an vero id superfluum videatur? Is enim qui cæteris ita mansuetus et mitis est, ut querelæ ansam nemini præbeat, multo magis patrem summo habebit in honore, longeque amplius fovebit, quam si in sæculari fuisset magistratu. Nam si magnum imperium obtinisset, incertum est an patrem contemptui habiturus esset: nunc vero eam elegit vitam, qua Imperatore ipso clarior, omnium humillimus erga te erit. Siquidem hujusmodi apud nos obtinet philosophia, ut ea, quæ contraria apparent, nempe modestiam et celsitudinem, in unam animam cogat. Et quidem in sæculo, utpote pecuniarum cupidus, tuum forsitan optasset obitum; nunc autem ut quam longissima tibi prorogetur vita precatur, ut ex hoc etiam coronis clarioribus donetur. Non enim exigua merces nobis proposita est, si parentes honoraverimus; sed jubemur eos pro dominis nostris reputare, verbo et opere colere, dum tamen in nullo pietas et religio lædatur. Quid enim tale, ut dicitur, ipsis reddes, quale ipsi tibi? Considera igitur, eum qui in cæteris omnibus

¹ Duo Mss., hunc quidem pariter ille sanabit.

ρον εἶναι νομιζόμενον τῶν αὐτοῦ; Καθάπερ γὰρ ἐν χρήματιν, όταν ἀναλίσκειν δέοι ^a, ἐκεῖνοις ὑπακούουσι μᾶλλον, οὕτω καὶ προστῆναι κελεύουσιν.

η'. Εἰ δὲ βούλει, μηδὲν δι' ἐτέρων ἀνυέτω, ἀλλὰ δι' ἑαυτοῦ καὶ τὸν κακῶς παθόντα καὶ πρὸς τοῦτον ἀγάγωμεν καὶ πρὸς σέ, μᾶλλον δὲ μὴ ^b πρὸς σέ, ἀλλὰ πρὸς αὐτὸν τὸν βασιλεύοντα· εἶτα ἴδωμεν τίς μᾶλλον προνοῆσαι δυνήσεται τούτου. Καὶ πρῶτος ἀγέσθω τῶν ἄλλων ὁ πάντων δεινότατος ^c πεπονθώς. Ἔστω γὰρ τις υἱὸν ἔχων μονογενῆ, καὶ ἐν ἀκμῇ τῆς ὥρας αὐτὸν ἀποβαλέτω. Τοῦτον οὔτε ἀρχῶν, οὔτε βασιλεῦς, οὔτε ἄλλος τις ὠφελῆσαι δυνήσεται, μήτιγε σύ· οὐδὲν γὰρ αὐτῷ δώσεις τοιοῦτον, ὅσον ἀπολώλεκεν. Ἐὰν δὲ πρὸς τὸν υἱὸν ἀγάγῃς τὸν σὸν, πρῶτον μὲν αὐτὸν ἀπὸ τε τῆς βίβως, ἀπὸ τε τοῦ σχήματος, ἀπὸ τε τῆς οἰκίσεως ἀναστήσει ταχέως, καὶ πείσει μηδὲν ἡγεῖσθαι τὰ ἀνθρώπινα· ἔπειτα δὲ καὶ λόγοις ἀπελάσει τὸ νέφος εὐχόλως. Ἀπὸ δὲ τῆς σῆς οἰκίας καὶ πλεόν ἔξει τὸ πένθος ἐκεῖνος. Ὅταν γὰρ ἴδῃ ταύτην καθαρὰν οὖσαν κακῶν, καὶ πολλῆς εὐπραγίας γέμουσαν, καὶ κληρονόμον ἔχουσαν, μᾶλλον κατακαήσεται· ἐκεῖθεν δὲ ἡμερώτερος ἔσται καὶ φιλοσοφώτερος. Ὅρων γὰρ [70] τοσαύτης μὲν οὐσίας ὑπερορῶντα τὸν σὸν υἱὸν, τοσαύτης δὲ δόξης καὶ λαμπρότητος, οὐκ ἀλγήσει τῷ τελευτήσαντι τοσοῦτον. Πῶς γὰρ αὐτὸν δῆξεται τὸ μηδένα κληρονόμον ἔχειν τῶν αὐτοῦ, όταν ἴδῃ τούτων πάντων καταφρονοῦντα ἕτερον; Καὶ τοὺς περὶ φιλοσοφίας δὲ λόγους εὐκολώτερον παρ' ἐκείνου ἀκούσεται τοῖς ἔργοις ἐπαληθεύοντος. Σὺ δὲ ἂν χᾶναι τολμήτης μόνον, καὶ ἀθυμίας αὐτὸν ἐμπλήσεις πολλῆς, ἅτε ἐπ' ἀλλοτρίοις φιλοσοφῶν κακοῖς· ἐκεῖνος δὲ αὐτὸν διὰ τῶν πραγμάτων διδάσκων, πείσει ῥαδίως, ὅτι οὐδὲν ὑπνοῦ πλέον ὁ θάνατος ἔχει· οὐ γὰρ πολλοὺς ἀριθμήσει πατέρας τὰ αὐτὰ πεπονθότας ἐκείνῳ, ἀλλ' ἑαυτὸν δείξει καθ' ἑκάστην ἡμέραν ἐν τῷ σώματι μελετῶντα τὴν τελευτήν, καὶ πρὸς ταύτην παρεσκευασμένον ἀεὶ, καὶ τοὺς περὶ τῆς ἀναστάσεως λόγους πιστοτέρους ποιήσας, οὕτως ἀποπέμψει τὸ πολὺ τῆς οὐδύνης ἀποθέμενον βάρος ^d, καὶ τῶν συνδείπνων καὶ περιδείπνων πολλῷ μᾶλλον τὰ τούτου ῥήματα, καὶ ἡ διὰ τῶν πραγμάτων ἐπίδειξις ῥῆον τὸν παθόντα διαθεῖναι δυνήσεται. Καὶ τοῦτον μὲν οὕτως ἴασεται ^e. Ἀγέσθω δὲ πρὸς αὐτὸν καὶ ἕτερος, εἰ βούλει, νόσῳ μακρᾷ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐκκοπέεις· τί τούτου δυνήσῃ προστῆναι; Ἐκεῖνος μὲν γὰρ δεικνύς ὅτι οὐδὲν τοῦτο δεινὸν, κατακεκλεισμένος τε ^f ἐν οἰκίᾳ μικρῷ, καὶ πρὸς ἕτερον ἐπειγόμενος φῶς, καὶ τὸ παρὸν οὐδὲν μέγα πρὸς ἐκεῖνο ἡγούμενος, παιδεύσει γενναίως τὴν συμφορὰν ἐνεγκεῖν. Ἀλλὰ τοὺς ἐπηρεαζομένους πείσαι δυνήσῃ φιλοσοφεῖν; Οὐδαμῶς, ἀλλὰ καὶ ἐνοχλήσεις μᾶλλον· τὰ γὰρ οἰκεῖα κακὰ ἐν τοῖς τῶν πέλας ἀγαθοῖς ἀκριθέστερον εἰσθαμεν καθορᾶν. Ὁ δὲ υἱὸς ὁ σὸς καὶ τούτους εὐκολώτερον ἀνακτήσεται. Παρήμι τὴν ἀπὸ τῶν εὐχῶν βοήθειαν, πολλῷ τούτων ἀπάντων οὖσαν μεῖζονα· παρήμι δὲ, ἐπειδὴ πρὸς σέ μοι νῦν ὁ λόγος ἐστίν. Εἰ δὲ τιμᾶσθαι βούλει διὰ τὸν υἱὸν καὶ μὴ καταφρονεῖσθαι (εἰκὸς γὰρ σε καὶ τούτων ἔρᾶν), οὐκ οἶδα πῶς ἂν ἐτέρως μᾶλλον ἔτυχες τούτου, ἢ παῖδα κτησάμενος τὴν ἀνθρωπίνην ὑπερβαίνοντα φύσιν, καὶ λαμπρὸν οὕτω πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης φαινόμενον, καὶ μετὰ τῆς εὐδοκίμησεως ταύτης οὐδὲ ἐχθρόν τινα ἔχοντα. Ἐν ἐκείνῃ μὲν γὰρ ὦν τῇ δυναστείᾳ, πολλοῖς μὲν

αἰδέσιμος, πολλοῖς δὲ καὶ μισητός ἦν· ἐνταῦθα δὲ πάντες αὐτὸν οἱ τιμῶντες μεθ' ἡδονῆς τοῦτο πράττουσιν. Εἰ γὰρ ταπεινοὶ καὶ ἐκ ταπεινῶν ὄντες τινὲς ἀγροίκων υἱοὶ καὶ χειροτεχνῶν, ἐπὶ τὴν φιλοσοφίαν ταύτην ἐλθόντες, οὕτως ἐγένοντο τίμιοι πᾶσιν, ὡς μηδένα τῶν ἐν τοῖς μεγάλοις ὄντων ἀξιώμασιν ἀσχυνηθῆναι πρὸς τὸ καταγώγιον τούτων ἐλθεῖν, καὶ λόγων μετασχεῖν καὶ τραπέζης, ἀλλ' ὡσπερ μεγάλων τινῶν ἀγαθῶν, ὅπερ οὖν καὶ ἔστιν, ἀπολαύσαντας οὕτω διατεθῆναι, πολλῷ μᾶλλον, όταν ἀπὸ λαμπροῦ μὲν ὀρμώμενον γένους, λαμπρᾶς δὲ οὐσίας, τοσοῦτων δὲ ἐλπίδων, πρὸς ἐκείνην ἴδωσιν ἐλθόντα τὴν ἀρετὴν, τοῦτο ἐργάσονται. Ὡστε δὲ μᾶλλον πενθεῖς, τὸ ἐκ τοιούτων ἐπ' ἐκεῖνα βαδίσαι, τοῦτό ἐστιν ὁ μάλιστα πάντων αὐτὸν εὐδόκιμον ποιεῖ, καὶ πάντας οὐχ ὡς ἀνθρώπων, ἀλλ' ὡς ἀγγέλῳ τινὶ προσέχειν ἀναπειθεῖ λαίπρον. [71] Οὐ γὰρ δὴ ταῦτα, ἀπερὶ τῶν ἄλλων ὑποπτεύουσιν, ὑπονοήσουσι καὶ περὶ τούτου, ὅτι τιμῆς ἐρῶν, καὶ χρημάτων ἐφιέμενος, καὶ λαμπρὸς ἐκ ταπεινοῦ γενέσθαι ἐπιθυμῶν, ταύτην εἴλετο τὴν ὁδόν· ταῦτα γὰρ εἰ καὶ περὶ τῶν ἄλλων λεγόμενα ψευδῆ τέ ἐστὶ καὶ πονηρίας ῥήματα, ἐπὶ τοῦ σοῦ παιδὸς οὔτε ὑπόνοιαν δυνήσεται παρασχεῖν.

θ'. Καὶ μὴ τοι νομίσης βασιλέων ὄντων εὐσεβῶν ταῦτα γίνεσθαι μόνον, ἀλλὰ καὶ μεταπέση τὰ τῆς ἀρχῆς καὶ οἱ κρατοῦντες ἄπιστοι γένωνται, καὶ τότε τὰ τοῦ παιδὸς ἔσται λαμπρότερα. Οὐ γὰρ δὴ οἶα τὰ τῶν Ἑλλήνων, τοιαῦτα καὶ τὰ παρ' ἡμῖν, οὐδὲ ταῖς τῶν κρατούντων ἔπεται γνώμαις, ἀλλ' ἔστηκεν ἐπὶ τῆς οἰκίας ἰσχύος· καὶ τότε μάλιστα φαίνεται, όταν μάλιστα πολεμῆται· ἐπεὶ καὶ ὁ στρατιώτης εὐδόκιμος μὲν ἐστὶ καὶ εἰρήνης οὐστῆς, λαμπρότερος δὲ ἔσται καταλαβόντος πολέμου. Ὡστε καὶ Ἑλλήνων κρατούντων, ὁμοίως ἔσται σοι καὶ μειζόνως τὰ τῆς τιμῆς. Οἱ γὰρ δὴ τότε τὸν υἱὸν αἰδοῦμενοι τὸν σὸν, πολλῷ μᾶλλον τοῦτο ποιήσουσιν, όταν παραταττόμενον ἴδωσι, καὶ πλείονι κεχρημένον τῇ παρρησίᾳ, καὶ πολλὰς τῆς εὐδοκίμησεως ἔχοντα τὰς ἀφορμάς. Βούλει καὶ τὰ πρὸς σέ ἐξετάσωμεν, ἢ περιττός οὗτος ὁ λόγος; Ὁ γὰρ πρὸς ἐτέρους οὕτως ἡμερὸς ὦν καὶ πρῶτος, ὡς μηδὲν λαβὴν παρασχεῖν, πολλῷ μᾶλλον ἐν πολλῇ τὸν πατέρα ἔξει τιμῇ, καὶ θεραπεύσει πολλῷ πλέον, ἢ εἰ δυναστείαν μετῆλθε κοσμικήν. Ἐν ἀρχῇ μὲν γὰρ ^g μεγάλη γενόμενος, ἀδελφὸν εἰ μὴ καὶ τοῦ πατρὸς ἐμελλεν ὑπερορᾶν· νῦν δὲ βίον εἴλετο, δι' ὃν καὶ τοῦ βασιλέως βασιλικώτερος ὦν, πάντων ἔσται πρὸς σέ ταπεινότερος. Τοιαύτη γὰρ ἡ παρ' ἡμῖν φιλοσοφία ^h· τὰ δοκοῦντα ἐναντία εἶναι, μετριοφροσύνην καὶ ὕψος, συνάγει εἰς μίαν ψυχὴν. Καὶ τότε μὲν ἅτε χρημάτων ἐρῶν, καὶ ἡσμένισεν ἂν σου τὴν τελευτήν· νῦν δὲ καὶ εἰς μῆκος ἐκταθῆναι σοὶ τὴν ζωὴν εὐχεταί, ὥστε καὶ ἐν τούτῳ λαμπροῦς αὐτῷ γενέσθαι τοὺς στεφάνους. Οὐ γὰρ δὴ μικρὸς ἡμῖν κεῖται μισθὸς τοῖς τοὺς γεγεννηκότας τιμῶσιν, ἀλλ' ὡς δεσπότας αὐτοὺς ἡγεῖσθαι κελευόμεθα, λόγῳ τε καὶ ἔργῳ θεραπεύειν, όταν μηδὲ τὰ τῆς εὐσεβείας παραβλάπτηται. Τί γὰρ, φησὶν, αὐτοῖς ἀνταποδώσεις καθὼς αὐτοῖ σοι; Ἐνόησον οὖν τὸν ἐν τοῖς ἄλλοις ἅπασιν πρὸς ἄκρον ἦχοντα τῆς ἀρετῆς, πῶς εἰκὸς καὶ τοῦτο μετὰ πολλῆς φυλάξεσθαι τῆς ὑπερβολῆς τὸ καλόν. Καὶ γὰρ ἀποθανεῖν ὑπὲρ τῆς σῆς δέοι ⁱ κεφαλῆς, οὐ παραιτήσεται, ἅτε οὐ μόνον διὰ τὸν παρὰ τῆς φύσεως κείμενον νόμον θεραπεύων σε καὶ τιμῶν, ἀλλὰ πρὸ τῶν ἄλλων διὰ τὸν Θεόν, δι' ὃν καὶ πάντων τῶν ἄλλων ὁμοῦ κατεφρόνησεν. Ὅταν οὖν καὶ εὐδο-

^a Alii δέη.

^b Savil. et unus μηδέ.

^c Duo mss. πάντα δεῖν. Infra iidem βασιλεῦς, οὔτε ἄλλος οὐδεὶς ὦφ.

^d Duo mss. μέρος.

^e Duo mss. μὲν ἴσως οὐδὲν ἴσται.

^g Unus codex et Savil. in marg. πλέον ἢ νῦν· ἐν ἀρχῇ μὲν γάρ. Atque ita legerat Ambrosius. Alii ut in textu.

^h Duo mss. σοφία.

κιμώτερος ἢ νῦν καὶ εὐπορώτερος καὶ δυνατώτερος καὶ ἐλευθεριώτερος, καὶ μᾶλλον σου δοῦλος ἢ πρότερον μετὰ τῆς τοσαύτης μεγαλονοίας, τίνος ἕνεκεν, εἶπέ μοι, θρηνηεῖς; ὅτι καθ' ἑκάστην οὐ τρέμεις τὴν ἡμέραν, μή ποτε ἐν πολέμῳ πέσῃ, μή ποτε προσκρούσῃ βασιλεῖ, μή ποτε βασκανίᾳ τῶν συστρατευομένων ἀλλῶ; ἢ οὐχὶ καὶ ταῦτα, καὶ τούτων πλείονα δεδοίκασι τῶν εὐδοκιμούντων οἱ πατέρες; [72] Καθάπερ γὰρ οἱ παῖδιον ἐφ' ὑψηλοῦ τίνος στήσαντες τόπου τρέμειν ἀναγκάζονται μὴ καταπέσῃ, οὕτω καὶ οἱ πρὸς μεγάλην ἀρχὴν ἀνάγοντες τοὺς υἱεῖς. Ἄλλ' ἔχει τινὰ ἡδονὴν ἢ ζώνη, καὶ ἡ χλαμύς, καὶ ἡ τοῦ κήρυκος φωνή. Καὶ μέχρι πόσων ἡμερῶν ταῦτα, εἶπέ μοι; μέχρι τριάκοντα, καὶ ἑκατὸν, καὶ δις τοσοῦτον; Καὶ τί μετὰ ταῦτα; οὐχ ὡσπερ ἕναρ; οὐχ ὡσπερ μῦθος; οὐχ ὡσπερ σκιά πάντα διήλθεν ἐκεῖνα; Νῦν δὲ αὐτῷ μέχρι τέλους τὰ τῆς τιμῆς, μᾶλλον δὲ καὶ μετὰ τὴν τελευταίην, καὶ πολλῶν πλέον τότε, καὶ ταύτην αὐτὸν οὐδεὶς ἀφαιρήσεται τὴν ἀρχὴν, ἅτε οὐχ ὑπὸ ἀνθρώπων, ἀλλ' ὑπὸ αὐτῆς χειροτονηθέντα τῆς ἀρετῆς. Ἄλλ' ἐβούλου πολυτελεῖν φοροῦντα ἱμάτια, καὶ ἐφ' ἵππου φερόμενον ὄραϊν, καὶ πλῆθος ἔχοντα οἰκετῶν, καὶ παρασίτους τρέφοντα καὶ κόλακας. Τίνος ἕνεκεν ταῦτα ἠθέλες; οὐχ ἡδονὴν αὐτῷ διὰ τούτων ἀπάντων κατασκευάζων; Ἄν οὖν ἀκούσῃς αὐτοῦ λέγοντος (ἡμῖν γὰρ ἔσωσ οὐ πείσῃ), ὅτι τῶν ἐν τρυφῇ ζώντων καὶ πορνείαις καὶ μουσικῇ καὶ παρασίτοις καὶ κόλαξι καὶ τῇ ἄλλῃ βλακειᾷ, τοσοῦτω τὸν βίον ἡγεῖται τοῦτον ἡδῶν, ὡς ἐλέσθαι μυρίους θανάτους πολλάκις, εἴ τις κελεύοιτο ταύτην τὴν ἡδονὴν ἀφέντα πρὸς ἐκείνην μεταπηδῆσαι, τί πρὸς ταῦτα ἐρεῖς; Οὐκ οἶδας ὅσῃν ὁ ἀπράγμων βίος ἔχει τὴν ἡδονὴν; τάχα οὐδὲ ἄλλος ἀνθρώπων οὐδεὶς, ἅτε μηδέπω ταύτης γευσάμενος καθαρῶς. Ὅταν δὲ καὶ λαμπρότης προσῆ, καὶ τὰ ἄμικτα ταῦτα πάλιν συνέρχεται*, ἀσφάλειά τε καὶ εὐδοκίμησις, τί ταύτης βέλτιον γένοιτο ἢ τῆς ζωῆς; Ἄλλὰ τί μοι ταῦτα διαλέγῃ, φησὶ, πόρρω φιλοσοφίας ἐστῶτι; Τί οὖν καὶ τὸν υἱὸν κωλύεις γενέσθαι ταύτης ἐγγύς; ἀρκεῖ μέχρι σοῦ στήναι τὰ τῆς ζημίας. Οὐχ ἡγῆ μεγίστην εἶναι ζημίαν, ὅταν πρὸς ἔσχατον γῆρας ἐλάσαντες, ἅτε μηδὲν ἐπὶ τῆς πρώτης ἡλικίας καρπωσάμενοι χρηστὸν, δυσχεραίνητε πρὸς τὸ γῆρας; Καὶ μὴν διὰ τοῦτο, φησὶν, αὐτὸ δυσχεραίνομεν, ὅτι μεγάλη ἡμᾶς ὤνησεν ἡ νεότης. Ποῖα μεγάλα; δεῖξον ἔχοντα τὸν γέροντα τὰ μεγάλα ἐκεῖνα· εἴ γὰρ εἶχεν αὐτὰ, καὶ μεμενήκει διαρκῆ, οὐκ ἂν ὡς ἔρημος ὢν ἀπάντων τούτων οὕτως ὠδύρευτο· εἴ δὲ ἀπέπτῃ καὶ ἐμαρῖνθη, ποῖα μεγάλα τὰ οὕτω ταχέως σθεννύμενα; Ἄλλ' οὐχ ὁ παῖς τοῦτο πείσεται ὁ σὸς, ἀλλ' εἴ ποτε εἰς γῆρας ἔλθοι μακρὸν, οὐκ ἔβη ταῦτα ἀποδυσπετοῦντα ἄπερ καὶ ὑμεῖς, ἀλλὰ χαίροντα καὶ γαννύμενον καὶ ἀγαλλόμενον· τὰ γὰρ ἀγαθὰ αὐτῷ τότε ἀκμάζει μᾶλλον. Ὁ δὲ πλοῦτος ὁ ὑμέτερος, κἂν μυρία ἀγαθὰ κεκτημένος ᾖ, ἐπὶ τῆς πρώτης αὐτὰ συνέστειλεν ἡλικίας· οὗτος δὲ οὐχ οὕτως, ἀλλὰ μένει καὶ ἐν γῆρα καὶ μετὰ τὴν τελευταίην συναπέροχεται. Διὰ ταῦτα ὑμεῖς μὲν τὴν οὐσίαν ὑμῖν αὐξανομένην ὀρῶντες ἐν γῆρα, καὶ πολλὰς καὶ δόξας καὶ τρυφῆς·

ὑποθέσεις ἔχοντες, ἐπηρεάζεσθε, ἅτε οὐκ ἀρκούσης τῆς ἡλικίας πρὸς τὴν ἀπόλαυσιν· διὰ τοῦτο καὶ πρὸς τὴν τελευταίην φρίττετε, καὶ πάντων ἐλασινότερους εἶναι φατε τότε μάλιστα, ὅταν εὐδοκιμήτε. Ἐνεῖνος δὲ τότε ἀναπαύσεται μάλιστα, ὅταν γηράσῃ, ἅτε εἰς λιμένα ἐπειγόμενος ἐλθεῖν, καὶ νεότητά μὲν ἔχων [75] ἀεὶ ἡ ἀκμάζουσαν, εἰς γῆρας δὲ οὐδέποτε ἐπείγουσαν. Σὺ δὲ τοιαύτην τρυφήν τὸν υἱὸν ἐβούλου τρυφᾶν, δι' ἣν ἂν μετενόησας μυριάκις, καὶ ἡγήσῃ ἐν γῆρα γενόμενος. Ἄλλὰ μὴ γένοιτο μηδὲ τοὺς ἐχθροὺς τοὺς ὑμετέρους τοιαῦτα τρυφῆσαι ποτε. Καὶ τί λέγω τὸ γῆρας; ἐν γὰρ ἡμέρᾳ μὲν σθέννυται τὰ τῆς ἡδονῆς ἐκείνης· μᾶλλον δὲ οὐκ ἐν ἡμέρᾳ, οὐδὲ ἐν ὥρᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐν μικρᾷ καὶ ἀκαριαίᾳ βροτῇ. Τί γὰρ ἐστὶν ἡδονή; οὐ τὸ γαστρίζεσθαι, καὶ σωματικῶς παρατίθεσθαι τραπέζας, καὶ γυναίξιν ὠραίας συγγίνεσθαι καθάπερ τινὰς χαίρους ἐν βορβόρῳ κυλινδουμένους;

Ἦ. Ἄλλὰ γὰρ μήπω τοῦτο· τὴν δὲ ἡδονὴν ἐξετάσωμεν τέως, εἰ μὴ ψυχρὰ τίς ἐστὶ καὶ εὐτελής, καὶ εἰ βούλει, πρώτην δὲ τὴν ἡδίω δοκοῦσαν εἶναι τὴν τῆς τρυφῆς. Δεῖξον οὖν μοι τὸν ταύτης καιρὸν, καὶ πόσον κατέχειν ὑμᾶς δύναται ἂν μέρος ἡμέρας; τοσοῦτον, ὅσον οὐδὲ ὀφθῆναι καλῶς. Ἄμα τε γὰρ ἐνεπλήσθη τις, καὶ τὴν ἡδονὴν ἔσθασε, καὶ πρὸ τῆς πλησμονῆς δὲ βεύματος θάπτον παρέρχεται, πρὸς αὐτὸν ἀφανιζομένη τὸν λαιμὸν, καὶ οὐδὲ τοῖς σιτίοις ἀρκούσα συγκατελεθεῖν· ὁμοῦ τε γὰρ παρῆλθε τὴν γλῶτταν, καὶ συγκατέλυσε τὴν ἰσχύον. Καὶ σιωπῶ τὰ λοιπὰ κακὰ, καὶ ὅσοις ἀπὸ ταύτης γίνεται τῆς τρυφῆς ὁ χειμῶν· οὐ γὰρ μόνον ἡδίω ὁ μὴ τρυφήσας, ἀλλὰ καὶ κουφότερος, καὶ βῆρον διακεῖσεται τοῦ διασπασθέντος ὑπὸ τῆς πλησμονῆς. Ἰππὸς γὰρ, φησὶν, ὑγιείας ἐν σπλάγγνῳ μετρίῳ. Τί δεῖ λέγειν τὰς νόσους, τὰς ἀηδίας, τὰς συμφορὰς, τὰς δαπάνας τὰς εἰκῆς; ὅσαι αἱ αἰτιάσεις, ὅσαι αἱ ἐπιβουλαί, ὅσαι αἱ ἀπὸ τούτων ἐπέρχεται τῶν συμποσίων βλαστάνουσιν; ἀλλὰ τὸ πόρναις γυναίξιν ὀμιλεῖν ἡδῶν; Καὶ ποῖα μετὰ τοσαύτης αἰσχύνης ἡδονὴ γένοιτο ἂν; Μάλιστα δὲ μηδὲ ἐνταῦθα τοῦτο ἐξετάσωμεν τέως, μηδὲ τὰς ἐκ τῶν ἐραστῶν μάχας, μηδὲ τοὺς ἐκ τῶν ἀντεραστῶν πολέμους, μηδὲ τὰς κατηγορίας· ἀλλ' ἔστω τις μετ' ἐξουσίας ἀπολαύων τῆς ἀσελείας ἐκείνης, καὶ μήτε ἀντεραστὴν ἔχέτω, μήτε ὑπεροράσθω παρὰ τῆς ἐρωμένης, τὰ τε χρήματα ὡσπερ ἐκ πηγῶν ἀναλισκώτω, καίτοι οὐδαμοῦ ταῦτα συμβεβηκέναι πάντα δυνατὸν ἴ, ἀλλὰ δεῖ τὸν μὲν μὴ μέλλοντα ἔχειν ἀντεραστὴν τὴν οὐσίαν καταλύσαι πᾶσαν, νικῶντα τῇ φιλοτιμίᾳ τοὺς ἄλλους ἅπαντας, τὸν δὲ μὴ βουλόμενον ἀπορεῖν ὑπερορᾶσθαι παρὰ τῆς πόρνῆς καὶ διαπτύεσθαι πάλιν. Πιπὴν ἀλλὰ μηδὲν ἔστω τούτων, ἀλλὰ πάντα αὐτῷ κατὰ νοῦν προχωρεῖτω· ποῦ τὴν ἐκ τούτων ἡδονὴν ἐπιδειξίαι ἔχεις ἡμῖν; Οὐδὲ γὰρ ἐν αὐτῷ ἡ τῆς μίξεως φαίνεται καιρῶ, ἀλλ' ὁ μὲν πληρώσας τὴν συνουσίαν, καὶ τὴν ἡδονὴν ἔσθασεν, ὁ δὲ ἐν τῇ μίξει ὢν, οὐκ ἐστὶν ἐν ἡδονῇ, ἀλλ'

* Sav. νεότητά μὲν ἀεὶ, duo mss. νεότητά ἀεὶ, Mor. νεότητά μὲν ἔχων ἀεὶ, Max Mor. τοιαύτη τρυφή, καὶ ὅμοιαις τοιαύτων τρυφῆν. Paulo post duo mss. μετενόησας μυριάκις.

† Duo mss. πρώτον

‡ Ὅσαί καὶ ἀπό, Mor., et quidem recte, ut videtur. At reliqui omnes ὅσαι αἱ ἀπό.

§ Duo mss. πάντα ἐν, et sic Sav. in marg.

¶ Duo mss. πάντα ἐν, et sic Sav. in marg.

* Duo mss. πάλιν προσέρχεται.

† Sic Savil. et omnes mss. Morel. vero ἀλλὰ μένει καὶ ἐν γῆρα. Καὶ ὑμεῖς μὲν πολλὰς καὶ δόξας καὶ τρυφῆς, multis pra-

virtutis apicem attigerit, quanta cum diligentia et accuratone par sit hoc officium exhibere. Nam etsi moriendum sit pro capite tuo, non recusabit, quippe qui non naturali modo lege te colit et honorat, sed præ omnibus propter Deum, cujus gratia cuncta simul despexit. Cum igitur ille nunc illustrior sit, epulentior, potentior et liberalior, et cum hac tanta animi magnitudine magis servus tuus sit quam antea, cur, quæso, ingemiscis? an quia quotidie non metuis, ne in bello cadat, ne Imperatoris animum offendat, ne in commilitonum invidiam incidat? annon et hæc et his etiam plura illustribus filiis metuunt patres? Quemadmodum enim qui puerum in sublimi loco statuerint, metuere coguntur ne decidat, ita et ii qui filios ad insignem dignitatem provehunt. Sed quamdam habet voluptatem balteus, et chlamys, et præconis vox. Et hæc quot dierum spatio, die mihi? an triginta, aut centum, aut bis totidem? Ecquid postea? nonne quasi somnium, nonne ut fabula, nonne ut umbra, illa omnia transierunt? At nunc illi usque in finem honor iste permanet, imo magis post mortem, et quidem multo tunc cumulatus: atque hoc imperium nullus umquam ipsi auferet, quippe cum non ab homine id ille acceperit, sed a virtute ipsa. Sed voluisses eum pretiosa amictum veste, et equo vectum videre, famulorum stipatum multitudine, parasitos adultoresque alentem. Cur ita velles? num ut illi voluptatem ex his omnibus pareres? Si itaque illum dicentem audias (forte quippe nobis non credes), tanto se vitam istam ea, quam degunt qui in deliciis vivunt, quique meretricibus, mulieribus, parasitis, adulatoribus, et lasciviæ se dedunt, jucundior existimare, ut malit millies mori, quam ei obtemperare, qui juberet hæc dimissa voluptate ad illam se conferre, quid ad hæc dices? Num ignoras quantam voluptatem pariat vita negotiis vacua? fortasse nec ullus id hominum novit, quippe qui eam vitam numquam pure gustaverit. Cum autem et claritas adsit, et hæc quæ vix simul inveniri possunt, securitas et gloria, quid hæc vita præstabilius sit? Verum, inquires, quid tu hæc mihi edisseris a philosophia remotissimo? Cur ergo natum quoque tuum ad eam accedere non sinis? satis sit isto te damno affectum esse. Annon summum esse damnum arbitraris, quando ad extremam senectutem proveci, quia in primæva ætate nihil boni adepti estis, vos senectam moleste fertis? At ideo moleste ferimus, inquires, quod magna nobis commoda juventas tulerit. Quæ magna? ostende senem, qui magna hæc commoda habeat. Si enim illa habuisset, et eadem perseverassent, non utique ut his orbatus omnibus ita lamentaretur; sin vero illa avolaverunt, et emarcuerunt, quomodo magna, quæ ita cito extincta sunt? Atqui non hoc filius tuus patietur, sed si ad longævam quoque senectutem pervenerit, non illum videbis hæc iniquo animo ferentem, ut vos facitis; sed gaudentem, gestientem et exultantem: tunc enim bona ejus magis florent et vigent. Vestræ autem divitiæ, etiamsi bona habeant innumera, in primo

ætatis flore illa concludunt: non item hæc divitiæ, sed in senectute manent, excedentesque e vita comitantur¹. Idcirco vos cum opes in senectute crescentes videtis, plurimæque vobis et gloriæ et deliciarum occasiones suppetunt, indigne fertis, quod ætas non sufficiat, ut eis frui valeatis. Ideo mortem perhorrescitis, vosque tunc maxime miserabiliores esse dicitis, cum in re prospera estis. Contra ille tum maxime quietus erit, cum senuerit, quippe qui ad portum properet, ac juventutem semper vigentem habeat, et ad senectutem numquam vergat. Tu vero filium iis deliciis frui voluisses, quarum illum millies poenitisset, ac de quibus in senectute doluisset. Verum absit, ut inimici quoque nostri his deliciis fruantur umquam. Ecquid senectutem memoro? quandoquidem die uno voluptas illa omnis exstinguitur, imo non die uno, non una hora, sed in brevissimo temporis momento. Quid enim est voluptas? nonne ventri se dedere, sybariticas mensas parare, cum speciosis mulieribus congregari porcorum instar se in cæno volutantium?

10. *Voluptatis brevitatis.* — Sed de his nondum loquamur: interim quid sit voluptas disquiramus, annon plane frigida et vilis sit: atque illam, si placet, primum² inspiciamus, quæ jucundior videtur, nempe gulam. Dic, quæso, illius tempus, quæque diei parte nos illa occupare possit; tanta certe, ut vix perspicere possit. Nam simul ac quisque impletus fuerit, voluptatem exstinxit: et ante satietatem fluente citius transit, in ipsisque faucibus deficit, nec una cum cibis potest ingredi: statim enim atque linguam pertransivit, vim etiam amisit. Taceo, reliqua mala, et quanta ex ista voluptate gignatur tempestas. Non modo enim jucundior qui ab illa abstinet, sed etiam levior, faciliusque recumbet, quam is qui satietate distenditur. *Somnus enim, inquit, sanitatis in viscere moderato (Eccli. 31. 24).* Quid memoremus morbos, nauseas, calamitates, inanesque sumptus? quæ ex his conviviis lites, quæ insidiæ, quæ damna pullulant? Verum suave est cum meretricibus congregari. Ecqua potest esse voluptas in tanta turpitudine? Sed hæc interim indagare omittamus, nec de amatorum pugnis loquamur, nec de rivalium contentionibus vel accusationibus: sed sit aliquis qui cum libertate obscena illa libidine fruatur, neque rivalem habeat, neque ab amasia contemnatur, pecunias velut ex fontibus haustas impendat, etiamsi fieri nequeat ut hæc omnia simul conveniant; at ei qui rivalem non habiturus est omnes facultates exhauriendæ sunt, ut largitate munerum alios omnes superet: rursusque eum qui inopiam devitat, a meretrice spernatur et respuatur oportet. Verum concedamus nihil ejusmodi fore, sed omnia ipsi ex sententia eventura esse: quam in his voluptatem nobis potes ostendere? Non enim in ipso congressus tempore apparet, sed qui

¹ Sic Savil. et omnes Mss. Morel. vero, *excedentesque e vita comitantur. Ac vos quidem plurimas et gloriæ et deliciarum occasiones habentes, indigne fertis, etc.*, multis prætermissis.

² Duo Mss., *primam*.

coitum explevit, voluptatem exstinxit; qui autem adhuc in congressu est, non in voluptate agit, sed motu, aculeo et furore et fervore vehementi agitur. Atqui nostra voluptas non hujusmodi est, absit; sed animum omni perturbatione vacuum servat, nullamque agitationem inducit, sed puram quamdam servat integramque lætitiā, eamque gloriosā, quæ finem non habeat, longeque potentiorē ac vividiorē, quam vestra sit. Quod enim nostra sit jucundior, quam vestra, liquet: nam vestram metus abjicere potest: si enim Imperator literis mortem comminetur, ab ea voluptate maxima pars hominum absistet. Nostram vero etiamsi quis sexcenties mortem inferat, non modo non persuadēbit ut ea spernatur, verum iridebitur; adeo nostra violentior simul et dulcior, quam vestra est, nullaque prorsus est inter utramque comparatio. Ne itaque invidēas filio, cum a fluxis bonis, quæ ne existunt quidem, ad ea quæ sunt et manent se confert; neque lugeas eum qui beatissimus prædicandus est; sed is lugendus, qui non talis est, quique in præsentī vita quasi in euripo circumfertur. Atque ut ad summam veniamus: etsi enim tu gentilis es, hanc tamen nostram orationem suscipies. Audis sæpe Coeytos, et Pyriphlegethontas fluxios, et Stygis undam, et Tartarum tantum a terra distantem, quantum hæc ipsa distat a cælo, plurimosque suppliciorum modos. Etsi enim hæc ut erant enarrare non potuerunt Græci, utpote propriis moti ratiociniis, necnon traditionibus nostrorum male acceptis, attamen imaginem quamdam judicii acceperunt. Itemque invenies et poetas et philosophos et oratores atque omne scriptorum genus hac de re philosophantes. Audis autem et Elysium campum, et beatorum insulas, et prata et myrtos, et auram tenuem odoremque suavissimum; choros item ibi commorantes, amietos stola candida, choreas agentes, atque hymnos quosdam canentes: ac universim malis et bonis post obitum repositam pro meritis retributionem. Quo putas igitur animi affectu viverē eos qui ejusmodi cogitationes versant, sive bonos, sive malos? Nonne alii quidem, etsi in præsentī vita degant sine mœrore summaque cum voluptate, quasi quodam conscientiæ flagello, futurorumque malorum expectatione semper stimulantur; boni vero etiamsi malis innumeris vexentur, secundum Pindarum, spera habent, qua recreentur, quæ mala præsentia ipsos nec sentire sinit? Itaque in hoc quoque major hæc voluptas est. Multo enim melius est a temporaneis laboribus incipere, atque in infinitam requiem desinere, quam iis, quæ jucundissima videntur esse, breviter gustatis, in acerbissima et gravissima mala decidere. Cum autem ad hæc in confesso sit hic etiam vitam illam esse jucundiorē, nonne, ut initio dicebam, miserandi sunt ii, qui de talibus bonis la-

crymantur? Sane luctu dignus non est filius tuus, sed plausu et coronis, qui ad tranquillam vitam tutumque portum se recepit. At exprobrant tibi patres plurimi, quorum filii in præsentī sæculo versantur; et alii cum vident, tuam vicem dolent¹, irident alii. Cur tu non eos magis irrides et deploras? Neque enim id attendendum est si nobis illudunt, sed si jure ac merito: et si ita res se habeat, etiamsi illi non rideant, nos lugeamus; sin vero injuria id faciant, etiamsi omnes rideant, nos tamen beatos censeamus, illos vero lugeamus, utpote qui omnium infelicissimi sint, et nihilo insanis meliores. Insanorum quippe est, et ejusmodi morbo laborantium, illa ridere, quæ plurimis laudibus et coronis digna sunt. Dic enim, quæso, si de filio tuo saltatorum et aurigarum insaniam admirante te omnes laudarent ac beatum prædicarent, nonne id derisionis loco haberes? Quid igitur? si te strenuum facinus laudeque dignum edente illi riderent, tibi que exprobrarent, nonne amentes illos esse diceres? Atqui hoc nunc faciamus: non multitudinis opinioni, sed diligenti rerum examini calculum de filio tuo ferendum permitamus: et videbis irrisores illos mancipiorum potius quam liberorum parentes esse, si eorum nati filio tuo comparentur.

Historia cujusdam solitarii cujus pater gentilis erat. — Nunc porro mœrore obtenebratus ne respicere quidem ista poteris; cum autem animum sedaveris, filiusque tuus magnam virtutem exhibuerit, non ultra tibi aliorum sermone opus erit, sed tu hæc et his plura aliis dices. Et hæc ego non tibi temere vaticinor, sed quæ loquor expertus sum. Amicus enim mihi fuit, qui patrem habebat infidelem, divitem, spectatum, et undequaque clarum. Is primum concitavit principes, minatus est vincula, ipsumque omnibus exutum in aliena terra reliquit, necessariis etiam alimentis egentem, hoc modo putans se illum ad sæculi vitam reducturum: postquam autem illum in nullo sibi cedere vidit, victus tandem palinodiam cecinit, ac nunc in honore filium habet, eumque magis quam si pater suus esset, veneratur: cumque alios habeat filios, spectatos viros, eos ne dignos quidem qui servi hujus sint arbitratur: ipse quoque propter filium longe clarior est. Hæc in tuo quoque filio videbimus. Quod vero non mentiar, ex rebus ipsis videbis. Quare finem loquendi faciam, id tantum rogans, ut anne uno exspectes, aut minus etiam. Nostra quippe virtus non multis opus habet diebus, utpote quæ divina gratia pululet: videbisque ea omnia quæ dicta sunt, rebus ipsis impleta: neque modo ea quæ facta sunt laudabis, verum, si te tantillum excitare volueris, cito ipsius æmulus eris, magistrum habens in virtute filium.

¹ Savil. in margine, *te digito designant.*

ἐν θορύβῳ καὶ ταραχῇ καὶ οἴστρω καὶ μανίᾳ καὶ κλόνη
πολλῷ καὶ βρασμῷ. Ἄλλ' οὐχ ἡ παρ' ἡμῖν ἡδονὴ τοιαύ-
τη· μὴ γένοιτο· ἀλλὰ διαπαντὸς ἀχείμαστον τηρεῖ τὴν
ψυχὴν, καὶ θόρυβον οὐδένα, οὐδὲ κλόνον ἐπάγει, καθα-
ρὰν δὲ τινα εὐφροσύνην καὶ εἰλικρινῆ καὶ ἐνδοξον καὶ
τέλος οὐκ ἔχουσαν, δυνατωτέραν τε πολλῷ [74] καὶ σφο-
δρωτέραν τῆς παρ' ὑμῖν. Ὅτι γὰρ ἡδίων αὕτη ἡ ἡδονή,
τὴν μὲν ὑμετέραν ἱκανὸς ἀποστῆται φόβος· κἂν γὰρ
βασιλεὺς γράμματα καταπέμψῃ θάνατον ἀπειλοῦντα, τὴ
πλέον τῶν ἀνθρώπων ἐκστήσεται ταύτης τῆς ἡδονῆς·
ἐκείνης δὲ*, κἂν μυρίους θανάτους τις ἐπιφέρῃ, οὐ πείσει
καταφρονεῖν, ἀλλὰ καὶ γελασθήσεται μᾶλλον· οὕτω
τυραννικωτέρα τε αὕτη ἐστὶν ἐκείνης καὶ ἡδίων, καὶ οὐδ'
ἂν σύγκρισιν δέξαιτο^b πρὸς ἐκείνην. Μὴ δὲ βασκίης τῷ
παιδί, ἀπὸ τῶν ρεόντων ἀγαθῶν, μᾶλλον δὲ οὐδὲ ὄντων,
ἐπὶ τὰ ὄντα καὶ μένοντα διαβαίνοντι, μηδὲ θρήνει τὸν μα-
καρίζεσθαι ἄξιον, ἀλλ' εἴ τις μὴ τοιοῦτος καθάπερ ἐν
εὐρίπῳ τῷ παρόντι βίῳ φερόμενος. Καὶ τὸ δὴ κεφά-
λαιον· εἴ γὰρ καὶ ἄπιστος σὺ καὶ Ἕλληνας, ὅμως κἂν τοῦτον
παραδέξῃ τὸν λόγον. Ἀκούεις Κωκυτοὺς πάντως καὶ Πυ-
ριφλεγέθοντας ποταμοὺς, καὶ Στυγὸς ὕδωρ, καὶ Τάρταρον
τοσοῦτον ἀπέχοντα τῆς γῆς, ὅσον αὕτη τοῦ οὐρανοῦ, καὶ
πολλοὺς κολάσεων τρόπους. Εἴ γὰρ καὶ μετὰ ἀληθείας,
ὡς ἔχει, ταῦτα εἰπεῖν οὐκ ἡδυνήθησαν Ἕλληνες, ἅτε ἀπὸ
λογισμῶν κινήθεντες καὶ παρακουσμάτων τῶν παρ'
ἡμῖν, ἀλλ' ὅμως εἰκόνα τινὰ κρίσεως ἔλαβον· καὶ ποιη-
τάς καὶ φιλοσόφους καὶ λογοποιούς, καὶ πάντας εὐρή-
σεις ὑπὲρ τούτων φιλοσοφοῦντας τῶν δογμάτων. Ἀκούεις
δὲ καὶ Ἡλύσιον πεδίον, καὶ μακάρων νήσους, καὶ λειμῶ-
νας, καὶ μυρσίνας, καὶ λεπτήν αὔραν, καὶ εὐωδίαν πολ-
λήν, καὶ χοροὺς ἐκεῖ διατρέθοντας, καὶ λευκὴν περιβε-
βλημένους στολήν, χορεύοντάς τε καὶ ᾄδοντας ὕμνους τι-
νάς, καὶ ὄλως καὶ πονηροῖς καὶ ἀγαθοῖς ἀποκειμένην
ἀντίδοσιν μετὰ τὴν ἐντεῦθεν ἀποδημίαν. Πῶς οὖν οἶε μετὰ
τοιούτων βιοῦν τῶν λογισμῶν^c τοὺς τε ἀγαθοὺς, τοὺς τε
οὐ τοιοῦτους; Οὐχ οἱ μὲν ταῦτα στρέφοντες, κἂν ἀλύπως
αὐτοῖς καὶ μετὰ πολλῆς τῆς ἡδονῆς τὰ τοῦ παρόντος
προχωρῇ βίου, καθάπερ ὑπότινος ἐλαύνονται μᾶστιγος
τοῦ συνειδότος καὶ τῆς προσδοκίας τῶν δεξομένων αὐ-
τοὺς δεινῶν· οἱ δὲ ἀγαθοὶ κἂν μυρία πάσχωσι κακὰ, κατὰ
Πίνδαρον, ἐλπίδα κουροτρόφον ἔχουσιν οὐκ ἀφιεῖσαν τῶν
παρόντων κακῶν αἰσθησιν λαθεῖν; Ὡστε καὶ κατὰ τοῦτο
μείζων ἐκείνη ἡ ἡδονή. Πολλῷ γὰρ βέλτιον, ἀπὸ πόνων
προσκαίρων ἀρξάμενον πρὸς ἀνάπαυσιν ἄπειρον τελευ-
τᾶν, ἢ τῶν δοκούντων εἶναι ἡδίστων ἐν βραχεῖ γευσάμε-
νον, ἐπὶ τὰ πικρότερα καὶ φορτικώτερα λῆξαι κακὰ.
Ὅταν δὲ πρὸς τούτῳ καὶ ὠμολογημένον ἦ, ὅτι καὶ ἐν-
ταῦθα οὗτος ὁ βίος ἡδίων, οὐχὶ τοῦτο ὅπερ ἀρχόμενος
ἔφην ἀνάγκη νῦν ποιεῖν, ἐλεεῖν τοὺς τὰ τοιαῦτα δακρύον-
τας ἀγαθὰ; Οὐ δὲ θρήνων ἄξιος ὁ παῖς ὁ σὸς, ἀλλὰ κρό-

των καὶ στεφάνων, ἐπὶ τὴν ἀκύμαντον ζωὴν καὶ τὸν
εὐδὸν λιμένα ἐλθῶν. Ἄλλ' ὠνειδίζουσί σε πατέρες πολλοὶ
υἱοὺς ἔχοντας ἐν τῷ παρόντι στρεφομένους βίῳ^d, καὶ
δακρύουσί σε, ὅταν ἴδωσιν ἕτεροι καὶ γελῶσιν ἄλλοι. Διὰ
τί δὲ μὴ τούτους σὺ μᾶλλον καταγελάς καὶ πενθεῖς; Μὴ
γὰρ δὴ τοῦτο σχοπῶμεν, εἰ σκώπτουσιν ἡμᾶς. [75] ἀλλ' εἰ
καλῶς καὶ δικαίως· κἂν μὲν τοῦτο ἦ, καὶ μὴ γελῶντων
ἐκείνων ἡμεῖς δακρύωμεν, ἐὰν δὲ ἀδίκως τοῦτο πράτ-
τωσι, κἂν ἅπαντες γελῶσιν, ἡμεῖς μὲν ἑαυτοὺς μακαρί-
ζώμεν, ἐκείνους δὲ θρηνώμεν, ἅτε πάντων ἀθλιωτέρους
ὄντας, καὶ τῶν μαινόμενων οὐδὲν διαφέροντας. Τὸ γὰρ
γελάειν τὰ πολλῶν ἐπαίνων ἄξια καὶ στεφάνων, μαινομέ-
νων ἐστὶ, καὶ τῶν τὰ αὐτὰ νοσοῦντων αὐτοῖς. Εἰπέ γάρ
μοι, εἰ περὶ τὴν τῶν ὀρχουμένων καὶ τὴν πῶν ἡνιόχων
μανίαν ἐπτοημένου τοῦ παιδὸς ἐπήνουν σε καὶ ἐθαύμαζον
ἅπαντες καὶ μακαριστὸν εἶναι ἔλεγον, οὐχὶ χλεύην εἶναι
τὸ πρᾶγμα ἐνόμισας; Τί δὲ, εἰ γενναῖόν τι καὶ ἐπαίνων
ἄξιον πράττοντος ἐγέλων ἐκείνοι καὶ ὠνειδίζον, οὐχὶ
παραπαλεῖν αὐτοὺς ἂν ἔφης; Τοῦτο δὲ ποιῶμεν καὶ νῦν,
μὴ τῇ τῶν πολλῶν ὑπονοίᾳ, ἀλλ' ἀκριβεῖ λογισμῶν ἐξ-
ετάσει τὴν περὶ τοῦ παιδὸς ἐπιτρέποντες ψῆφον, καὶ δῖει
τοὺς γελῶντας τούτους ἀνδραπόδων μᾶλλον, ἢ ἐλευθέρων
ὄντας παίδων πατέρας, ὅταν πρὸς τὸν υἱὸν ἐξετάζωνται
ἐκείνοι τὸν σόν.

Νῦν μὲν γὰρ ὑπὸ τοῦ πάθους σκοτούμενος, οὐδὲ δια-
θλέψαι πρὸς ταῦτα δυνήσῃ· ὅταν δὲ μικρὸν ἀναπαύσῃ,
καὶ ὁ υἱὸς πολλὴν ἐπιδείξῃται τὴν ἀρετὴν, οὐκέτι σοι
λόγων δεήσει, ἀλλὰ ταῦτα σὺ πρὸς ἑτέρους ἐρεῖς καὶ
πλείονα τούτων. Καὶ οὐχ ἀπλῶς σοι ταῦτα μαντεύομαι,
ἀλλ' ἔτι ἀπὸ τῆς πείρας αὐτῆς. Καὶ γὰρ ἐμοὶ γέγονεν ἐταί-
ρος, πατέρα ἄπιστον ἔχων πλουτοῦντα καὶ εὐδόκιμον καὶ
πάντοθεν λαμπρόν· καὶ οὗτος ὁ πατήρ· τὸ μὲν πρῶτον
καὶ ἀρχοντας ἐκίνησε, καὶ δεσμὰ ἠπέλιψε, καὶ πάντων
αὐτὸν ἀποδύσας ἐπὶ τῆς ἀλλοτρίας εἶασε γῆς, καὶ τῆς
ἀναγκαίας δεόμενον τροφῆς, ὡς ταύτη πείσων πρὸς τὴν
βιωτικωτέραν ζωὴν ἐπανελθεῖν· ἐπειδὴ δὲ εἶδε πρὸς οὐ-
δὲν τούτων ἐνδόντα, ἠττηθεὶς παλινοδίαν ἤσσε, καὶ νῦν
τιμᾶ τὸν υἱόν, καὶ αἰδεῖται μᾶλλον πατρός· καὶ πολλοὺς
ἔχων ἑτέρους παῖδας εὐδοκιμοῦντας, οὐδὲ δούλους ἐκεί-
νους τούτου φησὶν εἶναι ἐπιτηδεύουσ· καὶ αὐτὸς δὲ πολλῷ
λαμπρότερός ἐστι διὰ τὸν υἱόν. Ταῦτα καὶ ἐπὶ τοῦ παι-
δὸς ὀψόμεθα τοῦ σοῦ, καὶ ὅτι οὐ φεύδομαι, διὰ τῶν
ἔργων αὐτῶν εἶση καλῶς. Διὸ σιγήσομαι λοιπὸν, τοσοῦ-
τόν σου δεηθεὶς, ἐνιαυτὸν ἀνάμεινον μόνον, ἢ καὶ ἐλάτ-
τονα χρόνον. Οὐδὲ γὰρ δεῖται πολλῶν ἡμερῶν ἡ παρ' ἡμῖν
ἀρετὴ, ἅτε δὲ θεία βλαστάνουσα χάριτι, καὶ δῖει πάντα
τὰ εἰρημένα ἐπὶ τῶν πραγμάτων αὐτῶν δεικνύμενα· καὶ
οὐ μόνον ἐπαινεῖς τὰ γεγενημένα, ἀλλὰ κἂν μικρὸν
διαναστῆναι θελήσης, ταχέως καὶ πρὸς τὸν αὐτὸν ἤξεις
ζῆλον ἐκείνω, διδάσκαλον ἔχων τῆς ἀρετῆς τὸν υἱόν.

^a Ibidem ἐκείνην δέ.

^b Morel. et ipse Montf. δέξεται, alii δέξαιτο, quod recepimus. Edit.

^c Unus cod. οἶε ζῆν μετὰ τοιούτων τῶν λόγ. Alius οἶε ζῆν μετὰ τούτῳ τῶν λόγ. Locum Pindari nusquam reperio.

^d Duo mss. et Savil. in marg. στρεφομένους βίῳ. Savil. in textu et Morel. στρεφομένους. Ibid. Savil. in marg. καὶ δακτυλοδεικτοῦσί σε ὅταν. Mox unus τούτους σὺ γελᾷς.

^e Ταῦτα προφητεύω, ἀλλ', sic duo mss.

ΠΡΟΣ ΠΙΣΤΟΝ ΠΑΤΕΡΑ

ΛΟΓΟΣ ΤΡΙΤΟΣ α.

α'. Ἡμεῖς δὲ λοιπὸν καὶ τὸν πιστὸν πατέρα διδάξομεν, ὅτι τοὺς ἐνάγουσιν αὐτοῦ τὸν υἱὸν πρὸς τὸ τῷ Θεῷ δοκοῦν πολεμεῖν οὐ χρῆ. Καίτοι γὰρ κινδυνεύει λοιπὸν καὶ οὗτος ἡμῖν ἐκ περιουσίας ὁ λόγος γίνεσθαι, καὶ τὸναντίον ἐκβαίνειν, ὅπερ ἔμπροσθεν ἔλεγον. Τότε [76] μὲν γὰρ ἔφην ὅτι με τοῦ ἀγῶνος τούτου ὁ νόμος οὐκ ἀναγκάζει πρὸς τὸν Ἑλληνα ἀποδύσασθαι, ἀλλὰ τοὺς ἔσω κρίνειν μόνον καλεῦσας ὁ ἀπόστολος Παῦλος, τῆς πρὸς τοὺς ἔξωθεν μάχης ἀφῆκεν ἐλευθέρους ἡμᾶς. Νυνὶ δὲ, ὡς εἰσικεν, οὐδὲ τούτων ἐσμὲν ὑπεύθυνοι ἢ τῶν παλαισμάτων· εἰ γὰρ καὶ πρὸ τούτου πρὸς τὸν Χριστιανὸν ὑπὲρ τούτων διαλέγεσθαι αἰσχρὸν εἶναι ἐδόκει, πολλῶ μᾶλλον νῦν. Πῶς γὰρ οὐ καταδύσεται ὁ πιστὸς ὑπὲρ τούτων δεόμενος παραινέσεως, ὑπὲρ ὧν οὐδὲν ἂν ἡμῖν ἀντειπεῖν ὁ ἄπιστος ἔχοι; Τί οὖν; σιγήσομεν διὰ τοῦτο, καὶ οὐδὲν ἐροῦμεν; Οὐδαμῶς. Εἰ γὰρ ἦν τις ὁ τὸ μέλλον ἐγγυησόμενος, καὶ καταστήσων δῆλον ἡμῖν, ὡς οὐδεὶς ἔσται λοιπὸν ὁ τὰ τοιαῦτα τολμήσων ε, καὶ ἡμᾶς ἔδει τὴν ἡσυχίαν ἄγειν, καὶ τοὺς παρελθούσι χαρίσασθαι τὸ λαθεῖν· ἐπεὶ δ' οὐδένα τούτων ἀξιόπιστον ἔχομεν ἐγγυητὴν, ἀναγκαῖα λοιπὸν ἢ τῶν λόγων παραινέσεις. Ἄν μὲν γὰρ εὖρη τοὺς ταύτην νοσοῦντας τὴν νόσον, ἐργάζεται τὸ αὐτῆς· ἂν δὲ μηδαὶς τῆ ἀρρώστια περιπέση, ὅπερ εὐχόμεθα γέγονε. Καὶ γὰρ τοὺς ἰατροὺς μετὰ τὸ παρασκευάσαι δ τοὺς ἀρρώστουσι τὰ φάρμακα, εὐχῆς ἔργον ἐστὶ, μηδὲ εἰς χρείαν αὐτῶν καταστήναι τὸν κάμνοντα· καὶ ἡμεῖς τοῖνον εὐχόμεθα μὲν μηδὲν τῶν ἀδελφῶν τῶν ἡμετέρων χρείαν ταύτης γενέσθαι τῆς παραινέσεως· εἰ δ' ἄρα γένοιτο, ὃ μὴ γένοιτο, ὁ δεύτερος, κατὰ τὴν παροιμίαν, αὐτοῦς οὐ διαφεύξεται πλοῦς. Διαπλαττέσθω τοῖνον καὶ ὁ πιστὸς ἡμῖν ἤδη τοιοῦτος, ὅσος ὁ ἄπιστος, καὶ πάντα ἐκείνῳ προσεικέτω, πλὴν τῆς περὶ τὸ θεῖον δόξης, καὶ θρηνεῖτω ὁμοῖα καὶ προκυλινδείσθω τῶν ποδῶν τῶν ἀπάντων, καὶ τὴν πολιὰν προβαλλείσθω, καὶ τὸ γῆρας, καὶ τὴν ἔρημίαν, καὶ πάντα ἐκεῖνα λεγέτω, καὶ κινεῖτω πρὸς ὅσον βούλεται ὀργῆς τοὺς δικάζοντας· μᾶλλον δὲ καὶ πρὸς τοῦτον οὐκέτι ἡμῖν ἐπ' ἀνθρώπων ἐστὶν ἡ δίκη· ἤκουσε ε γὰρ ὅσα ἐφιλοσόφησαν παρ' ἡμῖν οἱ τοῦ θεοῦ πληρωθέντες Πνεύματος ἄνθρωποι περὶ τοῦ φορικτοῦ καὶ φοβεροῦ δικαστηρίου, τοῦ μετὰ τὴν ἐντεῦθεν ἀποδημίαν. Καὶ δεῖ πρὸ τῶν ἄλλων ἀπάντων ἐκείνης αὐτὸν ἀναμνησάει τῆς ἡμέρας, καὶ τοῦ ποταμηδὸν βέοντος πυρός, τῆς οὐδέποτε σθενυμένης φλογός, τῆς ἀφανιζομένης ἀκτίνος, τῆς κρυπτομένης σελήνης, τῶν πιπτόντων ἀστρῶν, τῶν ἐλισσομένων οὐρανῶν, τῶν κλονουμένων δυνάμεων, τῆς τινασσομένης πανταχόθεν καὶ ἀναθρασσομένης γῆς, τῆς φοβερᾶς καὶ ἐπαλλήλου τῶν σαλπύγγων ἡχῆς, τῶν διατρεχόντων τὴν οἰκουμένην ἀγγέλων, τῶν παρεστηκυῶν χιλιάδων, τῶν λειτουργουσῶν μυριάδων, τῶν μετ' αὐτοῦ τοῦ κριτοῦ παρχινομένων τῶν στρατοπέδων ε, τοῦ ἔμπροσθεν λάμ-

ποντος σημείου, τοῦ τιθεμένου θρόνου, τῶν ἀνοιγομένων βιβλίων, τῆς ἀπροσίτου δόξης, τῆς φοβερᾶς καὶ φορικτῆς τοῦ δικάζοντος φωνῆς, τοὺς μὲν εἰς τὸ πῦρ πέμποντος τὸ ἠτοιμασμένον τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ, τοὺς δὲ τῶν θυρῶν ἀποκλείοντος, μετὰ τὸν πολὺν τῆς παρθενίας πόνον, καὶ τῶν διακόνων αὐτοῦ τοὺς μὲν ἐπιτάττοντος τὰ ζιζάνια δῆσαι καὶ εἰς τὴν κάμινον ἐμβαλεῖν, τοὺς δὲ ἄλλους τινὰς συμποδίσαι, καὶ τὸ χεῖρε στραγγαλῶσαι, καὶ ἀπαγαγεῖν εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον, καὶ τῷ ἀνηκέστῳ ε παραδοῦναι τῶν ἐδόντων βρυγμῶν [77] καὶ τὸν μὲν ὑπὲρ ἀκολάστων ὀφθαλμῶν μόνον, τὸν δὲ ὑπὲρ ἀκαίρου γέλωτος, τὸν δὲ ὅτι τὸν πλησίον κατεδίκαζεν ἀνεξετάστως, τὸν δὲ ὅτι μόνον ἐκακηγόρησε ἡ, σφοδρότατη καὶ χαλεπωτάτη μετιόντος κολάσει· ὅτι γὰρ καὶ τούτων καίται τιμωρία, αὐτοῦ τοῦ μέλλοντος ἐπάγειν τὰ βασανιστήρια ἔστιν ἀκούσαι λέγοντος καὶ ἀπειλοῦντος. Πρὸς τοῦτον πάντας ἡμᾶς ἐντεῦθεν ἀπελθεῖν ἀνάγκη τὸν δικαστὴν, καὶ τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἰδεῖν, καθ' ἣν γυμνά καὶ τετραχηλισμένα πάντα, οὐ τὰ πράγματα λέγω, οὐδὰ τὰ ῥήματα μόνον, ἀλλὰ καὶ αὐτὰ τὰ νοήματα.

β'. Καὶ γὰρ τῶν δοκούντων εἶναι μικρῶν νῦν, τότε φοβερᾶς ὑπέξομεν τὰς εὐθύνας· οὕτως ὁ κριτὴς μετὰ τῆς αὐτῆς ἀκριθείας τὴν τε ἡμετέραν καὶ τὴν τῶν πλησίον ἡμᾶς ι ἀπαιτεῖ σωτηρίαν. Διὰ τοῦτο ὁ Παῦλος πανταχοῦ παραινεῖ μὴ τὸ ἑαυτοῦ ζητεῖν, ἀλλὰ τὸ τοῦ πλησίον ἕκαστον· διὰ τοῦτο καὶ Κορινθίοις σφόδρα ἐπιτιμᾷ, ὅτι μὴ προενόησαν, μηδὲ ἐπεμελήσαντο τοῦ πεπορνευκότος ἀλλ' ὑπερεῖδον αὐτοῦ τὸ τραῦμα ἐπιτριβόμενον, καὶ Γαλάταις δὲ ἐπιστέλλων ἔλεγεν· Ἄδελφοί, ἐάν καὶ προληφθῆ ἄνθρωπος ἐν τινὶ παραπτώματι, ὑμεῖς οἱ πνευματικοὶ καταρτίξτε τὸν τοιοῦτον. Καὶ Θεσσαλονικεῦσι δὲ πρὸ τούτων τὰ αὐτὰ ταῦτα παραινεῖ λέγων· Ὡστε παρακαλεῖτε εἰς τὸν ἕνα, καθὼς καὶ ποιεῖτε· καὶ πάλιν· Νουθετεῖτε τοὺς ἀτάκτους, παραμυθεῖσθε τοὺς ἐλιγοψύχους, ἀντέχεσθε τῶν ἀσθενῶν. Ἴνα γὰρ μὴ τις λέγῃ· Τί μοι καὶ τῆς τῶν ἄλλων προνοίας; ὁ ἀπολλύμενος ἀπολλύσθω, καὶ ὁ σωζόμενος σωζέσθω· οὐδὲν τούτων πρὸς ἐμὲ, τὰ ἑμαυτοῦ σκοπεῖν ἐπιτέταγμα· ἵνα μὴ τις ταῦτα λέγῃ, τὴν θηριώδη ταύτην καὶ ἀπάνθρωπον ἔννοιαν ἀναιρῶν, ἐπετείχισεν αὐτῇ τούτους τοὺς νόμους, πολλὰ τῶν οἰκείων καλεῶν παρορᾶν, ὥστε τὰ τῶν πλησίον ἰστᾶν, καὶ βίου ταύτην ἀκριθείαν πανταχοῦ εἶναι, διορίζεται. Καὶ Ῥωμαίοις δὲ γράφων, πολλὴν τοῦ μέρους τούτου καλεῖται ποιεῖσθαι πρόνοιαν, τοὺς ἰσχυροὺς τοῖς ἀσθενέσιν ὡσπερ πατέρας ἐφιστάς, καὶ μεριμνᾶν ἀναπειθῶν τὴν σωτηρίαν αὐτῶν. Ἄλλ' ἐνταῦθα μὲν ἐν παραινέσεως τάξει καὶ συμβουλής ταῦτά φησιν· ἐτέρωθεν δὲ καὶ μετὰ πολλῆς τῆς σφοδρότητος τὰς τῶν ἀκούοντων κατασεῖει ψυχάς· τοὺς γὰρ ἀμελοῦντας τῆς τῶν ἀδελφῶν σωτηρίας, εἰς αὐτὸν ἀμαρτάνειν φησὶ τὸν Χριστὸν, καὶ τοῦ Θεοῦ κατασκάπτειν τὴν οἰκοδομήν. Καὶ ταῦτα οὐ παρ' ἑαυτοῦ, ἀλλὰ παρὰ τοῦ διδασκάλου μαθὼν ἔλεγε. Καὶ γὰρ ὁ τοῦ Θεοῦ

* Titulus sic habet in duobus mss. et sic legit interpret. In editis vero λόγος τρίτος deest. Initio item λοιπὸν desideratur in duobus mss. Infra καὶ αἰτε οὗτος deest in uno cod. Et paulo post uterque ἐκδένει habet.

ε Savil. in textu et duo mss. ἐσμὲν ὑπεύθυνοι, Savil. in marg. et Morel. ἐσμὲν ἐλεύθεροι.

ε Savil. et Morel. τολμήσας, duo mss. τολμήσων.

δ Ibidem mss. παρασκευάσαι. Sav. et Mor. παρασκευάσασθαι.

ε Savil. et Morel. ἤκουσε, et sic legit interpret. Duo mss. ἤκουσαν. Mox unus cod. περὶ τὰ τοῦ φορικτοῦ.

ι Duo mss. et Savil. in marg. παραγινόμενων δυνάμεων τῶν στρατοπέδων.

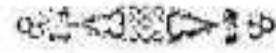
ε Duo mss. ἀνηκεστάτω.

η Unus cod. ἐκακηγόρησε, Morel. κακηγόρησε, Savil. κατηγόρησε. Infra post κολάσει haec verba, ὅτι γὰρ καὶ τούτων καίται τιμωρία, in solo Morel. absunt; sed gemina sunt. Infra unus cod. et Savilius in marg. πάντως ἡμᾶς ἐστ.

ι Morel. et Savil. in marg. πλησίον ἡμῶν. Savil. autem in textu et duo mss. πλησίον ἡμᾶς, quam sequitur lectionem interpret. — Nos ἡμᾶς, pro ἡμῶν, rescripsimus. Edit.

AD PATREM FIDELIEM,

Tiber tertius ^(a).

1. Age jam fidelem quoque patrem doceamus, quod non debeat eos oppugnare, qui filium suum ad Dei placita sequenda hortantur. Quamquam periculum est ne sermo iste superfluous sit, neve contrarium accidat, ut superius dicebam. Tunc enim dixi hujus certaminis legent me non cogere cum gentili manus conserere, sed cum jusserit Paulus eos tantum qui intus sunt judicare, a pugna cum iis qui foris sunt nos liberos sinit. Nunc autem, ut videtur, ne has quidem dimicationes iure tenemur: nam si prius de his Christiano verba facere turpe videbatur esse, multo magis nunc. Quomodo enim non erubescet fidelis, si de iis admoneri opus habeat, super quibus ne infidelis quidem nobis contradicere possit? Quid igitur? ideone tacebimus, nihilque loquemur? Minime vero. Si quis enim sponsor accederet, nobisque perspicuum faceret fore posthac neminem qui rem hujusmodi ausurus sit, nos quoque quiescere opus esset, et iis qui præterierunt, ut laterent, concedere: quando autem nullum habemus super hac re fidejussorem idoneum, necessaria prorsus videtur verborum admonitio. Si enim ea aliquos invenerit hoc morbo laborantes, operabitur quod suum est; sin nemo in ægritudinem incidat, actum est ut cupimus. Siquidem medicis, postquam medicamenta paraverint, optandum est ne iis ægroti opus habeant: nosque similiter optamus neminem ex fratribus nostris hac egere adhortatione: si vero egere contingat, quod absit, secunda navigatio, ut proverbio dicitur, non illis deerit. Fingatur ergo fidelis talis, qualis infidelis, ipsique per cuncta similis, excepta religione: similiter luceat, provolvatur omnium pedibus, canos ostendat, senectutem, solitudinem, omnia ejusmodi proferat, et quantum vult iracundiæ iudicibus moveat. Imo potius adversus hunc non jam coram hominibus nobis lis est: audivit enim ea quæ viri apud nos divino Spiritu repleti de horrendo terribilique tribunali, ad quod post obitum sistemur, philosophati sunt. Ante omnia vero commemorandus ille dies est, nec non ignis fluminis instar decurrens, flamma nunquam exstinguenda, radii solis sublati, luna occultata, stellæ decedentes, cæli convoluti, virtutes commotæ, concussa undique et æstuans terra, terribilis et alterius tubarum clangor, angeli per orbem universum discurrentes, millia millium adstantium, myriades ministrantes, exercitus cum ipso iudice adventantes, signum in conspectu ejus fulgens, appositus thronus, aperti libri, inaccessa gloria, terribilis et horrenda judicantis vox, qui alios quidem mittit in ignem paratum diabolo et angelis ejus, virgines autem, post ingentes virginitatis labores, clau-

sis foribus areet; qui ex ministris suis alios jubet zizania colligare, et in fornacem immittere, alios compedes quibusdam inducere, et manibus post terga vincetis eosdem abjicere in tenebras exteriores, atque horrendo dentium stridori tradere; illum quidem ob impudicos aspectus tantum, illum vero ob risum intempestivum, alium, quod proximum sine examine damnaverit, alium quod maledixerit dumtaxat, vehementissimo gravissimoque supplicio plectet: nam quod istos quoque pœna maneat¹, eum ipsum qui hæc supplicia illaturus est dicentem et comminantem audire licet. Ad hunc nobis omnibus iudicem hinc eundem est, diesque illa videnda nobis, in qua omnia nuda et patefacta eruat, non opera et verba modo, sed ipsæ quoque cogitationes.

2. *Proximi salutis advigilandum.* — Nam coram etiam, quæ nunc levia videntur, tunc terribiles luenus pœnas: adeo iudex illi pari accuratione et nostram et proximorum salutem requirit a nobis. Ideo Paulus (1. Cor. 10. 24) ubique hortatur singulos, non quæ sua sunt quærere, sed quæ proximi: quapropter in Corinthios vehementer invehitur, quia nullam providentiam et curam habuerant ejus, qui in fornicationem inciderat, sed ejus vulnus tumens despexerant; Galatis quoque scribens dicebat: *Fratres, et si præoccupatus fuerit homo in aliquo delicto, vos qui spirituales estis, hujusmodi instruite* (Gal. 6. 1). Thessalonicensibus item antea eadem monita dederat, dicens: *Itaque exhortamini invicem sicut et facitis: itemque, Corripite inquietos, consolamini pusillanimes, sustinete infirmos* (1. Thess. 5. 11. et 14). Ne quis enim diceret, *Quid mea interest etiam aliorum curare salutem? qui perit, pereat, et qui servatur, servetur; id nihil ad me pertinet, rebus meis prospicere jubeor: ne quis, inquam, hæc diceret, feralem illam et inhumanam cogitationem auferens, legibus istis illam sepivit, plurima jubens commoda negligere, ut proximis nostris consulamus, atque hanc vitæ diligentiam ubique habendam esse definit. Romanis quoque scribens (Rom. 15. 1), ingentem illis curam ejusmodi officii imposuit, fortes imbecillis patrum loco esse jubens, utque eorum salus curæ illis sit admonens. Sed hic quidem adhortationis et consilii formam servat, alio autem in loco summa cum vehementia auditorum animos percellit: eos enim, qui fratrum salutem negligunt, in ipsum Christum peccare dicit, Deique adificium diruere (1. Cor. 8. 12): ilque non a seipso, sed a magistro edoctus loquitur. Namque unigenitus Dei Filius, ut doceret hoc officium esse necessarium, atque eos, qui illud reddere negligunt, summis malis*

(a) Titulus sic habet in duobus mss.; in editis vero deest, *tiber tertius*. Initio item vox, *fam*, desideratur in duobus mss.

¹ In solo Mercel. desunt hæc verba, *nam quod istos quoque pœna maneat*; sed genuina sunt.

excipiendos esse, dicebat : *Quicumque scandalizaverit unum ex pusillis istis, expedit ei ut suspendatur mola cinaria circa collum ejus, et demergatur in profundum maris* (Matth. 18. 6). Atque is, qui talentum obtulerat, non quod aliquid ex suis contempsisset, sed quod proximorum salutem neglexisset, illo supplicio afficitur. Itaque etsi vitam nostram recte instituamus, nihil id prodest nobis, cum peccatum illud possit nos in gehennæ profundum immergere. Si enim nulla ratio possit eos qui proximis corpoream opem ferre noluerint liberare, verum, etsi virginitatem servaverint, tamen extra sponsi thalamum abjiciendi sint : is qui quod multo majus est omiserit (multo quippe major est animarum cura) cur non mala omnia merito patiat? Hominem enim non ut sibi tantum prodesset creavit Deus, sed ut aliis etiam multis. Idcirco Paulus (Philipp. 2. 15) fideles luminaria appellat, hinc ostendens eos cæteris etiam usui esse oportere: *luminare quippe, quamdiu seipsum tantum illuminat, laminare profecto non est. Propterea gentilibus quoque ipsis deteriores esse ait, qui proximorum salutem neglexerent, his verbis : Si quis autem suorum, et maxime domesticorum providentiam non gerit, fidem negavit, et est infideli deterior* (1. Tim. 5. 8). Quid enim hoc loco providentiæ nomine vis intelligi? an fortasse necessariorum largitionem? Equidem puto ipsum curam animæ significare. Sin vero tu contradicas, sic quoque mea sententia firmior manebit. Nam si de corpore hæc dicit, eumque qui quotidianum hunc cibum non præbet tanto supplicio addixit, gentilibusque deteriorem esse ait : quo tandem in loco statuatur is, qui quod majus magisque necessarium est contemnit?

3. *Quantum sit malum liberorum neglectus.* — Age itaque ratiocinemur de peccati nostri magnitudine, ac paulatim ascendentes ostendamus maximum omnium peccatum esse liberorum neglectum, et ad ipsum malitiæ apicem pertingere. Est igitur primus malitiæ, iniquitatis et crudelitatis gradus, amicos aspernari : quin ut ad inferiora sermonem reducamus; id enim nescio quomodo me pene fugerat; prior illa lex Judæis data, ne jumenta quidem inimicorum negligere permittit, sive deciderint, sive erraverint; sed hæc quidem reducere, illa vero erigere jubet. Est itaque primus, ab infimis ascendendo, malitiæ et crudelitatis gradus, inimicorum jumenta et pecora malum perpessa negligere : secundus illo superior, inimicos ipsos negligentius curare : quanto enim homo brutis præstat, tanto peccatum hoc majus illo. Tertius est, fratres aspernari, licet ignoti fuerint : quartus, familiares quoque despiciere : quintus, cum non solum corpore, sed etiam anima eorum pereunte, contemnimus : sextus, cum non solum familiaribus, verum ipsis quoque liberis pereuntibus, negligimus : septimus, cum nec alios qui illorum curam habere possint quaerimus : octavus, cum et eos, qui id a seipsis facere instituunt, arcemus atque prohibemus : nonus, cum non tantum illos prohibemus, sed oppugnamus quoque. Itaque si primum, secundum et tertium malitiæ

hujus gradum, tanta sequitur poena, et qui illos omnes superat, in quo vos estis, nempe nono, quantum ignis destinatus est? Quinimo, non tantum nonum, nec decimum, sed etiam undecimum jure ac merito cum appellaveris. Cur hoc? Quia non natura solum hoc peccatum supra memoratis majus est, sed ratione temporis gravius. Quid sibi vult illud, ratione temporis? Quia nobis eadem peccantibus, quæ ii qui sub lege erant, non paria supplicia debentur, sed longe graviora, quanto scilicet majori dono potiti, perfectiori doctrina imbuti, majori honore affecti sumus. Cum igitur natura et ratione temporis hoc scelus gravissimum sit, considera quantam flammam in eorum capita, qui id perpetrare audent, inducet. Quod autem non temere ita ratiociner, ex re ipsa exemplum afferam, ut sciatis, tametsi res nostras omnes recte instituamus, si filiorum salutem negligamus, nos extremas duros esse poenas. Quod vobis allaturus sum, non ex meipso profero, sed in divinis Scripturis jacet. Sacerdos quidam apud Judæos erat, vir moderatus ac probus, Heli nomine. Huic duo erant liberi : quos cum videret ad vitia declinare, non cohibuit, non coercuit; imo potius cohibuit et coercuit, sed non quanta diligentia et cura par erat. Horum autem hæc erant crimina, fornicatio et gula. Edebant enim, inquit (1. Reg. 2. 16), antequam sanctificarentur sacræ carnes, et priusquam offerretur Deo sacrificium. His compertis pater non illos poena mulcavit, sed verbis et monitis ab hac nequitia ipsos revocare conatus est, atque his frequenter verbis eos alloquebatur : *Nolite, filii, nolite sic facere : non bona fama est, quam ego audio de vobis, ut faciatis populum non servire Domino. Si delinquens peccaverit vir in virum, orabunt pro illo Dominum; sin autem Domino peccaverit homo, quis pro illo orabit* (1. Reg. 2. 24)? Multa certe est gravitas ac reverentia verborum, quæ virum mente præditum ad meliorem frugem revocare possent : nam crimen affert, ac tremendum esse demonstrat, ingruentes vero poenas intolerabiles et horrendas denuntiat. Attamen quia quidquid agendum erat non exhibuit, ipse cum illis una periit. Namque minas addere debuerat, a conspectu suo amovere, verberibus castigare, multoque illis gravius et durius instare. Quia igitur nihil horum egit, Deum et sibi et illis inimicum fecit : utque filiis intempestive parceret, et ipsorum et suam salutem amisit. Audi ergo quid dicat illi Deus; imo vero non jam illi, neque enim illum responso dignum amplius judicavit, sed tamquam famulum qui se graviter offendisset, per alium eventura ipsi mala significavit. Tanta tunc erat Dei ira. Audi itaque quid ad discipulum de magistro loquatur, siquidem et discipulo et alteri prophetæ, et omnibus potius, quam illi, de futura calamitate ejus loquebatur : adeo illum ad extremum aversabatur. Quid ergo inquit Samueli? Noverat quod maledicerent filii ejus Deo, et non monebat eos; non sic tamen, nam certe monuerat, sed hanc Deus pro admonitione non accepit, adeo illam improbat, quod vehementia caruisset. Itaque si filiis provideamus, sed non quantum

oportet, non ea certe providentia dicenda est, sicut nec illa admonitio Heli. Cum vero crimen narrasset, tum pœnam ingenti cum iracundia induxit. *Juravi*, enim, inquit, *domui Heli, si peccatum istud domui Heli expiabitur, sive thymiamate sive sacrificiis usque in æternum* (1. Reg. 3. 14). Vidistine ingentem indignationem, pœnamque omni spe veniæ carentem? Prorsus, inquit, illum perire oportet, nec ipsum modo et ejus filios, sed cum ipso domum universam, nullumque medicamentum erit, quod vulnus istud curare possit: licet seni illi præter filiorum neglectum nihil quod crimini daret habuerit Deus. Erat enim in cæteris omnibus admirandus, ejusque philosophiam omnem non ex aliis modo, sed ex iis quoque quæ in calamitate contigerunt, videre est. Primum enim cum hæc omnia audisset, seque ad supremam pœnam pervenisse conspiceret, non graviter, non indignanter tulit, non id dixit quod plurimi dixissent: Num ego aliorum voluntatis dominus sum? Peccatorum meorum pœnas luere debeo: filii ætatem habent, ipsique soli supplicium merentur. Horum nihil dixit vel cogitavit; sed ut servus bene affectus, cui id unum cordi erat, ut a domino omnia facile patienterque ferret, quantumlibet illa acerba essent, sic ille verba philosophiæ plena protulit. *Dominus, enim, inquit, est; quod gratum est in conspectu suo faciet* (1. Reg. 3. 18). Non solum autem hinc, sed aliunde quoque ejus virtus deprehendi potest. Nam cum bello premerentur Judæi, accedensque quidam belli clades annuntiasset, utque turpiter et misere ejus filii in prælio cecidissent, hæc quiete audivit; at ubi ille præter cædem hujusmodi arcam ab hostibus captam fuisse adjecisset, tunc mœrore obtenebratus senex cecidit de sella retro juxta januam, et contritum est dorsum ejus: senex enim erat, et gravis et honorabilis, et ipse judicavit Israel viginti annis. Quod si sacerdotem senem, honorabilem, qui sine querela Hebræorum gentem viginti annis rexerat, qui iis temporibus vixit, quæ non tantam vitæ diligentiam requirebant, nihil horum excusare potuit; sed is quia filiorum curam non sat diligenter habuerat, misere et infelicitate periit, ac negligentiam illius crimen instar fluctus ingentis illa omnia transcendit, et recte facta omnia obruit: quæ nos ultio excipiet, qui his temporibus vivimus, in quibus major philosophia requiritur, et tamen illi virtute inferiores sumus; ac non modo filiis non prospicimus, sed etiam alios id facere nitentes insidiis appellimus et oppugnamus, ac barbaris immaniores erga natos nostros sumus? Illorum quippe feritas usque ad servitutem tantum, et vastitatem ac captivitatem patriæ, corporeaque mala sævit; vos autem ipsam animam in servitutem redigitis, eamque velut captivum alligatam, ita malignis ferisque dæmonibus eorumque affectibus traditis. Cum enim neque ipsi quidpiam spirituale monentis, neque alios id cupientes facere permittitis, nihil profecto aliud agitis. Nec mihi dicat aliquis, multos, qui plus quam Heli filios neglexerant, nihil simile passos esse. Multi enim sæpe ob hujusmodi culpam etiam iis graviora passi sunt. Nam unde præ-

maturæ mortes? unde gravissimi et frequentes morbi et nobis et liberis nostris inferuntur? unde damna, unde calamitates, unde nocumenta, unde mala innumera? nonne quod improbos filios emendare negligamus? Quod hæc autem non conjectura sit, senis illius casus satis ostendit. Ego vero sapientis ejusdam ex nostris hac de re dictum referam: de filiis enim disserens, ita loquitur: *Ne læteris in filiis impiis; nisi fuerit in illis Dei timor, ne confidas illorum vitæ* (Eccli. 16. 1-3). Ingemisces enim præmature luctu, et derepente illorum consumptionem scies. Plurimi igitur, ut dixi, multa ejusmodi passi sunt. Si autem aliqui effugerint, at non in finem effugient¹, sed in capitis sui malum; acerbiores enim, cum excesserint e vita, pœnas luent. Cur autem, inquires, non hic omnes puniuntur? Quia Deus diem statuit, qua judicaturus est orbem universum: hæc autem dies nondum adest. Ad hæc vero si ita fieret, jam absumptum et abreptum esset omne genus humanum. Sed ut nec hoc contingat, nec plurimi segniore siant ex tarditate judicii, quosdam Deus peccatis obnoxios hic pœnis afficiens, horum exemplo reliquos docet, quænam sit suppliciorum ratio ac mensura, ut ediscant, se, etsi in hac vita pœnas non luant, post excessum tamen longe graviores subituros esse. Neque enim quod prophetam nunc non mittat Deus, nec pœnas denuntiet ut Heli tempore, ideo desides esse debemus: non enim prophetarum hoc tempus est; imo vero eos nunc quoque mittit. [Unde id nobis liquet? *Habent*², inquit, *Moysem et prophetas*] (Luc. 16. 29). Ea quippe quæ illius temporis viris dicta sunt, nobis quoque dicta sunt, nec modo Heli, sed omnibus simul eadem peccantibus per illum perque illius calamitates loquitur Deus. Nec enim personas accipit, nec qui minora peccantem cum domo tota funditus evertit, graviora aggressos dimittet inultos.

4. *Leges educandorum liberorum Deo datæ.* — Non enim dicere fas est, eum non multam hujus rei rationem habere, summam quippe, educandorum liberorum sollicitudinem inducit: siquidem tantam naturæ concupiscentiam ideo indidit, ut quasi necessitatem quamdam inevitabilem curæ filiorum habendæ parentibus constitueret: leges item postmodum intulit de cura filiorum gerenda nos alloquens: et cum dies festos statueret, ut causas filiis suis indicarent imperavit. Nam cum de Paschate loqueretur, adjecit: *Et annuntiabis filio tuo in die illa dicens: Ideo fecit Deus mihi hæc, cum exirem de Ægypto.* In lege quoque idipsum facit: nam de primogenitis loquutus rursus adjecit: *Si autem interrogaverit te filius tuus, dicens: Quid hoc est? dices ad eum, Quia in manu valida eduxit nos Dominus de Ægypto ex jugo servitutis. Cum vero obduraretur Pharao nec dimitteret nos, occidit omne primogenitum in terra Ægypti a primogenitis hominum usque ad primogenita jumentorum.* Idcirco ego

¹ Hæc verba, *at non in finem effugient*, in Morel. tantum desiderantur.

² Hæc, *Unde id nobis liquet? Habent, inquit, Moysem et prophetas*, ab omnibus absunt, excepto Morel.: quæ aperta est interpolatio; quare uncinis seclusimus.

inimico Domino omne masculinum adaperiens vulvam (Exod. 13. 8. 14. 15) : omnia ut eos ad Dei cognitionem adducant præcipiens. Sed et ipsis quoque filiis plurima circa eos, qui se genuerunt, imperat, bene affectos honorans, ingratos supplicio afficiens : hac item ratione cariores illos parentibus facit. Nam si quis cuiuspiam nos constitueret dominos, honore isto summam nobis necessitatem imponeret ne illum neglegeremus : etenim si nihil aliud, illud certe nos exorare posset, quod illius omnia nostris in manibus essent, nec nobis creditum ut proderemus umquam adduci possemus. Cum autem postea etiam irascatur, magisque quam ipsi contumellis læsi, indignetur, gravesque pœnas addat, hinc quoque multo magis ad officium pertrahat. Quod ipsum Deus præstitit. Ad hæc vero tertium naturæ vinculum adjunxit, sin mavis, primum : ac ne illius de educandis liberis monita patres aspèrarentur, naturæ addidit necessitatem. Ne autem illa filiorum injuriis imbecillior effecta rumperetur, et suam et parentum ultionem firmiter constituit, hoc modo et illos summa accuratione subditos reddens, et horum erga filios amorem excitans. Neque hoc tantum ; sed alio quoque et quarto modo summa nos illis diligentia conjunxit : non tantum enim filios erga parentes ingratos pœnis afficit, bonos autem amplexatur ; verum ipsis quoque parentibus id ipsum facit, liberorum neglectum graviter ulciscens, eorum vero curam et sollicitudinem honore et laudibus afficiens. Namque senem illum tametsi alias illustrem ex hujusmodi tantum negligentia punivit, patriarcham vero non minus ex hac, quam ex aliis curis, honoravit. Cum enim multa magnaque dona illa, quæ se illi daturum pollicebatur, enarraret, et causam adjiceret, hanc addidit : *Noveram enim, inquit, quod constituet Abraham filiis suis, et domui suæ post eum, et custodient vias Domini Dei, ut faciant justitiam et judicium* (Gen. 18. 19). Hæc autem a me nunc ideo commemorantur, ut discamus Deum non æquo animo laturum esse si illi negligantur, qui tantæ ipsi curæ sunt. Neque enim idem ipse potest tanta pro illorum salute operari, atque si illi negligantur nihil curare. Non itaque negliget, sed indignabitur, sed vehementer irascetur, ut ex rebus ipsis demonstratum est. Quapropter beatus Paulus jugiter admonet dicens : *Patres, educate filios vestros in disciplina et correptione Domini* (Ephes. 6. 4). Si enim nos jubemur vigilare pro animabus eorum tamquam rationem redditari, multo magis pater, qui genuit, qui educavit, qui cum illo domi semper manet. Quemadmodum enim in suis delictis non potest ad excusationem et veniam confugere, ita nec in iis, quæ filii deliquerint. Idque rursus beatus Paulus declarat (1. Tim. 5. 4). Cum enim ille lege sanciret cuiusmodi esse deberent ii qui aliorum principatum adeunt, cum aliis omnibus, quæ illis necessario inesse debebant, filiorum quoque curam exigit, quasi nulla jam reliqua spes veniæ sit, si illi perversi fuerint : et jure quidem.

Ex proposito probi et improbi efficimur. — Nam si ex natura vitia hominibus inessent, merito quispiam

ad excusationem confugeret : quoniam autem ex proposito et improbi et probi efficimur, quam tandem ille excusationem poterit obtendere, qui quem omnium maxime diligit, perverti atque improbum fieri permisit? An quod noluerit eum probum reddere? At nemo, qui pater sit, hæc dixerit, cum natura instet ad hoc officium illum usque excitans. Sed forte non potuit? Neque hoc dici potest : nam quod eum tenerum acceperit, et quod primus et solus in sua potestate et sibi commissum habuerit, semperque domi versantem, facile ac nullo negotio ipsum moderari potuit. Itaque nulla alia de causa perversi evadunt liberi, nisi quod patres circa præsentis vitæ commoda insaniant. Cum enim ad illa solum respiciant, nihilque illis præferendum censeant, et suam pariter et liberorum animam negligere coguntur. Hos ego patres, quod nemo tamen me ira commotum dicere existimet, filiorum occisoribus sceleratioribus esse dixerim. Illi enim corpus ab anima separant, isti et animam et corpus gehennæ ignis tradunt. Illam porro mortem naturali lege subire necesse est, hanc vero effugere licebat, nisi ipsam patrum negligentia intulisset. Ad hæc mortem corporis adveniens resurrectio cito delere poterit, animæ vero interitum nihil solabitur : neque enim salus illam exceptura est, verum immortales ille pœnas necessario luet. Itaque non injuria patres hujusmodi filiorum occisoribus deteriores esse dixerimus. Non ita crudele facinus est, gladium acuere et armare dexteram, inque ipsum filii guttur immergere, ut animam perimere atque corrumpere : neque enim huic facinori par quidpiam est.

5. *Varii salutis gradus.* — Quid igitur? an is qui civitatem incolit, qui domum habet et uxorem, salvus esse non poterit? Sane non unus salutis modus est, verum multi ac varii. Quod quidem Christus indefinite dicit, multas scilicet esse apud Patrem mansiones pronuntians ; Paulus vero cum distinctione quadam ita scribit : *Alia claritas solis, alia claritas lunæ, et alia claritas stellarum : stella enim a stella differt in claritate* (1. Cor. 15. 41). Quod autem dicit hujusmodi est : alii quidem fulgebunt ut sol, alii ut luna, alii ut stellæ. Sed non hic stetit differentia, sed in his ipsis magnam ostendit esse varietatem, tantamque quantam in tanto stellarum numero contingere par est. *Stella enim, inquit, a stella differt in claritate.* Perpende igitur a solis magnitudine ad ultimam stellarum decurrens, in quot dignitatum gradus descendas oporteat. Quomodo non absurdum id fuerit, quod si in regiam filium adducas, nihil non agas et patiaris, ipsumque ad idem faciendum inducas, ut nempe regi a latere possit esse, nec ea de causa quidpiam subterfugas, non sumptus, non pericula, non mortem ipsam ; cum autem celestis militiæ nobis consideranda et expetenda proponatur, nihil doleas si extremum sortiatur locum, sitque omnium novissimus? Verum, si tibi videtur, et hoc ipsum inspiciamus, num is, qui in medio rerum versatur, possit illam sortem adipisci. Beatus quidem Paulus brevem de hoc sententiam tulit, eosque qui habent uxores, non aliter salvos esse posse declaravit, quam

si eas ita haberent tamquam non habentes, et mundo non abuterentur. Nos autem, si placet, hoc disquiramus. Potesne dicere, vel te monente audivisse filium, vel a seipso didicisse, eum qui jurat, etiamsi cum ratione juret, Deum tamen offendere? An item eum, qui injuriarum recordatur, salvum esse non posse? nam *Vitæ*, inquit, *recordantium injurias, ad mortem* (*Prov. 12. 28*). An, quod maledicium ita dehonora-verit Deus, ut eum a divina Scripturæ lectione arce-ret? an, quod arrogantem et contumeliosum de caelis exturbaverit, et gehennæ ignis tradiderit? an, quod eum qui impudicis respicit oculis, quasi vere adulterum puniat? An frequens illud et omnibus facile peccatum, proximos nempe judicare et sic gravius sibi supplicium attrahere, ut fugeret monuisti, et leges a Christo hac de re positas ipsi legisti? an tu ipse, ne si existant quidem, nosti? Quonam ergo modo poterit ea filius perficere, quorum nec pater ipse, qui illum erudire debuerat, leges novit? Atque utinam hoc solum damni adesset, quod nihil utile patres consilii darent, non tantum utique malum esset: nunc autem eos ad contraria prorsus impellitis. Neque enim aliud patres audias cum filiis tractare, cum eos ad studia literarum hortantur, nisi verba hujusmodi: Ille, inquit, humilis, humilique loco natus, eloquentiam adeptus, summos magistratus obtinuit, divitias acquisivit ingentes, uxorem duxit opulentam, splendidas construxit aedes, omnibus terrori est, et gloria fulget. Alius rursus: Ille, inquit, Latina lingua eruditus, in regia clarissimus est, cunctaque intus administrat. Et alius alium rursus ostendit, cunctique eos qui in terra insignes sunt memorant, caelestium autem nulla usquam mentio; imo si quis illa commemorare aggrediatur, ut qui cuncta pervertat, ejicitur.

6. Cum igitur a principio hæc illis occinatis, nihil aliud eos quam omnium malorum materiam docetis, duos violentissimos amores insinuantes, pecuniarum dico, et qui longe iniquior est, vanæ inanisque gloriæ. Horum vero alteruter per se solus cuncta pervertere potest: cum autem ambo in teneram juvenis animam confluunt, quasi quidam torrentes conjuncti bona omnia corrumpunt, tantam vim spinarum¹ et arenæ, tantam colluviem contrahentes, ut animam illam sterilem, infructuosam, bonisque omnibus vacuam efficiant. Horum testes esse possunt exteri quoque scriptores: quorum unus alterum affectum, non cum alio junctum, sed per se solum, arcem, alius vero, caput malorum appellat. Quod si separatum arx est et caput, cum alius longe gravior et potentior accesserit, insana nempe gloriæ cupido, et cum illo violenter irruerit, radicesque posuerit, atque juvenis animam occupaverit, quis demum ejusmodi morbum amovere possit, cum maxime patres ipsi, non ut evellantur, sed ut firmiora sint hæc mala germina, nihil non agant et dicant? Quis, igitur adeo stultus est, ut non desperet de salute pueri ad hunc modum instituti? Optandum est animam contrariis rebus im-

butam a malitia se subducere: quando autem undique illiciunt pecuniarum præmia, et scelerati viri ad imitandum proponuntur, quænam salutis spes superest? Nam eos, qui pecuniarum amore tenentur, et invidos, et improbos et multum jurantes, et perjuros, contumeliosos item, fures, inverecundos, impudentes, ingratos, denique omni nequitia plenos esse necesse est. Horum testis fide dignus est beatus Paulus (*1. Tim. 6. 10*), qui radicem omnium malorum esse avaritiam dixit: et ante ipsum Christus id ipsum declaraverat (*Matth. 6. 24*), asseverans non esse possibile Deo servire eum, qui illi morbo serviret. Cum igitur initio juvenis ad hanc statim adducatur servitatem, quando liber evadere poterit, quando fluctum sustinere, omnibus pellentibus, omnibus immergentibus, et in extremæ submersionis necessitatem ipsum constituentibus? Nam si, nullo perturbante, si multis manum porrigentibus, emergere possit ac respicere, vitiorumque salsuginem abluere, annon optabile illud? si, inquam, longo tempore divinis excantatus carminibus, incidentes morbos possit abjicere, nonne laudandus, nonne millies coronandus est? Dura quippe est consuetudo, dura et ad vincendam capiendamque animam comparata, cum præsertim hæc voluptatem adjutricem habeat, illa vero virtus, ad quam festinamus, quam attingere studemus, multos nobis pariat labores. Idcirco Deus, Hebræis, quos oportebat vitiorum veterem consuetudinem deponere, quæ nempe in Ægypto didicerant, seorsim abductis in solitudinem, et a corruptoribus procul segregatis, in deserto ceu in quodam monasterio¹ eorum instituebat animos, viam omnem medicinæ tentans, tum asperiores, tum dulciore, nihilque retro relinquens eorum, quæ ad valetudinem profutura essent. Neque sic tamen a nequitia desciverunt, sed cum manna cepas, allia, cæteraque omnia Ægypti mala requirebant. Tantum malum est consuetudo! Deinde Judæi tanta Dei cura fruente, tam egregio et generoso magistro usi, et timore et minis, et beneficio et supplicio ad omnem modum instituti, tot conspectis prodigiis, non ad meliorem se frugem receperunt: tu vero filium tuum adolescentem in media Ægypto, imo in mediis diaboli castris versantem, nullumque, qui quod utile sit consilium det, audientem, omnesque se ad contraria docentes videntem, imprimisque parentes et eductores suos, putas posse diaboli laqueos effugere? Unde, quæso? num ex hortamentis tuis? Atqui tu ad contraria evocas, ne per somniantem quidem eum philosophiæ meminisse concedens; sed dum hanc vitam ejusque commoda ultra citroque versas, in decumanos illum majoresque fluctus conjicis. Num ex semetipso? Profecto juvenis non sibi ipsi satis est ad virtutem exercendam: sed etiamsi quid ex seipso strenuum pariat, antequam id germenet, assiduo verborum tuorum imbre suffocabitur. Quemadmodum enim corpus, quod salutaribus cibis non fruitur, sed insalubribus alitur, ne parvo quidem

¹ Hæc verba, *tantam vim spinarum*, desunt in Morel. et Savil., sed habentur in duobus mss.

¹ Verba, *in deserto*, in Morel. solo desunt.

tempore subsistere valet, sic nec anima his instituta et imbuta, strenuum quid aut magnum cogitare poterit, sed necesse est eam et languidam et mollem, nequitia ceu quadam peste assidue detentam, sic demum in gehennam et in perniciem dejici.

7. *Parentes sæpe contrariam evangelicæ disciplinam filiis tradunt.* — Sin tu dicas, non ita se rem habere, posseque in medio rerum versantem virtutem exercere omnem, neque ludens sed serio ita loquaris, ne te, quæse, pigeat hanc novam nos atque inauditam docere disciplinam: neque enim velim temere tantum mihi negotii assumere, neque tot bonis frustra carere. Verum id ediscere nullatenus possum; id enim non permittitis vos: atque huic sententiæ et verbis et gestis repugnatis, et contraria docetis: siquidem ac si dedita opera filios perdere studeatis, sic illa omnia præcipitis eis, quæ qui exsequuntur salutem consequi non possunt. Rem altius considera. *Væ*, inquit, *ridentibus* (*Luc. 6. 24. et seqq.*); vos autem ipsis multas præbetis ridendi occasiones: *Væ divitibus*; vos vero ut pecuniosi sint cuncta molimini: *Væ cum benedixerint vobis omnes homines*; vos autem pro populari aura facultates sæpe omnes effunditis. Rursum is, qui fratri contumeliam infert, reus est gehennæ, vosque tamen et imbecillos et timidos esse putatis eos, qui tacite illatas sibi ab aliis contumelias ferunt. Jubeat Christus pugnas et lites contemnere; vos autem illos in his semper malis versari curatis. Oculum ille, si noceat, eruere sæpe jubet; at vos eos maxime vobis conciliatis amicos, qui possint pecunias præbere, etiamsi extremam nequitiam doceant. Uxorem repudiare non permittit, præterquam in sola adulterii causa; at vos dum pecunias acquirere liceat, hoc præceptum despiciere docetis. Jusjurandum vetat omne; vos si quem id servare videritis, etiam ridetis. *Qui amat, inquit, animam suam, perdet eam* (*Joan. 12. 25*); vos ad hunc amorem illos semper inducitis. *Si non remiseritis, inquit, hominibus peccata, neque vobis remittet Pater vester celestis* (*Matth. 6. 14*); vos illis exprobratis, cum eos, qui se læserint, ulcisci volunt; utque id mature præstare possint illos instituitis. Gloriæ cupidos omnia frustra agere docuit Christus, sive illi jejunaverint, sive oraverint, sive miserti fuerint; at vos ut illam assequantur nihil non agitis. Ecquid opus omnia persequi, cum supra memorata innumeras gehennas inferre possiat; nec modo omnia simul, sed seorsum singula? At vos omnia simul congesta, et intolerabile peccatorum onus imponentes, sic in fluvium igneum immittitis. Quando salutem nancisci poterunt tantam ferentes ignis escam? Neque id solummodo grave est, quod Christi præceptis contraria doceatis, sed quod præclaris appellationibus vitia obtegatis, hippodromis ac theatris jugiter interesse urbanitatem vocantes, divitias libertatem, gloriæ amorem magnanimitatem, arrogantium fiducia, prodigalitatem humanitatem, injustitiam fortitudinem. Deinde, quasi hæc fallacia non sufficiat, virtutem quoque contrariis nominibus vocatis, temperantiam appellantes rusticitatem, modestiam timi-

ditatem, justitiam imbecillitatem, contemptum fastus servilem animum, injuriarum tolerantiam infirmitatem: ac si metuatis ne, si ab aliis veram horum appellationem audierint filii vestri, perniciem hujusmodi fugiant. Neque enim parum confert ad vitiorum aversionem, si nudæ et propriæ eorum appellationes proferantur; sed tantum id habet roboris ad peccantium animos feriendos, ut plerique sæpe turpissimis insignes vitiis, se ita vocari non libenter ferant, sed adeo sæviant et indignentur, ac si acerbissima paterentur. Si quis adulteratam mulierem, et stupratum puerum ex turpissimo actu vocaverit, irreconciliabilis efficitur inimicus, utpote qui magna affecerit injuria. Neque hos tantum, sed etiam avarum, ebriosum, arrogantem, demumque omnes gravissima operatos videas, non tam de ipso opere, vulgique opinione angere et dolere, quam de facinorum nominibus. Multos porro novi hoc emendatos modo, qui opprobriis moderatiores evaserunt. At vos hoc solatium atque remedium sustulistis: quodque gravius est, non verbis solum, sed exemplo quoque et opere hæc illis monita datis, dum ædes splendidas construitis, agros emitis pinguiissimos, reliquosque magnificos apparatus additis, prorsusque veluti quadam nebula animos eorum obtenebratis. Unde igitur mihi persuaderi poterit posse illos salutem consequi, cum ad ea evocari videam, quæ qui faciunt prorsus perituros esse Christus declaravit? cum videam vos animam eorum, quasi minoris pretii aliquid negligere, illa autem quæ vere superflua sunt, quasi necessaria et præcipua curare? Namque ut servus, ut equus, ut vestimentum pulcherrimum filio sit, omnia facitis; ut autem ipse probus sit, ne cogitare quidem vultis: ac cum ad lignum, ad lapidem hoc studium¹ extendatis, animam ne minima quidem sollicitudinis parte dignam judicatis. Sed ut statua quædam in ædibus admiranda erigatur, tectum sit aureum, laborem omnem suscipitis: omnium statuarum pretiosissima anima et aurea efficiatur, nullam curam gerere vultis.

8. *In nefarium Sodomiticum scelus invehitur, quod tunc maxime obtinebat.* — Sed nondum malorum colophonem dixi, nec calamitatis caput detexi; quod sæpe dicere aggressus erubui, sæpe præ pudore destiti. Ecquid illud est? audendum enim jam et dicendum est. Magnæ quippe ignaviæ id esset, si quid mali rescere cupientes, ne mutire quidem super illo auderemus, ac si silentium ægritudinem ultro sanatarum esset. Ne taceamus igitur, etiamsi millies erubescendum sit. Neque enim medicus cum abstergenda putredo fuerit, ferrum arripere dubitabit, et ad ipsum vulneris fundum digitos immittere. Nec nos igitur de hisce verba facere recusabimus, quantumcumque molestior sit putredo. Quod ergo tandem istud malum est? Amor quidam novus ac nequissimus in nostrum sæculum irrupit: morbus irruit gravissimus et incurabilis, pestis omnium pestium teterrima. Novum et intolerandum scelus excogitatum est. Non enim scriptæ modo,

¹ Verba, hoc studium, in Morel. solo desunt.

sed naturales ipsæ leges evertuntur. Parva res jam est ad impudicitie rationem fornicatio : ac quemadmodum in doloribus, qui violentior superveit prioris sensum obruit, sic et hujus contumelie magnitudo non permittit, ut quod vere intolerabile est, jam intolerabile videatur, obscœna nempe cum mulieribus¹ libido. Optandum enim videtur posse hujusmodi relictia effugere : periculumque est ne sexus muliebris jam superflua efficiatur, adolescentibus vices ejus omnes implentibus. Quod gravissimum sane est, sed longe atrocius quod res tam execranda ingenti eum audacia perpetretur, ita ut facinus adeo illegitimum in legem transierit. Nemo jam metuit, nemo perhorrescit, nemo veretur aut erubescit, sed quasi de re bene gesta ridetur; ipsi temperantes insanire videntur, et monitores furere; qui si imbecilliores fuerint, verberibus afficiuntur; sin potentiores, irridentur, illuduntur, ac probris resperguntur innumeris. Nihil jam tribunalia, nihil leges valent: non pædagogi, non patres, non asseclæ, non magistri: alii enim pecuniis corrupti sunt, alii id solum curant ut merces solvatur: ex iis vero qui frugi sunt, et sibi concreditorum salutem prospiciunt, alii facile circumveniuntur ac decipiuntur, alii impudicorum potentiam reformidant. Facilius enim elabatur qui in affectatæ tyramidis suspicionem venerit, quam ipsorum manus effugiat qui pueros ab execrandis illis hominibus abducere tentaverit. Sic mediis in urbibus, quasi in vasta solitudine, masculi in masculos turpitudinem exercent. Quod si qui hos laqueos effugerint, malam tamen sceleratorum famam difficile vitabunt: primo quidem, quia admodum pauci cum sint, improborum multitudine facile obruuntur? secundo, quia detestandi illi ac scelesti dæmones, cum contemptores suos alio modo ulcisci nequeant, hæc via lædere conantur. Quia enim letale illis vulnus infligere non possunt, neque usque ad animam perungere, exteriorem saltem ornatum lædere, bonamque famam omnem auferre nituntur. Quamobrem multos audivi, qui se mirari dicerent, quod nondum hodieque imber alius igneus delapsus sit, quodque non paria cum Sodomis urbs nostra passa sit, quæ eo graviore supplicio digna est, quo ne illius quidem cladis exemplo emendatur. Verum etiamsi illa regio ab annis his mille voce qualibet clariorem conspectum præferat, quo orbi universo clamat ne quid hujusmodi audeat, non modo segiores ad hoc facinus facti non sunt, sed etiam sunt impudentiores: ac si eum Deo contendant, atque operibus declarare studeant sese tanto magis his malis dedituros esse, quanto majores ille pœnas comminatus fuerit. Cur ergo nihil factum est hujusmodi: sed cum Sodomorum scelera admittantur, Sodomorum tamen clades non contingunt? Quia manet eos ignis longe gravior, et supplicium finem non habiturum. Nam cum multo graviora scelera, quam ii qui aquis diluvii perierunt, plurimi postea admiserint, nullus tamen imber ejus-

modi postmodum accidit. Eadem hic quoque causa afferenda est. Cur enim ii, qui paulo post mundi initium fuerunt, cum neque tribunalia essent, neque magistratum metas immineret, non legis comminatio, non prophetarum chorus, qui moderaretur, non expectatio gehennæ, non regni spes, non alia philosophia, non miracula, quæ possent vel lapides excitare: cur, inquam, illi qui nullo horum potiti erant, tantas scelerum pœnas dederunt; qui autem horum omnium participes fuerunt, et inter tantos tum divinorum tum humanorum tribunalium metus versantur, nondum paria illis passi sunt, cum sint longe graviore supplicio digni? Nonne vel puero liquet illos atrociori ultioni reservari? Nam si nos super his ita irascimur et indignamur, Deus qui genus humanum plus quam alia omnia curat, et nequitiam admodum aversatur, quomodo hæc impune fieri patiatur? Non ita certe, non ita se res habet, sed immittet in illos plane manum illam validam, plagamque intolerandam, atque cruciatuum illorum dolorem ita gravem, ut Sodomorum clades illi comparata ludus videatur esse. Quos enim illi barbaros non superarunt? quod ferarum genus per impudentissimum congressum non retro relinquunt? Est in quibusdam brutis ardens libido, cupidoque intolerabilis, nihil ab insania differens: quæ tamen hunc amorem non norunt, sed intra naturæ terminos manent; etsi millies libidine urantur, naturæ nunquam leges evertunt. At rationabiles illi, divina potiti doctrina, qui quæ agenda vel non agenda sint aliis prædicant, Scripturasque ex cælo delapsas audierunt, non ita impudenter cum meretricibus ut cum adolescentibus congrediuntur. Nam quasi homines non sint, neque providentia præsit rebus humanis deque factis judicet, sed quasi tenebris cuncta occupantibus, nulloque hæc vidente vel audiente, sic omnia et cum tanta insania audent. Vitiatorum autem puerorum patres hæc tacite ferunt, nec secum filios terra obruunt, nec quod quam tanto malo remedium quærent. At enim si in exilium abducendi essent filii, ut ab hac peste liberarentur, si in mare, si in insulas, si in terram desertam, si in eam quæ ultra nos est orbis partem, nonne oporteret omnia facere et perpeti, ne hujusmodi flagitiamitterentur? Certe si insalubris esset locus aliquis, nonne inde filios asportaremus, etiamsi lucra ingentia ibi consequuturi essent, etiamsi optima valetudine potirentur? Nunc autem eum tanta lues omnia occupet non modo eos ad barathra trahimus, sed si qui illos eripere velint, eos ut corruptores pellimus. Quanta ira isthæc, quantis fulminibus digna non sunt? quandoquidem linguam ipsis per externam sapientiam perpolire studemus, animam vero in ipso spurcitiæ cœno jacentem, omninoque putrescentem, non modo despiciamus, sed etiam exsurgere volentem prohibemus. Num quis adhuc dicere ausit posse salutem consequi eos, qui in tantis malis versantur? Quæ ratione? Namque ii, qui exoletorum vesaniam effugerunt, qui pauci sane numero sunt, amores illos violentos, qui omnia corrumpunt, pecuniæ scilicet

¹ Sic Savil. in textu et duo Mss.; Morei. et Savil. in marg. cum muliere.

et gloriæ, non effugiunt : plures autem et his ipsis, et una impudicis amoribus vehementius oppressi detinentur. Deinde cum illos literarum studiis tradere volumus, non tantum ea quæ huic institutioni officere possunt auferimus, sed quæ ipsam juvare possunt apparamus ; pædagogos et magistros ipsis procuramus, pecunias expendimus, atque a cæteris rebus otium præstamus, ac frequentius, quam pædotribæ in Olympicis certaminibus vociferantes, paupertatem quam imperitia, divitias quas eruditio affert exhibemus, nihil non agentes ac dicentes, et nostro et aliorum sermone, ut eos ad finem tantæ sollicitudinis perducamus, neque sic crebro voti compotes efficiamur : morum vero probitatem, et honestæ vitæ curam ultro ipsis obventuram putabimus, cum maxime tot tantaque sint, quæ illam impediunt ? Ecquid hac absurditate deterius fuerit, id quod facilius est in magno pretio habere, tam sollicite persequi, quasi non liceat aliud aliter adipisci, quod autem longe difficilius est, hoc nobis dormientibus obventurum esse putare, quasi aliquid vilis pretii et parvi momenti ? Philosophia quippe anima: literarum institutione tanto difficilior et operosior est, quanto difficilius est facere, quam dicere, et quanto opera sunt sermonibus laboriosiora.

9. *Philosophia sive morum institutio quam necessaria sit.* — Ecquid, inquires philosophia et accuratiori institutione filiis nostris opus ? Illud enim, illud omnino est quod omnia perdidit, quod res ita necessaria, quæ vitam contineat nostram, superflua et otiosa esse videatur. Certe si quis filium mala corporis valetudine laborantem viderit, numquam dicet : Quid illi opus bona et firma valetudine ? sed omnia molietur, ut bona valetudo ita ipsi restituatur, ut morbus postea non redeat. Anima vero ægrotante, nihil aiunt curatione opus esse, hisque prolatis verbis patres se vocare audent. Quid igitur ? aiunt ; philosophabimurne omnes, et omnia quæ ad seculum spectant pessum ibunt ? Non ita prorsus, virorum optime, non philosophia, sed philosophiæ inopia omnia perdidit et corripit. Quinam, quæso, præsentem rerum statum corrumpunt ? illine qui moderate et probe vivunt, an qui novos et iniquos excogitant deliciarum modos ? qui res omnium sibi assumere nituntur, an qui suis contenti sunt ? qui domesticorum phalangas habent, et assentatorum¹ cuneos circumducunt, an qui servum unum sibi satis esse arbitrantur ? (nondum enim de suprema philosophia loquor, sed de illa, quam plurimi adire possunt :) illine qui humani ac mansueti sunt, multitudinisque honorem non curant, an ii, qui honorem plus quam omne debitum exigunt, humerisque calamitatibus afficiunt eum qui non assurgat, non prius salutet, non se inclinet, cunctaque servorum obsequia præ se ferat ? qui alieno imperio parere curant, an qui magistratus præfecturasque amant, et hac de re omnia libenter faciunt ac patiuntur ? qui se omnium optimos esse dicunt, ideoque omnia dicere et facere sibi licere arbitrantur, an

qui se ultimis annumerant, et sic brutam vitiorum potentiam castigant ? qui splendidas construunt ædes, et lautas apponunt mensas, an qui et cibo et domicilio simplici contenti nihil amplius requirant ? qui innumera terræ sulcant jugera, an qui ne glebæ quidem unius possessionem sibi necessariam existimant ? qui fœnora fœnoribus adjicientes iniquam cujuslibet commercii viam adeunt, an qui iniquas hujusmodi syngraphas discerpunt, exque facultatibus suis egenos sovent ? qui mortalis naturæ vilitatem considerant, an qui id ne scire quidem volunt, sed ingenti sua arrogantia, se homines existimare desierunt ? qui meretrices alunt, alienasque nuptias polluant, an qui a propria etiam uxore abstinent ? Nonne illi quidem veluti tumores corpori ventique furentes mari adversus rectam orbis institutionem insurgunt, perque suam intemperantiam eos, qui salutem nancisci poterant, in fluctus conjiciunt ; hi vero tanquam luminaria in profundis tenebris micantia, eos, qui naufragio proximi in medio versantur, ad securitatem evocant, et philosophiæ faces in sublimi loco procul accensas ponentes, sic eos qui voluerint ad tranquilum portum deducunt ? Nonne propter illos seditiones, bella, pugnæ, urbium excidia, vincula, servitutes, captivitates, cædes et innumera sæculi mala² non tantum ea, quæ per homines hominibus inferuntur, sed etiam ea, quæ de cælo veniunt, ut siccitates, imbrium exundantiæ, terre motus, ruinae, urbium demersiones, fames, pestes aliaque omnia, quæ nobis cælitus immittuntur ?

10. *Leges et supplicia reipublicæ necessaria.* — Hi itaque sunt, qui rempublicam evertunt, reique communi pestem inferunt : hi aliis innumerarum calamitatum causa sunt, qui vitæ quietiori studentes perturbant, undique pertrahunt, et dilaniant : horum causa tribunalia sunt, leges, mulctæ, et varii suppliciorum modi : ac quemadmodum in domo, ubi multi jacent infirmi, incolumes vero pauci, et medicamina et medicos complures videas, sic et in orbe toto nulla gens est, nulla civitas, ubi non multæ leges sint, multi magistratus, multa supplicia. Neque enim ipsa per se medicamina possunt ægrum erigere, nisi adsint qui imponant illa, hi vero sunt iudices, qui ægros, velint nolint, ad medicinam accipiendam cogunt. Attamen ita morbus obtinuit, ut ipsam medicorum artem superet, ipsosque iudices invaserit : id ipsumque contingit, ac si quis febrî, morbo intercuti, innumerisque aliis gravioribus correptus infirmitatibus, mala quidem propria non superaret, sed alios, qui iisdem incommodis laborarent, ab iis eripere studeret. Siquidem nequitie fluctus, ceu torrens, obicibus sublatis omnibus in humanos animos vehementer effusus est. Ecquid loquor de rectæ institutionis eversione ? Periculum enim est, ne illa pestis ab improbis hominibus invecata, ea etiam, quæ de providentia Dei a plurimis disputata sunt, refellat : usque adeo progreditur, augetur, omnia pervadere satagit, omnia susdeque evertit, demumque adversus

¹ Unus codex habet, *assentatorum et parasitorum*, et sic Savil. in margine.

² sic Savil. et Mss. in Morel. quedam emittuntur.

ipsum cælum suscipit bellum, dum hominum linguas, non jam contra conservos, sed contra omnibus imperantem Dominum armat. Undenam, quæso, tot illa ubique de fato colloquia? undenam irrationabili siderum motui omnia quæ fiunt, adscribunt plurimi? cur fortunam, cur casum quidam prædicant? cur temere et sine ratione ferri omnia putant? propter eosne, qui probe et moderate vivunt, an propter eos quos tu dicebas rempublicam continere, ego vero communem orbis pestem esse monstravi? Propter hos sane, ut liquet. Nemo enim indignatur, quod hic recte philosophetur, aut quod ille æquus plane moderatusque sit, aut temperans, quodque res hujus sæculi despiciat; sed quod ille sit opulentus; quod in deliciis agat, quod avarus sit, quod rapiat, quod sit improbus, vitiisque plenus innumeris, quod splendidus sit et prospere agat. Hæc querentes et incusantes jactitant, qui Deo non credunt. His offenduntur plurimi, ita ut illorum gratia, qui probe vitam agunt, non modo hujusmodi nihil loquuturi sint, sed seipsum damnaturi, si ad providentiam Dei incusandam inducti fuerint. Quod si omnes aut certe major hominum pars ita vivere vellent, nullus unquam ejusmodi verba cogitasset, neque ille malorum colophon inductus fuisset, ut quæreretur unde sint mala. Nam si mala nec essent, nec apparerent, quis potuisset quænam sit malorum causa quærere, et per hanc quæstionem innumeras hæreses suscitare? Etenim Marcion, Manes, Valentinus, et plurimi Græcorum hinc initium sumpserunt. Si autem omnes philosopharentur, nullus esset huic quæstioni locus; sed si non aliunde, ab hac saltem optima vivendi ratione didicissent omnes, nos sub Deo rege vivere, illumque res nostras secundum sapientiam prudentiamque suam administrare et moderari. Quod nunc quoque fit, sed non facile perspicitur ob ingentem illam nebulam, quam per totum terrarum orbem effuderunt. Quod si res non ita se haberet, quasi in meridiana luce et sereno aere Dei providentia omnibus appareret. Nam si non tribunalia essent, non accusatores, non sycophantæ, non cruciatus, non mulctæ, non carceres, non supplicia, non honorum publicationes, non damna, non timores et pericula, non inimicitie, non insidie, non convicia et odia, non fames, non pestes, non aliud quidpiam eorum, quæ in ærumnis numerantur, sed omnes congruente cum probitate viverent, quis unquam vivorum de providentia divina dubitaret? Profecto nullus. Nunc autem id ipsum contingit, ac si ingruente tempestate, gubernator suas implet partes, et scapham servaret, ejus tamen peritia diligentiaque a vectoribus non advertetur, ob perturbationem, metum, impendentiumque malorum sollicitudinem. Deus quippe hoc universum etiam nunc gubernat, multis autem id non videtur ob rerum perturbationem ac tempestatem, quam¹ hi maxime omnium excitant. Itaque non tantum institutionem morum evertunt, sed et piam religionem labefactant: nec sane peccabit qui eos communes ini-

micos appellaverit, qui ideo vivunt ut cæterorum salutem adversentur, execrandaque sua doctrina, atque impurissima vita eos, qui secum navigant, demergunt.

11. *Monachorum vita angelicæ comparatur.* — At in monasteriis nihil hujusmodi videre est; sed etiamsi tanta tempestas intumescat, soli in portu, in tranquillitate et securitate magna resident, ac quasi ex cælo ipso cæterorum naufragia respiciunt. Namque vitæ genus cælo dignum delegerunt, nec minorem angelico statum obtinent. Quemadmodum enim apud angelos nulla est inæqualitas, neque alii prospere, alii in extremis malis versantur, sed omnes in una pace, lætitia et gloria, sic et his in locis; nemo paupertatem exprobrat, nemo de divitiis gloriatur: meum et tuum illud, quod omnia subvertit et perturbat, penitus exulat. Omnia ipsis communia sunt, mensa, domicilium, vestimenta. Ecquid mirum, quando ipsa anima una eademque omnibus est? Omnes eadem sunt nobilitate nobiles, eadem servitute servi, eadem libertate liberi. Unæ illic omnibus divitiæ, quæ vere divitiæ sunt: una gloria, quæ vere gloria: non enim nomine, sed re bona tenent; una voluptas, unum desiderium, una spes omnibus: ac quasi quadam norma et libra omnia accurate ordinantur. Nulla inæqualitas, sed ordo, concinnitas, harmonia, et multa concordie servandæ diligentia, perpetuaque lætitiæ materia. Quamobrem omnes omnia faciunt et patiuntur, ut latentur et gaudeant. Illic enim solum videas hæc perfecte contingere, nusquam alibi: non modo quod præsentia omnia contemnant, atque omnem rixæ ac discordiæ materiam absciderint, splendidaque futurorum spe fulti sint, sed etiam quod ea quæ singulis accidunt, seu tristia seu bona, omnibus communia esse putentur. Mœror quippe facilius tollitur, cum proportionem quadam omnes singulorum comportent onera: lætitiæ vero multas habent occasiones, non de suis modo commodis, sed de aliorum quoque, non minus, quam de suis, gaudentes. Quem igitur exitum habebunt res nostræ, si cuncti nos imitemur? Nunc enim propter eos perierunt ac corrupta sunt, qui longe ab hoc vitæ instituto versantur. Tu vero dum contraria decernis, id ipsum facis, ac si quis lyram concinne aptatam quasi inutilem reprobarer, secus dispositam, vel intentione, vel remissione nimia labefactatam, idoneam diceret ad pulsationem et ad spectatorum voluptatem. At neque ad musicæ imperitiam hæc dicentis aliud majus argumentum quæreremus, neque ad livorem et inhumanitatem illorum, qui ita decernunt, commonstrandam signum aliud clarius proferremus. Verum quid dicunt patres illi qui moderatiore animo sunt? Discant, aiunt, primum literas, atque cum illis probe imbuti fuerint, tunc philosophiam hæc exercent: tunc nemo prohibebit. Et unde certum erit illos ad virilem ætatem perventuros esse? multi enim præmatura morte sublati sunt. Sed concedatur id certum esse, ponamusque illos futuros esse viros; quis sponsor erit pro illa priori ætate? Nihil dum contentiose dico, nam si quis hanc præberet iudicium, ne tum quidem educerem cum literis imbuti

¹ Duo Mss. pro, *quam*, habent, *perturbationem vero et tempestatem*, etc. Sic etiam in B. Restituitur Savil. et Morel. *lectionem*, utpote quæ expeditior videtur.

essent, sed tunc præcipue illic manere juberem; nec laudarem eos, qui ad fugam cohortarentur, sed ut communes reipublicæ hostes aversarer: quia lucernas occultantes, et luminaria ex urbe in desertum ducentes, civitatem maximis privarent emolumentis. Sin autem nemo fuerit, qui hæc polliceri possit, quæ utilitas si ad magistros mittantur, ubi prius vitia, quam literas ediscent, dumque id quod minus est assequi studebunt, quod majus est perdent, vires animi scilicet, omnemque probitatis indolem? Quid ergo? ludosne omnes literarios diruemus, aiunt? Minime hoc dico: sed ut ne virtutis destruamus ædificium, ne vivam obruamus animam. Quæ si temperans quidem fuerit, nullum ex literarum imperitia sequetur detrimentum; sin corrupta fuerit, maximum damnum erit, etiamsi lingua vehementer acuta fuerit et expolita, tantoque majus damnum, quanto major dicendi vis accesserit.

Nequitia cum eloquentia conjuncta quod malum. — Nequitia enim cum dicendi facultate conjuncta multo deteriora, quam imperitia, mala parere solet. Quid si illuc abeuntes, inquiet, præterquam quod tardiorum linguam habeant, ab illa etiam virtute excidant? Quid vero si manentes, dic mihi, præterquam quod animam perdant, nihil ad eloquentiam in schola proficiant? Mihi quippe magis hæc dicere convenit, quam illa tibi. Quare? Quia etsi utrimque futurum incertum est, ex tua parte incertius est. Quomodo et qua de causa? Quia litterarum studium morum probitate opus habet, morum autem probitas non item literis. Temperantiam nempe sine hac eruditione exercere possumus, eruditionem vero absque morum probitate nemo assequatur unquam, cum omne tempus in nequitia et lascivia absumatur. Itaque quod illic metuebas, hic quoque timendum est; imo tanto magis hic, quanto frequentius a scopo aberratur, et quanto majoribus de rebus periculum est. Atque illic quidem unius tantum rei exercitatio necessaria est, hic autem res duæ acquirendæ proponuntur, ita ut alteram sine altera nancisci nequeas, literas nempe sine temperantia. Sin autem vis, quod vere non potest esse, concedamus esse posse; quid tandem boni nobis ab hac peritia contingat, si letali vulnere confodiamur? quid vero mali ab imperitia, si quæ maxima sunt assequamur? Hæc vero non solum apud nos, qui externam illam sapientiam ridemus, eamque stultitiam esse arbitramur, sed etiam apud ipsos externos philosophos in confesso habentur. Ideo ex illis plurimi non multum literas curarunt; alii vero penitus contempserunt, et imperiti permanserunt, totamque vitam in ea philosophiæ parte, quæ mores respicit, agentes, clarissimi atque celeberrimi evaserunt. Etenim Anacharsis, Crates et Diogenes ejus nullam habuere curam; imo ne Socrates quidem, ut nonnulli dicunt, hujusque rei testis nobis esse possit is, qui hac in arte longe cæteros antevertit, et qui ea, quæ illum spectabant, longe accuratius quam cæteri, noverat.

Verba Socratis apud Platonem initio Apologiæ. — Cum enim illum aliquando ad tribunal introduxisset,

ut causam suam defenderet, in apologia ad judices ita loquentem inducit: *Vos autem ex me audituri estis omnem veritatem; non tamen, me Hercle, viri Athenenses, oratione eleganti, ut isti, verbis ac nominibus exornata: sed audituri estis vulgribus obviisque nominibus loquentem. Credo enim justa esse quæ dico, nullusque vestrum aliud expectet. Neque enim profecto, judices, huic ætati convenit, velut adolescentulo, concinnatis ad vos ingredi verbis.* Hoc autem cum dicit, ostendit se non ex negligentia, sed quod eam rem non magni faceret, nec didicisse, nec illa usum fuisse. Itaque non philosophorum est eloquentia, imo ne virorum quidem, sed adolescentulorum tantum ludentium amulatio, ut et ipsis quoque philosophis videtur; nec aliis modo philosophis, sed etiam ei, qui omnes facile superavit: et enim magistrum ea re ornari non permittit, cum eum ornatum turpem philosophoque indignum existimet. Verum hæc ad infidelem quempiam merito quis dixerit; imo vero ad fidelem magis. Quomodo enim non absurdum fuerit, cum ii etiam, qui multitudinis auram aucupantur, nec alio modo quam externa sapientia clari esse possunt, eam nihil esse arbitrentur, nos illam usque adeo mirari tantique facere, ut ea quæ maxime necessaria sunt propter illam contemnamus?

12. Sancti viri quanta sine eloquentia præstiterint. — Ad infidelem quidem hæc satis sunt: ad fidelem vero et hæc et alia ex nostris documenta afferenda sunt. Quænam illa? Magni illi et sancti viri, qui primi fuerunt, cum literæ nondum essent; tum ii qui post illos fuerunt, cum literæ quidem essent, dicendi vero peritia nondum; et qui hos sequuti sunt, cum et literæ et dicendi peritia essent. Illi vero (primi) utrorumque expertes erant; non modo enim eloquentiæ institutione, sed etiam literarum peritia vacui erant: qui tamen vel iis in rebus, in quibus eloquentiæ vis necessaria esse videtur, usque adeo iis, qui illa instructi erant, antecelluerunt, ut hi insipientibus pueris deteriores esse viderentur. Cum enim persuadendi vis in eloquentia maxime sita sit, et tamen philosophi ne unum unquam tyrannum superaverint; illi vero imperiti et idiotæ totum orbem converterint, planum est apud eos, scilicet literarum imperitos et idiotas, sapientiæ palmam esse, non autem apud illos, qui utraque facultate pollebant. Adeo ut vera sapientia, veraque eruditio nihil aliud sit, quam Dei timor. At nemo putet me hanc legem statuere, quod pueri esse debeant imperiti. Sed si quis me de necessariis securum præstaret, nollem impedire quin hoc ex abundantia fieret. Quemadmodum enim concussis cum domo tota fundamentis, totaque fabrica ruinam minitante, extremæ dementiæ ac insipientiæ esset ad illitores, non ad structores currere: sic item importunæ contentionis esset, parietibus firmiter stantibus, eos, qui ipsam illinere vellent, prohibere.

Historia adolescentis a monacho instituti. — Quod autem id ex animo loquar, quæ ipsis operibus ostendi, hæc jam vobis narrabo. Adolescens quidam admodum locuples aliquando in urbe nostra demoratus est eruditionis acquirendæ gratia, Latine scilicet et Græcæ.

τοὺς φυγαδεύοντας αὐτοὺς οὐκ ἂν ἐπήνεσα, ἀλλ' ὡς κοινοῦς τῆς πολιτείας ἐχθροὺς ἀπεστράφην ἂν, ὅτι τοὺς λυχνούς κρύπτοντες, καὶ τοὺς φωστῆρας ἀπὸ τῆς πόλεως ἐπὶ τὴν ἐρημίαν ἄγοντες, τὰ μέγιστα τοὺς ἔνδον οἰκοῦντας ἐζημίουν ἀγαθὰ. Εἰ δὲ οὐδεὶς ὁ ταῦτα ὑποσχησόμενος, τί τὸ ὄφελος πέμπειν εἰς διδασκάλους, ἐνθα πρὸ τῶν λόγων κακίαν εἰσονται, καὶ τὸ ἔλαττον βουλόμενοι λαβεῖν, τὸ μείζον ἀπολέσουσι, τῆς ψυχῆς τὴν ἰσχὺν καὶ τὴν εὐεξίαν ἅπασαν; Τί οὖν; κατασκάψομεν τὰ διδασκαλεῖα, φησὶν; Οὐ τοῦτο λέγω, ἀλλ' ὅπως μὴ τὴν τῆς ἀρετῆς καθέλωμεν οἰκοδομήν, καὶ ζῶσαν κατορούξωμεν τὴν ψυχὴν· σωφρονούσης μὲν γὰρ ταύτης οὐδεμία ἀπὸ τῆς τῶν λόγων ἀπειρίας ἔσται ζημία, διεφθαρμένης δὲ μεγίστη ἢ βλάβη, κἂν σφόδρα ἢ γλῶττα ἠκονημένη τυγχάνη, καὶ τοσοῦτον μείζον, ὅσπερ ἂν ἐκείνη προσῆ ἢ δύναμις.

Πονηρία γὰρ τὴν τοῦ λέγειν προσλαβοῦσα ἐμπειρίαν, πολλῶν χεῖρονα^a τῆς ἀμαθίας ἐργάζεται τὰ δεινὰ. Ἄν δὲ ἀπελθόντες ἐκεῖ, φησὶ, πρὸς τῷ τὴν γλῶσσαν ἀργότεραν ἔχειν, καὶ τῆς ἀρετῆς ἐκπέσωσιν ἐκείνης: Ἄν δὲ μένοντες, εἰπέ μοι, πρὸς τῷ τὴν ψυχὴν διαφθεῖραι, μηδὲν εἰς εὐγλωττίαν ἀπόμονται^b τῆς σχολῆς; ἐμοὶ γὰρ ὁρμῶσει ταῦτα λέγειν μᾶλλον, ἢ ἐκεῖνα σοί. Τί δὴ ποτε; Ὅτι εἰ καὶ τὸ τοῦ μέλλοντος ἀδηλον ἐκατέρου, τὸ σὺν ἀδηλότερον. Πῶς, καὶ διὰ τί; Ὅτι ἢ μὲν τῶν λόγων σπουδὴ τῆς ἀπὸ τῶν τρόπων ἐπιεικειᾶς δεῖται, ἢ δὲ τῶν τρόπων ἐπιεικεία οὐκέτι τῆς ἀπὸ τῶν λόγων προσθήκης. Σωφροσύνην μὲν γὰρ καὶ χωρὶς τῆς παιδείσεως ταύτης κατορθῶσαι ἐνι, λόγων δὲ δύναμιν χωρὶς τρόπων χρηστῶν οὐδεὶς ἂν προσλάβοι ποτὲ, παντὸς τοῦ χρόνου εἰς κακίαν καὶ ἀσέλγειαν ἀναλισκομένου. Ὡστε ὅπερ ἐκεῖ δέδοικας, τοῦτο καὶ ἐνταῦθα φοβεῖσθαι χρή· καὶ πολλῶν μᾶλλον ἐνταῦθα, ὅσῳ καὶ πυκνότεραι αἱ ἀποτυχίαι, καὶ περὶ τῶν μειζόνων ὁ κίνδυνος. Κάκει μὲν πρὸς ἐν ἡσχολῆσθαι μόνον ἀνάγκη, ἐνταῦθα δὲ τῶν δύο κρατῆσαι πρόκειται, ὡς οὐκ ἐνὸν θάτερον χωρὶς θατέρου λαβεῖν, οὐδὲ σωφροσύνης χωρὶς τοὺς λόγους εἰδέναί. Εἰ δὲ βούλει, καὶ τὸ ἀδύνατον τοῦτο θῶμεν εἶναι δυνατόν. τί γένοιτ' ἂν ἡμῖν ἀγαθὸν ἀπὸ τῆς τούτων ἐμπειρίας, περὶ τὰ καίρια λαμβάνουσι τὴν πληγὴν; τί δὲ κακὸν ἀπὸ τῆς ἀπειρίας, τῶν μεγίστων ἡμῖν κατορθουμένων; Καὶ ταῦτα οὐ παρ' ἡμῖν μόνον τοῖς καταγελῶσι τῆς ἐξωθεν σοφίας, καὶ μωρίαν αὐτὴν εἶναι νομίζουσιν, ἀλλὰ καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς ἐξωθεν φιλοσόφοις οὕτω συνωμολόγηται. Καὶ διὰ τοῦτο οἱ μὲν πολλοὶ οὐ σφόδρα ἐπεμελήθησαν τοῦ πράγματος· οἱ δὲ καὶ τέλος κατεφρόνησαν, καὶ διετέλεσαν ὄντες ἀμαθεῖς, καὶ τὸν ἅπαντα βίον ἐν τῷ τῆς φιλοσοφίας ἠθικωτέρῳ διατρέψαντες μέρει, σφόδρα ἔλαμψαν, καὶ γεγονάσι περιφανεῖς. Καὶ γὰρ Ἀνάχαρσις καὶ Κράτης καὶ Διογένης οὐδεμίαν ἐποίησαντο σπουδὴν τούτου· φασὶ δὲ τινες, οὐδὲ Σωκράτης, καὶ μαρτυρήσειεν ἂν ἡμῖν ὁ μάλιστα πάντων ἐν τῇ τέχνῃ ταύτῃ διενεγκῶν, καὶ τὰ ἐκείνου [96] τῶν ἄλλων εἰδῶς ἀκριδέστερον. Εἰσαγαγὼν γὰρ αὐτόν ποτε εἰς δικαστήριον ἀπολογησόμενον^c, ἐν τῇ πρὸς τοὺς δικαστὰς ἀπολογία ἐποίησεν οὕτω λέγοντα· Ὑμεῖς δὲ ἐμοῦ ἀκούσεσθε πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν, οὐ μέντοι μὰ

Δί, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, κεκαλλιεπημένους γε λόγους, ὡσπερ οἱ τούτων, ῥήμασι τε καὶ ὀνόμασι, οὐδὲ κεκοσμημένους, ἀλλ' ἀκούσεσθε ἀπλῶς καὶ εἰκῇ λεγόμενα τοῖς ἐπιτυχούσιν ὀνόμασι. Πιστεῖω γὰρ δίκαια εἶναι ἢ λέγω, καὶ μηδεὶς ὑμῶν προδοκῆσάτω ἄλλως. Οὐδὲ γὰρ ἂν δῆπου πρέποι τῇ ἡλικίᾳ τῆδε, ὡσπερ μειρακίῳ πλάττοντι λόγους, εἰς ὑμᾶς εἰσιέναι. Ταῦτα δὲ ἔλεγε δεικνύς, ὅτι οὐ διὰ βραθυμίαν τινά, ἀλλὰ διὰ τὸ μὴ μέγα τὸ πρᾶγμα ἠγεῖσθαι, οὔτε ἔμαθεν, οὔτε ἐχρήσατο. Οὐκ οὖν φιλοσόφων μὲν ἢ εὐγλωττία^d, καὶ ἀνδρῶν δὲ ἀπλῶς, μειρακίων δὲ παιζόντων ἢ φιλοτιμία, ὡς καὶ αὐτοῖς τοῖς φιλοσόφοις δοκεῖ, οὐ τοῖς ἄλλοις μόνον, ἀλλὰ καὶ τῷ πάντων μάλιστα ἐν τούτῳ κρατηκότι· τὸν γὰρ διδάσκαλον οὐκ ἀφήσει κοσμεῖσθαι τῷ πράγματι, αἰσχρὸν τῷ φιλοσόφῳ τὸν κόσμον τοῦτον εἶναι νομίζων. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ὡς πρὸς ἀπιστον δικαίως ἂν τις εἴποι, μᾶλλον δὲ καὶ πρὸς πιστόν. Πῶς γὰρ οὐκ ἄτοπον, ὅταν οἱ μὲν τὴν παρὰ τῶν πολλῶν δόξαν θηρώμενοι, καὶ οὐδὲ ἄλλοθεν φανῆναι δυνάμενοι, ἀλλ' ἢ ἀπὸ τῆς ἐξωθεν σοφίας, μηδὲν αὐτὴν εἶναι νομίζουσιν, ἡμεῖς δὲ οὕτω θαυμάζωμεν καὶ ἐκπληττώμεθα, ὡς καὶ τῶν ἀναγκαιοτάτων διὰ ταύτην καταφρονεῖν;

16'. Πρὸς μὲν οὖν τὸν ἀπιστον ταῦτα ἀρκεῖ, πρὸς δὲ τὸν πιστόν καὶ ταῦτα καὶ τὰ παρ' ἡμῖν ὑποδείγματα ἀναγκαῖον παράγειν. Ποῖα δὴ ταῦτα; Τοὺς μεγάλους ἄνδρας καὶ ἀγίους ἐκείνους, τοὺς πρώτους, ὅτε γράμματα οὐκ ἦν, τοὺς μετ' ἐκείνους, ὅτε γράμματα μὲν ἦν, ἐμπειρία δὲ λόγων οὐδέπω τοὺς μετὰ τούτους, ὅτε καὶ γράμματα ἦν καὶ ἐμπειρία λόγων. Ἀμφοτέρων δὲ ἦσαν τότε ἀπειροὶ ἐκείνοι· οὐ μόνον γὰρ τῆς τῶν λόγων παιδείσεως, ἀλλὰ καὶ αὐτῆς τῆς τῶν γραμμάτων ἐμπειρίας ἐκτὸς ἦσαν· ἀλλ' ὅμως ἐν αὐτοῖς τούτοις, οἷς μάλιστα ἢ τῶν λόγων ἰσχὺς ἀναγκαῖα εἶναι δοκεῖ, μετὰ τοσαύτης παρουσίας τοὺς ἐν αὐτῇ κρατοῦντας παρήλασαν, ὡς παίδων ἀνοήτων αὐτοὺς φανῆναι χείρους. Ὅταν γὰρ τὸ πείθειν ἐν τοῖς λόγοις ἦ, καὶ οἱ μὲν φιλόσοφοι μηδὲ ἐνὸς περιγίνονται τυράννου, οἱ δὲ ἀγράμματοι καὶ ἰδιῶται τὴν οἰκουμένην ἐπιστρέφωσιν ἅπασαν, εὐδὴλον ὅτι παρὰ τούτοις τὰ νικητήρια τῆς σοφίας ἐστὶ, τοῖς ἀγράμματοις καὶ ἰδιώταις, οὐ παρ' ἐκείνοις τοῖς τὰ ἐκάτερα διηκριθωκόσιν. Οὕτως ἢ ὄντως σοφία καὶ ἢ ὄντως παιδείσις οὐδὲν ἕτερόν ἐστιν, ἀλλ' ἢ ὁ τοῦ Θεοῦ φόβος. Καὶ μὴ μέ τις νομιζέτω νομοθετεῖν ἀμαθεῖς τοὺς παῖδας γίνεσθαι· ἀλλ' εἴ τις ὑπὲρ τῶν ἀναγκαίων παρέχοι θαρρῆναι, οὐκ ἂν ἐλοίμην κωλύσαι καὶ τοῦτο ἐκ παρουσίας γενέσθαι. Ὡσπερ γὰρ, τῶν θεμελίων σαλευομένων, καὶ πάσης τῆς οἰκίας καὶ τῆς οἰκοδομῆς κινδυνευούσης καταπεσεῖν, ἐσχάτης ἀνοίας καὶ παραπληξίας ἐστὶ πρὸς τοὺς κονιῶντας, ἀλλὰ μὴ πρὸς τοὺς οἰκοδομοῦντας τρέχειν· οὕτω πάλιν ἀκαίρου φιλονεικίας, τῶν τοίχων ἐστώτων ἀσφαλῶς καὶ βεβαίως, κωλύειν τὸν βουλόμενον κονιᾶν.

[97] Καὶ ὅτι ταῦτα ἀπὸ ψυχῆς λέγω, ὅπερ ἐπὶ τῶν ἔργων ἐπεδειξάμην, ταῦτα ὑμῖν διηγῆσθαι καὶ νῦν. Νέος τις κομιδῇ πλούσιος ὢν ἐπεδήμησέ ποτε τῇ πόλει τῇ ἡμετέρᾳ κατὰ λόγων παιδεύσιν ἐκατέραν, τὴν τε Ἰταλῶν τὴν τε Ἑκλήνων. Οὗτος ὁ νέος εἶχεν ἀκολουθοῦντα παιδαγωγόν, ἐν ἔργῳ ἔχοντα μόνον

^a Sic duo manuscriptorum et Savil. Morel. autem et Savil. in margine πολλῶν πλείονα.

^b Sic nos cum Savil. et duobus mss. Legebatur ἀπέναντο. Edit.

^c Savil. in marg. et duo mss. ὡς ἀπολογία.

^d Duo mss. εὐγλωττία μὲν ὄντων ἢ εὐγλωττία.

Hunc pædagogus sequebatur semper, cui una cura erat, ut ejus animam informaret. Hunc ego pædagogum adiens (erat enim ex iis qui in montibus residebant), causam ediscere conabar cur cum hujusmodi sapientiam professus esset, in pædagogorum vitam seipsum demisisset. Ille vero respondit sibi parum temporis superesse in hujusmodi officio præstando, et rem altius repetitam enarravit nobis. Puer, inquit, huic pater est durus, ferox, et mundi rebus indians; mater autem modesta, temperans, proba et ad eælum tantum respiciens. Pater itaque, utpote qui in bellis multa fortiter gesserit, filium vult ad paternum ordinem deducere; mater vero id minime optat, sed admodum deprecatur: ac in votis habet et expetit illum in monachorum statu florentem videre. Verum id patri dicere non ausa est, verita ne, si id ille subodoraretur, præmature illum sæculi vinculis obligaret, atque ab hoc studio abductum ad balneum transferret, et ad omnem quæ inde sequi solet vitæ negligentiam, ita ut postea emendari et ad meliorem se frugem recipere non possit. Hujusmodi igitur arte utitur: evocat me domum, hocque patefacto consilio, apprehensam pueri dexteram manibus tradit meis. Me sciscitante cur hoc faceret, nam, inquit, hanc superesse rationem procurandæ filio salutis, si vellem pædogogi statum assumens filii curam sumere, et huc accedere: se patri suasuram esse, etiam ei, qui militiam adire velit, utilem esse literarum institutionem. Hæc ego, inquit, si efficere potuero, tu seorsum et in aliena domo, ubi nec pater nec familiarium quispiam turbas movere possit, summa illum facultate formare poteris, vitamque ejus ita ordinare, ac si in monasterio degeret. Cæterum annue mihi, ac in partem simulationis mecum venire ne graveris. Non parva res agitur, de filii anima certamen est ac periculum: ne spernas carissimum mihi omnium periclitantem, sed eripe illum a circumpositis undique laqueis, a tempestate, a fluctibus. Sin vero tu gratiam præstare nolueris, Deum jam in medium appello, testemque voco me nihil coram onisisse, quæ ad hujus animæ salutem necessaria erant, mundamque esse a sanguine pueri hujus. Quod si quid configerit illum pati eorum, quæ puero in tantis deliciis et in tanta negligentia vivente, contingere possunt, abs te illa die pueri animam requireret Deus. Illis et pluribus etiam verbis compellans, vehementer ac miserabiliter illacrymans, mihi tandem persuasit, ut hoc negotium susciperem, ac cum his mandatis me ab se dimisit. Nec vana illi fuit hæc machinatio: ita enim brevi puerum egregius ille pædagogus exercuit, tantumque in eo ignem desiderii illius accendit, ut cuncta simul abjiceret, atque in desertum aufugeret, alioque rursus indigeret freno, quod illum a vehementiore illa exercitatione ad moderationem traduceret. Namque metuendum erat, ne tanto illo studio ante tempus drama totum revelaret, et matri, pædogogo atque omnibus ubique monachis bellum excitaret gravissimum. Nam si pater illam sensisset fugam, nunquam destitisset omnia movere, ut sanctos illos expelleret, non eos tantum, qui filium sus-

ceperant, sed alios etiam omnes. Hunc igitur ego puerum assumens, hæc et plura loquutus, philosophiæ hujus desiderium in eo manere permisi, imo magis adauxi, in urbe autem habitare rogabam, ac literarum studiis harere: ita enim et æqualibus suis maxime profuturum, et rem patri ignotam fore. Id vero necessarium esse putabam, non modo sanctorum illorum causa, non matris, non pædogogi tantum, sed illius etiam pueri. Si enim initio institisset pater, periculum erat ne philosophiæ plantas concuteret, teneras nempe, ac nuper positas. Sin vero multum temporis procederet, et radices probe mitteret, valde confidebam, quidquid tandem contingeret, nunquam futurum ut pater filium posset lædere: quod etiam evenit, nec me spes mea fefellit. Cum enim pater epus postmodum multo elapso tempore illum adorsus magno cum impetu irrueret, non modo ædificium nullatenus nutare fecit, sed illud firmitus esse monstravit. Condiscipulorum autem plurimi ex illius consortio tantum profecerunt, ut ejusdem instituti fierent æmuli. Cum enim ille semper domi moderatorem haberet, ceu statua jugiter manu artificis expolita, sic quotidie animæ pulchritudinis incrementum accipiebat. Et quod mirabilis est, cum foris versabatur, nihil differre videbatur a cæteris: non enim rusticis et incomptis moribus, non veste singulari erat, sed similis aliis habitu, aspectu, voce, cæterisque erat. Quamobrem ex sibi familiaribus plurimos iisdem rebus cepit, multam occultans intrinsecus philosophiam. Demum vero si quis illum vidisset, putasset esse quemdam ex iis, qui in montibus sedes haberent: siquidem domus ejus ad monasterii normam ordinabatur, ubi præter necessaria nihil aderat. Tempus autem omne lectione sanctorum librorum transigebat. Cum enim acri ad disciplinas ingenio esset, externæ eruditioni modicam diei partem iusumebat, reliquam vero temporis precibus frequentibus librisque divinis deputabat, ac sine cibo tota perseverabat die; imo nec una tantum die, neque duabus, sed pluribus. Noctes porro illi harum consuevit erant, lacrymarum, precum hujusmodique lectionis: quæ omnia nobis pædagogus clam annuntiabat: puer enim indignabatur vehementer, si quid hujusmodi efferrî cognosceret. Dicebat ergo ipsum sibi cilicium in vestem paravisse, illaque per noctem dum dormiret indui, eo scilicet consilio, ut citius exurgere posset: in aliis quoque ipsam monachorum disciplinam diligenter servare, Deique frequenter laudes persolvere, qui sibi tam leves philosophiæ penas indidisset. Itaque si quis mihi nunc animum ita comparatum ostenderet, pædagogumque similem præberet, aliaque omnia similiter se polliceretur curaturum, milles optarem ita fieri, idque magis, quam ipsi parentes. Sic enim profecto majus lucrum accederet, cum possent pueri hujusmodi, per vitæ rationem, per ætatem ac per jagé consortium æquales suos inescare. At nullus est qui se ita facturum polliceatur. Cum vero nullus sit, summæ crudelitatis esset eum, qui ne seipsum quidem defendere possit, sed jaceat innumeris confossus

vulneribus, aliosque infirmiores reddat, in medio concidi permittere, cum oporteret eum e pugna summovere. Namque similiter dux puniendus esset, qui pugnare valentes milites ex prælio abduceret, saucios autem et prostratos, qui aliis impedimento essent, in medio semper jacere juberet.

13. Verum quia parentum plurimi instant, liberosque suos in literis vitam agere cupiunt, ac si pro certo habeant ipsos ad culmen eloquentiæ perventuros; hac quidem de re ne contendamus, neu dicamus ipsum a scopo aberraturum; sed concedamus eum studii sui fructum hujusmodi consequenturum, et ad culmen venturum esse. Sit autem nobis duarum rerum optio; vel ad ludimagistros proficiscens eruditionem assequi contendat, vel solitudinem petens animæ prospiciat; utro in studio rem obtinere præstat? Nam si in utroque contingat, id ego quoque volo; sin alterutrum relinquendum sit, quod præstabilius eligendum est. Etiam, inquiunt, sed hoc ipsum unde nobis constare poterit, eum perseveraturum et mansurum, nec lapsurum esse? multi namque deciderunt. At unde constare potest ipsos non perseveraturos et mansuros esse? Multi namque perseverant, et quidem plures his, qui decidunt: ita ut horum causa magis confidendum sit, quam illorum timendum. Cur autem non id ipsum circa literarum studia metuis, ubi maxime timendum est? Namque apud monachos quidem ex multis pauci lapsi sunt, in scholis autem liberalium disciplinarum ex multis pauci peritiam assequuntur. Neque inde tantum, sed etiam multis aliis de causis in hac parte magis timendum est. Siquidem et pueri obtusum ingenium, et magistrorum imperitia, et prædagogorum negligentia, et patris incuria, ac sumptuum mercedisque defectus, et morum dissimilitudo, et condiscipulorum nequitia, et livor invidiaque, aliaque plurima ab assequendo sine deturbant. Neque hæc tantum, sed post ipsum etiam studiorum finem alia et plura quidem impedimenta occurrunt. Postquam enim superatis omnibus elapsusque obicibus ad ipsum eruditionis culmen pervenerit, aliæ rursum insidiæ sunt positæ. Namque principis odium, consortium invidia, temporum difficultas, amicorum inopia, paupertas, ab ipso sine sæpè numero excludunt. Atqui apud monachos nihil simile; sed una tantum re opus est, nobili scilicet atque eximia alacritate; quæ si adfuerit, nihil impedit quominus ad finem virtutis perveniatur.

Quam præstabilior vita monachorum vita sæculari. — Quomodo igitur non iniquum fuerit, ubi optima spes est manifesta et proxima, desperare ac tremere; ubi vero alia spes contraria, remotissima est, ac multis obicibus intercipitur, non desperare, imo rei longe difficillimæ maximam sibi spem proponere: atque in literarum studiis, non tristia quæ frequentius accidunt, sed bona quæ raro contingunt considerare; circa statum vero monachorum contrarium facere, et ubi spes honorum multæ sunt, ad tristia respicere tantum; ubi vero de contraria spe agitur, quæ bona sunt tantum considerare? Quamquam illic frequenter

contingit, ut cum omnia quæ concurrere debent pro voto contigerint, præmatura mors athletam post infinitos sudores nondum coronatum abripiat; hic vero etiamsi in mediis certaminibus illud accidat, tunc maxime splendidus et coronatus proficiscatur. Itaque si futurum metuis, circa literarum studia maxime timendum est, ubi ne ad terminum perveniatur plurima sunt impedimento. Tu vero illic quidem resides, diuturnasque moras sustines, non ea quæ in medio posita sunt, sumptus nempe, ærumnas, incertum eventum, sed finem tantum respiciens: hic autem cum nondum ad vestibulum puer ingressus sit, neque hanc pulcherrimam philosophiam attigerit, statim times et trepidas, jam desperatas cogitationes admittis? Atqui ipse paulo ante dicebas: Quid enim? isne, qui urbem incolit et domum, salutem consequi non potest? Ergo si cum urbe, domo et uxore salutem consequi potes, multo magis sine uxore et aliis hujusmodi. Neque enim est ejusdem hominis nunc quidem confidere, etiamsi sæcularibus negotiis illigatus fuerit, ac si hoc quoque modo salus acquiri possit: nunc vero, etsi ab omnibus liber evaserit, tremere ac metuere, quasi sine illis probe vivere non possit. Nam si is, qui urbem incolit, posset salutem nancisci, ut dicis, multo magis qui in solitudine degit. Quid igitur hic non posse times, cum illic non timeas, ubi potius timendum esset?

14. *Præcepta eadem monachis et sæcularibus.* — At, inquires, non par crimen est sæcularem peccare, et eum qui semel se Deo consecraverit: neque enim ambo ab eadem altitudine cadunt; quare eorum vulnera non æqualia sunt. Te ipsum prorsus fallis, si alia putas a sæculari, alia a monacho exigere. Discrimen quippe inter illos hoc est, quod alius ducat uxorem, alius non ducat, pro aliis vero omnibus communem ambo rationem reddituri sunt. Nam qui irascitur fratri suo sine causa, sive sæcularis sive monachus sit, Deum similiter offendit: et qui respicit mulierem ad concupiscendum eam, utrolibet in statu sit, eadem adulterii plectetur pœna; imo vero si quid ratiocinando addere fas sit, sæcularis hoc agens minus venia dignus est. Non enim par facinus est eum, qui uxorem habet, et hac consolatione fruitur, mulieris pulchritudine abduci, vel eum qui hoc prorsus destituitur auxilio, ab illo vinci malo. Rursus qui jurat, in quocumque statu versetur, pari modo damnatur. Neque enim Christus cum hæc de re statueret legemque poneret, hanc distinctionem fecit, neque dixit, Si is qui jurat monachus sit, ex maligno est jusjurandum; si non monachus, non item: sed simpliciter semelque omnibus dixit: *Ego autem dico vobis, non jurare omnino* (Matth. 5. 34). Iterumque cum ait, *Væ ridentibus* (Luc. 6. 25), non addidit, monachis, sed simpliciter sic omnibus legem tulit. Sicque fecit etiam in aliis omnibus magnis mirabilibusque præceptis. Cum enim ait (Matth. 5. 3-12), *Beati pauperes spiritu, lugentes, mites, esurientes et sitientes justitiam, misericordes, mundi corde, pacifici, qui persecutionem patiuntur propter justitiam, et qui fanda et infandæ*

pro ipso ab iis, qui foris sunt, audiunt: neque sæcularis, neque monachi nomen apponit; sed hæc distinctio ab hominum mente iaducta est. Scripturæ verè nihil norunt hujusmodi, sed volunt omnes vitam monachorum agere, etiam si uxores habeant. Audi enim quid dicat Paulus; cum Paulum profero, Christum dico rursus. Hic igitur cum conjugatis hominibus scriberet, filiosque nutrientibus, omnem ab illis monasticam diligentiam exigit; nam delicias omnes penitus reseccans, tum eas quæ ad vestes, tum eas quæ ad cibos pertinent, hæc ait: *Mulieres in habitu ornato cum verecundia et sobrietate ornantes se, et non in toris crinibus, aut auro, aut margaritis, vel veste pretiosa* (1. Tim. 2. 9); ac rursus, *Quæ autem in deliciis est, vivens mortua est* (1. Tim. 5. 6); iterumque, *Habentes autem alimenta, et quibus tegamur, his contenti simus* (1. Tim. 6. 8). Quid amplius posset aliquis a monachis exigere? Cum autem alios ad linguam continendam institueret, accuratas rursus leges statuit; talesque, quales ne ipsi quidem monachi facile impleant. Non enim turpitudinem, et stultiloquium tantum, sed etiam scurrilitatem eliminat: non furorem, iram et amaritudinem solum, sed etiam clamorem ab ore fidelium reseccat. *Omnis, inquit, ira et indignatio, et clamor et blasphemia tollatur a vobis, cum omni malitia* (Ephes. 4. 31). Num hæc tibi parva videntur? At exspecta, et his longe majora audies, quæ de malorum tolerantia omnibus præcipit. *Sol, inquit, non occidat super iracundiam vestram* (Ephes. 4. 26). *Videte ne quis malum pro malo cuiquam reddat; sed semper quod bonum est sectamini in invicem, et in omnes* (1. Thess. 5. 15); ac rursus, *Noli vinci a malo, sed vince in bono malum* (Rom. 12. 21). Vidistine philosophiæ et longanimitatis magnitudinem ad supremum culmen ascendentem? Audi quid de caritate, quæ est caput bonorum, præcipiat: postquam enim eam extulisset, ejusque præclara gesta narrasset, eandem se a sæcularibus exigere declarat, quam Christus a discipulis. Quemadmodum enim Christus extremum caritatis terminum esse dixit animam suam ponere pro amicis suis, sic et Paulus idipsum subindicat his verbis: *Caritas non quærit quæ sua sunt* (1. Cor. 13. 5), atque hujusmodi caritatem sectari¹ jubet. Ita ut si id solum dictum esset, idoneum id esset argumentum, eadem ipsa a sæcularibus, quæ a monachis, requiri: hæc quippe est vinculum et radix multæ virtutis; nunc autem illam minutatim et per partes refert. Quid igitur hæc philosophia majus requiratur? Cum enim ira, furore, clamore, pecuniarum cupiditate, ventris ingluvie, magnificentia, inani gloria, et rebus aliis sæcularibus superiores nos esse, et nihil cum terra commune habere præcipiat, cum membra nostra mortificare jubeat, palam est eum a nobis eandem vitæ diligentiam requirere, quam Christus a discipulis; atque nos peccatis mortuos esse velle, ac si jam mortui et sepulti essemus. Quapropter dicit: *Nam qui mortuus est, justificatus est a peccato* (Rom. 6. 7). Numquam

item ad Christi, nec tantum ad discipulorum, imitationem nos hortatur. Etenim cum nos hortatur ad caritatem, inde sumit exempla, similiterque cum ad injuriarum oblivionem, atque ad modestiam. Cum itaque non monachos tantum ac discipulos, sed et ipsam imitari Christum jubeat, et non imitantibus maximum ponat supplicium, qua tandem ratione dicis illam esse majoris altitudinem? Ad eandem enim ipsam omnes homines ascendere oportet: et quod universum evertit orbem illud est, quod solis monachis illa diligentia opus esse putemus, cæterisque negligenter vivere licere. Non ita sane, non ita est, sed eadem ab omnibus philosophia requiritur: idque vehementer affirmaverim; imo vero non ego, sed is qui nos judicaturus est. Sin adhuc miraris et hæres, age rursus ex iisdem scaturiginibus aures tuas inundemus, ut omnis incredulitatis tuæ nequitia abluatur. Documenta vero sumam ex suppliciis dici illius. Dives ille, non quod monachus crudelis esset, ideo vehementius cruciabatur, sed si quid a nobis inventum loqui fas sit, quia sæcularis cum esset, in divitiis et in purpura degens, Lazarum in extrema paupertate viventem despexit. Cæterum neque hoc neque illud dicam, sed solum quia crudelis erat, ideo majore ignis supplicio puniebatur. Virgines quoque, quia humanitatem posthabuerunt, ideo a thalamo sponsi repulsæ sunt; ac si quid a nobis ipsis dicere opus sit, non solum illis cruciatus non aucti sunt, quod virginitatem coluissent, sed mitiores ideo fuerunt. Non enim audierunt: *Ite in ignem paratum diabolo et angelis ejus* (Matth. 25. 41); sed tantum, *Non novi vos*. Si quis vero dicat hoc et illud idipsum esse, nihil repugnabo. Nam quod mihi nunc ostendere incumbit, illud est, quod monachorum vita non graviora attrahat supplicia; sed quod sæculares eadem peccata admittentes iisdem sint pœnis obnoxii. Is enim qui sordidis vestibus amictus erat, et is qui centum denarios exigebat, non quod monachi essent ea passi sunt, quæ passi referuntur; sed alter ob fornicationem, alter quod non condonasset, perierunt. Et alios quoque supplicio tunc affectos si quis percurrat, deprehendet eos propter peccata solum pœnas luisse. Id vero non in suppliciis tantum, sed in admonitionibus quoque animadvertas. Nam cum dicit: *Venite ad me omnes qui laboratis et onerati estis, et ego reficiam vos. Tollite jugum meum super vos, et discite a me quia mitis sum et humilis corde, et invenietis requiem animabus vestris* (Matth. 11. 28); non monachis tantum loquitur, sed toti humano generi. Cumque jubet per angustam incedere viam, non illos modo, sed omnes homines alloquitur: et animam suam odio habere in hoc mundo, et similia omnia universis pariter præcepit. Cum autem non omnibus loquitur vel legem dat, idipsum nobis palam facit. Cum itaque de virginitate loqueretur, intulit, *Qui potest capere capiat* (Matth. 19. 12), neque illud, *omnis*, adjiciens, neque id in præcepti forma statuens. Sic etiam Paulus: nam Magistrum ubique imitari deprehenditur, cumque in idem argumentum incidisset, aiebat: *De virgi-*

¹ Deest, sectari, in duobus MSS.

nibus autem præceptum Domini non habeo (1. Cor. 7. 25). Quod igitur et sæcularem et monachum ad idem cacumen pertingere oporteat, et quod uterque lapsus eadem vulnera accepturus sit, ne admodum quidem contentiosum et impudentem deinceps negaturum puto.

15. Hoc autem aperte demonstrato, age illud quoque inquiramus, quis facilius lapsurus sit. Certe hic non perquisitione opus est; continentiam quippe is qui uxorem habet, facilius servabit, utpote qui solatio tanto fruatur: in reliquis autem non ita clara res est. Verum in illa quoque re plures videmus conjugatorum cadere, quam monachorum. Neque enim tot ex monasteriis ad nuptias transeunt, quot ex conjugali toro ad scorta. Quod si in certaminibus illis sibi facilibus usque adeo frequentius cadant, quid in aliis animi affectibus facturi sunt, ubi magis exagitantur quam monachi? Nam concupiscentia quidem hos vehementius stimulat, utpote qui nullum habeant cum mulieribus consortium. Reliqua vero ad hos prope accedere nequeunt; illos autem violenter adoriuntur, et a capite præcipitant. Quod si, ubi violentiori bello premuntur monachi, frequentius superant, quam illi, cum quibus remissius agitur, palam est eos in cæteris, ubi non exagitantur, firmiter constituros. Etenim pecuniæ amor, itemque concupiscentia deliciarum, potentia, reliquorumque omnium, facilius ab his, quam a sæcularibus, vinci solent. Quasi in acie igitur atque in prælio hanc belli partem leviolem esse dicemus, non in qua unus super alium et frequentes cadunt, sed in qua pauci et rari: sic et de his sententiam ferre par est. Siquidem avaritiam non ille, qui in medio rerum versatur, sed hic, qui in montibus residet, facilius superabit. Nam ille certe nullo negotio capiatur: is vero qui avaritia corripitur, cum idololatriæ annumerandus est. Ac monachus quidem propinquos et familiares non despiciet, si pecunias habeat, sed largiter iis illas effundet; ille vero non tantum eos despiciet, verum etiam lædet non minus, quam alienos. Quod profecto aliud idololatriæ genus est priori longe gravius. Ecquid alia omnia recensere opus, quæ cum a monachis facilius superentur, sæculares cum vehementia deiciunt? Cur ergo non times, cur non trepidas, dum hanc vitam agis, ubi a nequitia cito capieris? Num tibi parvum quid videtur esse idololatria teneri, et infidelibus deteriolem esse, Deique servitium operibus abnegare, quæ omnia facilius, quam monachi, patientur ii qui sæculo addicti sunt? Videsne quod mera fictio metus iste sit? Nam si metuendum esset, non illis certe metuendum, qui procellas fugiunt, nec illis qui ad portum festinant¹, sed iis, qui procella et tempestate jactantur. Citius enim hinc naufragia timenda, quod plura sint perturbantia, et segniores ii, qui resistere debent. Illic vero non tot fluctus habentur, sed magna tranquillitas, majorque diligentia eorum, quos adversus illa pugnare oportet. Quamobrem nos in desertum trahimus eos, non ut sacco induantur, non ut cinerem subster-

nant¹ tantum, sed in primis ut vitia fugiant, eligant, que virtutem. Quid igitur? omnesne conjugati peribunt?

Sæculares majori cum difficultate salvi fiunt. — Non equidem id dico, sed majoribus eos laboribus obnoxios esse, si salutem consequi velint, idque ob imminentem necessitatem. Nam is qui solutus est, facilius curret, quam is qui est vinculis obstrictus. Ergo majoribus ille præmiis donabitur, illustrioribusque coronis? Minime vero: nam hanc ille sibi necessitatem imponit, cum liceret non imponere. Itaque quoniam, ut a nobis clare demonstratum est, iisdem sumus officiis obnoxii, quibus monachi, faciliorem percurramus viam, ad eamque filios attrahamus; ne illos demergamus, neve illos ad barathra, ut hostes et inimici, præcipitemus. Hæc enim si qui alii facerent, non adeo grave esset. Cum autem ipsi parentes, qui sæcularium rerum omnium experimentum acceperunt, qui operibus ipsis didicerunt frigidam admodum esse præsentium rerum voluptatem, adeo insaniant, ut alios ad eadem ipsa pertrahant, quoniam ipsi jam his frui per ætatem prohibentur; cum tamen seipsos ex iis quæ præcesserunt, infelices prædicare deberent; illi contra, morti jam proximi et tribunali, pœnisque sibi deputatis, alios tamen præcipitent; quæ illis excusatio relinquatur, quæ venia, quæ misericordia? Non tantum enim peccatorum suorum pœnas dabunt, sed etiam eorum, quæ circa filios ausi sunt, sive illos supplantare potuerint, sive non potuerint.

16. *Vere pater est qui filii salutem curat.* — At fortasse filios filiorum videre cupitis. Et quomodo illud, cum vos nondum patres sitis? Neque enim patrem facit generatio: quod ipsi quoque parentes fatentur, qui cum filios vident in extremum nequitia devenisse, quasi non suos abjiciunt et abdicant: neque natura, neque generatio, neque simile quidpiam ipsos cohibere potest. Ne igitur patres dignentur existimari eorum, quibus secundum philosophia rationem longe inferiores sunt: sed cum illos hoc quoque modo genuerint, tunc nepotes etiam quærant: tunc enim tantum ipsos videre poterunt. Sunt enim illis filii, sunt utique, *Non ex sanguinibus, neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, sed ex Deo ipso generati* (Joan. 1. 13). Illi porro filii non pecuniarum causa luctum parentibus afferrent, non nuptiarum, non alterius ejuscumque rei gratia, sed illos omni cura liberos dimissos, majori voluptate afficiunt, quam si ipsi naturales eorum patres essent. Non enim eadem ratione gignuntur ac nutriuntur, qua illi; sed multo excellentius ac splendidius; quamobrem majore parentes voluptate afficiunt. Illud præterea adjiciam, mirum non esse eos, qui resurrectioni non credunt, de his lugere, quippe quibus hæc sola relinquatur consolatio. At nos qui mortem somnum esse putamus, qui præsentia omnia despiciere docti sumus, qua tandem venia digni erimus, si de his lugemus, filiosque videre cupiamus. atque hic relinquere, unde ipsi transmeare

¹ Hæc, non ut cinerem substernant, in Morel. tantum desunt.

¹ Verba, nec illis qui ad portum festinant, in Morel. desunt.

festinamus, ubi cum simus, ingemiscimus? Et hæc quidem ad eos, qui spiritualiores sunt, dicta sint. Si qui vero sint corporis amantes, atque huic sæculo penitus addicti, iis illud dixerim, primo incertum esse an ex matrimonio filii sint sequuturi; secundo, si nascantur, majorem esse mœroris causam: non enim tantum lætitiæ, quantum mœroris accipimus, a quotidiana circa eos sollicitudine, anxietate et timore. Et cui, dices, relinquemus agros, domos, servos et aurum? nam et hæc quoque illos conquerentes audio. Ei profecto, qui hæc antea hereditario jure possessurus erat, nuncque tanto magis, quam prius, quanto horum tutior custos et dominus futurus est. Hæc enim antea multa pessumdabant, tincæ, diuturnum tempus edax, fures, sycophantæ, invidi, futuri incertitudo, humanarum rerum instabilitas, mors tandem ipsa et pecuniis et possessionibus istis filium tuum privasset: nunc vero omnibus istis superiores divitias reposuit, loco inviolabili reperto, ad quem nulli prædictarum pestium aditus esse potest. Is vero locus cælum est, nullis insidiis pervium, omni terræ solo feracius, atque ingenti cum fœnore depositarum pecuniarum fructus metendos præbens iis qui ipsas deposuerint. Non igitur ea verba dicenda erant, sed si filius sæcularis esse maluisset, tunc flendum erat, tunc dicendum: Cui agros relinquemus, cui aurum, cui pecunias reliquas?

Qui pecunias largitur, verius possessor est, quam qui recondit. — Nunc autem tanta possessionis et domini copia est, ut ne post obitum quidem illa excidat; sed tunc maxime eorum lucro fruatur cum hinc excesserimus. Quod si hic quoque eorum dominum et possessorem videre cupias, id quoque monacho magis, quam sæculari continget. Quis enim, dic mihi, potius dominus est, isne qui magna cum libertate impendit et largitur, an is qui præ avaritia ne contingere quidem audeat, sed suffodit ea, ab iisque abstinet tamquam sibi alienis? qui illa inaniter ac temere impendit, an qui id convenienter agit? qui seminat in terra, an qui in celo? cui sua omnia quibus voluerit erogare non permittitur, an qui ab omnibus ejusmodi vectigalia exigentibus liber evasit? Agricolaë namque et negotiatori multi undique sunt tributa persolvere cogentes, et suam quique partem repetentes: ei vero qui egenis sua erogare cupit, nemo talia comminatur, ita ut hic potius suorum dominus sit. An vero cum, qui meretricibus, ventri, parasitis, adulatoribus hæc effundit, gloriam suam in ignominiam vertit, salutem amittit seque deridendum propinat, dominum dicas eorum quæ sic impendit; si autem ad veram gloriam utilitatemque, secundum Dei placitum, cum multa prudentia illa expendat, non item dicas? Annon idem facis, ac si quempiam perspicies in aqueductus et canales sua effundere, eorum dominum esse dicas; sin vero necessariis usibus impendere, cum quasi expensarum dominum non habentem legeas? Imo vero non iis qui temere absument, sed iis, qui in capitis sui perniciem id faciunt, isti ¹ comparandi sunt.

¹ Duo Mss. pro, *isti*, habent, *filii*.

illæ namque expensæ clariorem, opulentiorē, et tutiorem faciunt hominem; hæc vero non turpem modo, et opprobrio dignum, sed damnationi prorsus obnoxium.

17. Quid ergo, inquires, annon post matrimonium ac susceptos liberos licebit hanc philosophiam in senectute amplecti? At quis nobis polliceatur, primo quidem nos ad extremam senectutem perventuros; secundo, si ad eam perveniamus, eandem prorsus mentem servaturos esse? Neque enim præstituti in vita temporis domini sumus: idque docuit nos Paulus ¹ cum dixit: *Dies Domini, sicut fur in nocte, ita veniet* (1. *Thess.* 5. 2): neque rursus in eadem semper alacritate propositi cogitationes nostræ perseverant. Quapropter sapiens quidam admonet his verbis: *Ne tardes converti ad Dominum, et ne differas de die in diem* (*Ecclesi.* 3. 8²), ne forte, dum tu moram trahis conteraris, et in tempore ultionis pereas. Etiam si vero eorum nihil esset incertum, ne sic quidem liberos nostros morari deberemus, neque tantum detrimentum negligere. Nam extremæ dementiæ esset, juvenem ³ auxilio egentem, adversario vehementer instante, jubere sæcularibus immergi rebus, ita ut superatu facilis evaderet; postquam autem sexcentis vulneribus confossus nulla ex parte sanus est, tunc armare illum et excitare jacentem infirmamque. Ita sane, inquires; tunc enim levis pugna erit, facileque certamen, jam extincta concupiscentia. Quæ pugna, cum nullus adsit contra nos pagil? Ideo nec coronæ tunc illustres erunt: *Beatus enim qui portaverit jugum ⁴ ab adolescentia sua; sedebit solitarius, et tacebit* (*Thren.* 3. 27). Ille sexcentis laulibus dignus, et beatitudinibus et præconiis, qui furentem naturam frenat, et in ipsa tempestatis vi scapham eripit. Verum ne super his rebus contendamus, concedamusque si vis tunc etiam bellum esse futurum. Sane si penes nos esset certaminis statuere, juræ tempus illud expectare liceret: sin vero per totam vitam nobis dimicandum est, nempe ab ineunte ætate, sive a decennio (ex ea quip. ætate peccatorum rationem reddituri sumus, ut palam faciunt pueri illi, qui quod Eliseum irridere ausi essent, ab uris devorati sunt), et nunc ex illa ætate præliandum est, qua bellum adversum nos gravissimum iam inæt: qua ratione tu tempus certaminibus constituis? Etenim si in tua potestate esset diabolo præcipere ut non irrumperet, vel pugnam committeret, hæc tua admonitio rationi non absona esse videretur; sin autem ex una parte ipsum pugnare sinens et telis impetere, ne jubeas quiescere, imò sponte succumbere, quid hoc damno deterius fuerit, furente nimirum inimico, eum qui impetitur armis exuere, et sic in ejus manus tradere? Juvenis est et infirmus? ideoque majori cautione

¹ Duo Mss. et Savil. habent, *Christus*.

² Locus Ecclesiastici aliter jacet in Editis LXX interpretum et in Vulgata.

³ Duo Mss., *juvenem*. Editi, *filium*.

⁴ *Vias, jugum grave*.

est opus, majorque diligentia adhibenda est. Hujusmodi autem virum in tranquillitate et quiete degere oportet, non in negotia se conjicere et in medio versari, ubi tumultus ingens ac perturbatio. Tu contra eos, quibus bellum acrius imminet, et per ætatem¹ et per infirmitatem et per imperitiam, et quod in rerum medio versantur; hos, quasi re jam bene gesta et acquisita fortitudine, in medium trahis, nec sinis in desertum proficisci ut exerceantur et ad pugnam se comparent: quemadmodum si quis cum, qui millia posset erigere tropæa, juberet rem bellicam quiete meditari et addiscere; imperitum vero qui pugnam ne respicere quidem posset, ideo pugnam committere juberet, ac majora ideo impedimenta poneret, quod res difficilis esset. Præterea vero id considerandum est, non licere post nuptias cuiquam suum esse dominum, sed alterutrum necessarium esse, aut cum uxore semper versari, si ipsa velit; vel si illa continenter vivere voluerit, ea dimissa in adulterium incidere. Quid me dicere opus est alia necessitatis vincula, liberos, rei familiaris curas, quæ omnem propositi alacritatem obtundere possint, multumque animæ torporem infundere?

18. *A prima ætate virtuti incumbendum.* — Quamobrem longe melius est, dominum sui ac solutum a primæva ætate armis instruere, non ob ea quæ dicta sunt tantum, sed non minus etiam ejus rei gratia, quæ mox dicetur. Nam qui versus finem vitæ hanc philosophiam aggreditur, omne tempus conterit, ut peccata possit in præterita ætate admissa abluere; ejusque totum studium hæc in re consumitur; sæpeque contingit ut non sat temporis habeat, et ex hac vita discedat vulnere reliquias secum ferens. At vero qui a prima ætate se exiit, non hæc in re tempus absunit, nec sedet curans vulnera, sed ab exordio præmia accipit. Ac illi quidem satis est sarcinendis claudibus omnibus pugnam inire; hic autem ab ipso cursu ingressu tropæa erigit, et victorias victoriis addit, velut Olympici certaminis victor, qui a prima ætate per victoriæ proclamationes ad senectam usque progressus, sic demum decedit innumeris coronis capite redimitus. Ex quorum itaque numero vis filium tuum esse? eorumne qui magna cum fiducia ipsos archangelos intueri possunt, an eorum qui stant in turba, et ultimum servant ordinem? Extremum namque sortientur omnino, si tamen possint ea omnia impedimenta transcurrere, quæ modo numeravimus: si nempe neque mors præmatura ipsos abripuerit, neque ab uxore postea impediti fuerint, neque tot vulnera acceperint, ut nec totum senectutis tempus ad illa curanda sufficiat, et si sententiam firmam semper et immotam servant. Cum enim hæc omnia concurrerint, tunc vix extrema occupabant loca. Horumne igitur ex numero vis esse filium tuum, an eorum qui in phalange fronte fulgebunt? Equis, inquires, ita miser, ut illa potius, quam hæc, optet filiis suis? Verum consuetudinem sectamur, et illos nobiscum esse volumus.

Hoc ipsum et ego cupio, nec minus opto quam vos parentes, ut in paternam redeant domum et alimentorum vices parentibus referant, quibus reddendis vicibus his similes numquam reperiant: verum hoc nunc ab illis non exigamus. Quomodo enim absurdum non fuerit, si cum ad literarum eos studia mittimus, longo eos tempore patria arcemus, et si ut artem quamdam mechanicam, aut aliam viliores ediscant, domus propriæ aditu interdicimus, et in magistri domo prandere et dormire jubemus; cum autem non humanam quamdam disciplinam, sed cælestem philosophiam adituri sunt, statim retrahimus, antequam id fiat quod optamus? Atque is quidem, qui per extensum funem currere docetur, diu aberit domo; eos autem, qui ex terra in cælum avolare discunt, cum parentibus claudemus? Quid hæc absurditate possit esse deterius? Nonne agricolæ videtis, etiamsi laborum fructum percipere gestiant, immaturos tamen illos numquam demetere?

Mos erat adolescentes ad tempus tantum in monasterio degere. — Ergo nec filios nostros a deserti commoratione ante tempus abducamus; sed sinamus disciplinas altius imprimi et plantas radicibus firmari. Etiamsi decem, etiamsi viginti annos in monasterio ali oporteat, ne turbemur, nec mœrore afficiamur; quanto enim diutius in gymnasio exercitabitur, tanto majores adipiscetur vires. Imo si placeat, ne tempus definiamus, sed terminus sit ille tantum, qui insitos fructus possit ad maturitatem perducere; tuncque redeat ex solitudine, non autem antea. Nihil enim nobis proderit illa celeritas, nisi ut ad maturitatem nunquam perveniat. Qui enim ante tempus radicis alimento destituitur, is profecto ne adveniente quidem tempore utilis erit. Quod ut ne accidat, separationem illam patienter feramus; nec solum non urgeamus, sed si præmature redire velint, prohibeamus: perfectum enim tunc luerum accedet et patri et matri et domui et civitati et genti. Sin vero imperfectus redeat, ridiculus erit, probris expositus, aliisque noxius. Ne igitur detrimenti hujusmodi auctores simus. Nam cum peregre filios mittimus, tunc demum illos videre volumus, cum id perfecerint, cujus causa profecti sunt; si ante redeant, non tantum ex reditu voluptatis capimus, quantum ex eo mœroris, quod frustrare dierint. Qui igitur non summæ stoliditatis fuerit, tantam in spiritualibus non adhibere curam, quantum in secularibus; atque ibi quidem filiorum separationem tam philosophice ferre, ut eam diuturniorem esse optemus, si de utili quopiam agatur; hic vero ita molles et animo fractos esse, cum illi proficiscuntur, ut hæc nostra pusillanimitate multa corrumpamus bona: et hæc cum plura solatia habeamus, non tantum, quod illi ad majora se conferant, et finem sint prorsus assequuturi, nullusque spei futurus sit obex, sed etiam quod ad ipsam separationem pertinet? Nam si peregrinationem illi longinquam susceperint, non facile est illos convenire, cum maxime parentes ad senectatem pervenerint; hic autem illos frequenter adire licet. Id ergo faciamus, cum illi nondum ad nos

¹ Savil. et Morel., post, ætatem, addunt, et per tumultum

proficisci poterant : ipsos adeamus, illorum consortio et colloquio fruamur. Hinc nobis ingens lucrum, magnaque voluptas aderit. Non enim conspectu tantum carissimorum filiorum letabimur; sed ipsi maximum adepti fructum, domum redibimus : persæpe etiam cum illis manebimus, philosophiæ amore capti. Tunc igitur illos revocemus, cum vires nacti erunt, aliisque prodesse poterant : tunc illos retrahamus, ita ut communis lux fiat, et lucerna ponatur supra candelabrum. Tunc videbitis quorumnam filiorum patres sitis, quorumve ii, quos nunc beatos dicitis : tunc philosophiæ lucra videbitis, cum insanabiles hominum morbos curaverint, cum ut benefici communes, patroni et servatores prædicabuntur, cum ut angeli cum hominibus in terris conversati fuerint, cum omnium obtutum in se converterint : imo potius, quæcumque dixerimus, nihil tale exhibere potest, quale ipsa experientia et operibus videre est. Hæc legislatoribus facienda erant, si uti conveniebat actum esset, nempe ut non juvenibus virorum ætatem adeptis timores incuterent; sed eos, dum pueri erant, instituere et informare opus erat, nec postea minæ adhibendæ fuissent. Nunc autem hoc ipsum agitur, ac si quis medicus ægrotanti nihil dicat, nec ostendat quo pacto curandus sit morbus, deplorata autem valetudine, innumeratas remediorum leges statuatur. Nam legislatores tunc nos instituere aggrediuntur, cum jam perversi sumus. Sed non ita Paulus, verum ab initio et a prima ætate magistros illis virtutis præficit, vitiis omnem aditum intercludens. Hæc quippe optima est disciplina, non prius vitia dominari sinere, et postea querere, quo pacto illa eliminari possint, sed omnia facere atque moliri, ut natura nostra nequitix sit inaccessa. Quamobrem hortor, non raodo illos, qui id facere vellent, cohibere, sed etiam ipsos suscipere, scapham eripere, et procurare ut secundo vento navigetur. Etenim si hanc omnes sententiam amplecteremur, et aliis posthabitis ad virtutem eos deducere-mus, hoc solum operæ prætium, cætera vero omnia adscititia esse arbitantes, tanta hinc contingerent bona, quanta si nunc dicam, jactantis more loqui videar. Si quis autem scire cupiat, ex rebus ipsis probe cognoscet, ingentesque nobis gratias habebit, longæque majores Deo, cum viderit vitam illam caelestem in terra germinantem, doctrinamque de futuris bonis ac de resurrectione vel apud ipsos infideles obtinentem.

19. Quod autem hæc non jactantiæ verba sint, inde liquidum est, quod cum ipsis vitam eorum, qui in desertis versantur, enarramus, ad hæc nihil quod objiciant habent, sed fortiter repugnant et contendunt circa paucitatem eorum, qui ita perfecte se gerunt. Si vero in urbibus hunc fructum sereremus, bonaque disciplina et legem et initium acciperet, filiosque ante omnia moneremus ut Deo amici fierent, spiritualesque disciplinas vice omnium et ante omnes alias ipsos doceremus, tristitia cuncta abscederent, innumerisque malis vita præsens eriperetur, ac quod de futura dicitur, nempe aufugisse dolorem, tristitiam et geni-

tum, hinc utique consequeremur omnes. Nam si nec pecuniarum, nec inanis gloriæ cupido nos teneret neque mortem timeremus, neque paupertatem, nec ærumnas damnum arbitraremur, sed lucrum maximum, non inimicitia, non odio persequi novissemus non propriis unquam, non alienis animi ægritudinibus expugnaremur, sed humanam genus angelis proximum esset. Equis hominum, inquires, hanc rem tam præclare gessit? Jure non credis, utpote qui in urbibus habites, et divinos libros non legeris. Quod si eos qui in desertis versantur, et eos qui in spiritualibus libris memorantur nosset, didicisses utique et monachos et prius, quam illi, apostolos, tum etiam justos, qui apostolos præcesserunt, summa cum diligentia hanc ipsam philosophiam exhibuisse. Vitandæ ergo litis causa, demus filium tuum secundo tertiove ab illis gradu futurum : non exiguis tamen fructur bonis. Non ad Petrum, non ad Paulum attinget, imo nec proxime ad eos accedet; num ideo illum a posterioris gradus honore privabimus? Id ipsum facis hæc proferens, ac si ita loquereris : Quia non potest fieri lapis pretiosus, maneat ferrum, nec argentum nec aurum efficiatur.

Non omnes supremum virtutis fastigium assequuntur. — Cur in externis rebus non eodem uteris ratiocinio, sed prorsus contrario? Nam cum ad literarum disciplinam mittis, non illum ad supremum fastigium esse ascensurum expectas, nec tamen ideo ab hoc studio retrahis, sed omnia que penes te sunt præstas, satisque esse putas si ad quintum vel decimum a primo eloquentiæ gradum filius tuus pertinere possit. Cumque filii vestri Imperatori militent, non semper ad præfectorum gradum ipsos ascensuros esse putatis, nec tamen jubetis deponere balteum, neque ad regiæ limina accedere prohibetis, sed nihil non agitis, ut ne illic versari unquam desinant, satis esse putantes, si eos medio in loco positos connumerari videatis. Quid causæ est igitur, quod illic quidem, etiamsi majora consequi non liceat, pro minoribus tamen assequendis laboratis, etsi pro his quoque spes sit dubia, hic vero segnes estis ac deficitis? Quia nempe illorum magno desiderio tenemini, horum vero ne perquam minimo : deinde quia id confiteri erubescitis, occasiones et obtentus excogitatis : itaque si illud plane velletis, nihil eorum vobis impedimento esset. Ita enim res se habet : si quis aliquid vere amet, licet non totum, nec summum consequi possit, vel medium, vel gradum etiam longe inferiorem nancisci peroptat. Nam qui vino et poculis deditus est, etiamsi optimum et suavissimum vinum habere non valeat, ne id quidem quod vilius est unquam contemnet. Rursum avarus, etiamsi nec lapides pretiosos, nec aurum, sed argentum solummodo quis præbeat, summas illi gratias habebit. Talis res est concupiscentia, adeo tyrannica, ut ei, quem semel ceperit, omnia pati et sustinere suadeat : ita ut hæc verba, si non simulate tantum prætendantur, postulent ut quis cooperetur et laborem adeat. Ejus enim est, qui aliquid concupiscit, non impedire quominus

stat, sed ut fiat omnia moliri. Etenim qui ad Olympica certamina descendunt, etsi sciant unum ex tanta multitudine victorem fore, laborant tamen atque fatigantur: tametsi hic atque illic non par ratio est, non solum ob certaminum finem, sed etiam quod illic necesse sit unum dumtaxat coronatum abire, hic vero præcellentia et inferior conditio non in eo sitæ sint, quod alter non coronatus, alter coronatus abscedat, sed quod alius splendidiorem, alius minorem acclamationem obtineat, sed tamen omnes sortiantur. Denique si vellemus a principio informare filios, et educare cupientibus tradere, fieri sane posset ut in primo castrorum starent ordine; neque enim Deus tantam animi alacritatem, tantum studium sperneret, sed manum porrigeret, imaginique formandæ operam daret: illa vero operante manu, fieri nequit ut quid gestorū excidat; imo fieri nequit ut ad culmen splendoris et gloriæ non perveniatur, si modo ea, quæ pænes nos sunt, sequerentur. Nam si mulieres a Deo impetrare potuerunt, ut sibi ad liberorum curam optularetur, multo magis nos, si velimus, id consequi poterimus. Alias quidem, ne longius excurrat oratio, prætermittam, ac licet multas proferendas habeam, unam tantum commemorabo.

20. *Annæ et Samuelis historia.* — Anna quædam erat, Judæa mulier; hæc filium peperit unum, cumque non speraret se alium parituram esse; quippe quæ hunc vix postque multas lacrymas peperisset, nam sterilis erat: videns æmulam suam sibi ideo frequenter insultantem, nequaquam id fecit, quod vos agitis, sed susceptum filium, illo tantum tempore apud se retinuit, quo necesse erat ut ablactaretur. Cum autem lacte amplius non egeret, sumptum statim obtulit Deo, nec ut in paternam veniret domum rogavit unquam, sed semper in templo Dei ille morabatur. Si quando illum videre cuperet, utpote mater, non evocabat ad se puerum, sed ad illum cum patre ascendebat, ab illo abstinens, quia in donum consecratus erat. Adeoque strenuus et magnus adolescens evasit, ut Deum ab Hebræorum gente ob late effusam ipsorum nequitiam aversum, non oracula fundentem, nec visionem ullam præbentem, per virtutem suam attraheret, et impetraret ab eo ut eadem ipsa præberet quæ antea, et prophetiam quæ avolaverat restitueret. Hæc autem potuit, non matura jam ætate, sed cum adhuc puerulus esset: *Non enim erat, inquit, visio distinguens, et verbum pretiosum erat (1. Reg. 3. 1).* Attamen hoc in rerum statu, Deus illi frequenter oracula reddebat. Tantum confert emolumenti, Deo semper quæ possidemus concedere, et a cunctis abscedere, non a pecuniis tantum et a possessionibus, sed ab ipsis filiis. Nam si hoc in anima nostra facere jubemur, multo magis in cæteris omnibus. Id quippe Abraham patriarcha fecit, imo quidpiam multo majus: ideo cum longe majori gloria filium recepit. Tunc enim maxime filios habemus nostros, cum illos Domino tradimus. Longe quippe melius iis ille, quam nos, præerit, quia majorem illorum curam gerit. Nonne id videtis in divitum quoque domibus

fieri? Etenim ibi eos, qui infimo locò cum patribus morantur, non usque adeo illustres videas, neque tanta potestate præditos: ii autem, quos domini sui a parentibus abduxerunt, suoque ministerio deputarunt facultatunque custodes constituerunt, majori dominorum benevolentia potiuntur, fidi habentur, tantoque conservis clariores sunt, quanto domini domesticis. Quod si homines ministros suos tanta benignitate et benevolentia prosequantur, multo magis infinita illa bonitas, Deus. Sinamus igitur illos ministrare, non in templum adducendo ut Samuellem, sed in ipsum cælum cum angelis et cum archangelis. Quod enim cum illis ministraturi sint et servituri ii, qui hanc philosophiam susceperunt; cuique palam est: ubi non sibi tantum, sed vobis etiam majori cum fiducia prospicient. Nam si quidam parentum gratia nonnulla consolatione potiti sunt, multo id magis filiorum causa parentes consequentur. Illic enim naturæ tantam jus aderat, hic etiam educationis, quod multo majus jure naturæ est. Atque hoc vobis utrumque ex divinis Scripturis confirmabo. Ezechiam enim virtute pietateque præditum virum, cum tantam ex rebus gestis fiduciam non haberet, ut posset contra tam ingens periculum consistere, ob patris virtutem servaturum se dicit Deus: *Protegam, inquit, civitatem hanc, ut servem eam propter me, et propter David puerum meum (4. Reg. 19. 54).* Paulus autem de parentibus Timotheo scribens dicebat: *Salvabuntur autem per filiorum generationem, si permanserint in fide, et dilectione, et sanctificatione cum sobrietate (1. Tim. 2. 15).* Job quoque, ut ex aliis laudavit Scriptura, nempe quod justus, verax et religiosus erga Deum esset, sic etiam ex filiorum cura: quæ in hoc sita erat, non quod aurum ipsis coaccraret, non quod gloriosos et illustres faceret; sed qua in re? Audi Scripturam dicentem: *Cum consummati essent dies convivii illorum, mittebat Job, et purificabat eos, surgensque mane offerebat pro illis sacrificium secundum numerum eorum, et vitulum unum pro peccato, pro animabus eorum. Dicebat enim Job in corde suo, Ne forte filii mei in mente sua male cogitaverint adversus Deum (Job 1. 5).* Num qua vobis erit demum excusatio, talia audentibus? Nam si ille, qui ante gratiam, ante legem, qui nulla imbutus fuerat disciplina, tantam filiorum curam gesserit, ut pro occultis etiam peccatis tremere: quis nos excusaturus est, qui in gratia sumus, qui tot doctores nacti sumus, tot exempla habentes, tot admonitiones, qui non modo pro incertis non timemus, sed etiam certa contemnimus, nec contemnimus tantum, sed eos qui hæc emendare volunt pellimus? Abraham quoque, ut prius dixi, cum aliis præclare gestis, hoc quoque splendidum facinus edidit.

21. *Cohortatio ad parentes, ut filios ad pietatem informant.* — Tanta igitur exempla habentes, paremus Deo famulos, probatosque ministros. Nam si is, qui athletas civitatibus alit, militesque regi exercet, magno donabitur honore, quantum nos donum accepturos esse par est, qui tam strenuos, tantos viros imo

potius angetos Deo alimus? Omnia erga faciamus, et illis pietatis opes relinquamus, quæ manent, et excedentes e vita comitantur; quæ non in hac vita solum, sed etiam illie maxime nobis proderunt. Nam sæculares divitiæ excedentes e vita non comitantur, imo hic ante nos pereunt, ac sæpe possessores perduunt suos: hæc vero et hic et illie firmæ erunt, et magna cum securitate possidentes se conservabunt. Etenim res ita se habet: qui terrena spiritualibus præfert, et his et illis excidet; qui vero cælestia concupiscit, terrenis etiam potietur. Non mea sunt hæc verba, sed ejus, qui hæc præbiturus est, Domini: *Quærite, inquit, regnum Dei¹, et hæc omnia adjicientur vobis (Matth. 6. 33)*. Quid huic honori par esse possit? Cura, inquit, spiritualia, mihi vero omnia tua dimitte. Ac si quis pater filii amans, domus curam, domesticorum regimena aliorumque omnium sibi assumeret, filium vero, ut uni philosophiæ vacaret, admoneret: sic et Deus facit. Morem itaque geramus, et quæramus regnum Dei, et sic plente filios nostros præclaros videbimus, nosque cum illis splendidi erimus, ac præsentibus fruemur, si futura et cælestia tantum amemus. Hæc obtemperantibus vobis magnam afferent mercedem; repugnantibus autem et non morem gerentibus, gravius supplicium. Neque enim licet ad excusationem confugere ac dicere, Nullus erat, qui hæc doceret. Certe antequam nos hæc diceremus, hæc defensio sublata erat, quippe cum ipsa natura accuratam habeat bona a malis discernendi vim et hæc philosophia ubique proposita sit, hujusque vitæ mala satis sint ad ejus amatores in solitudinem fugandos. Etiam si igitur taceremus, ut dixi, omnis excusatio sublata esset. At multo magis nunc post hos adeo prolixos editos libros, tantamque admonitionem, tum ex rebus ipsis, tum, quæ etiam clarior est, ex divinis Scripturis. Ac etiam si domi manentes possent non penitus perire, sed extremam salutis sortem adipisci, ne sic quidem pœnas effugere possemus, si eos qui ad diligentioram vitam festinarent prohiberemus, atque in sæcularibus rebus detineremus eos, qui in cælum avolare gestirent. Cum autem id fieri nequeat, sed omnino pereundum esse constet, ac de extremis periculum sit, quam tandem veniam, quam excusationem habituri simus, si non modo propriorum peccatorum sed eorum etiam quæ postea filii admiserint, pœnas in nos ipsos gravissimas pertrahamus? Neque enim puto illos tam graves daturus esse pœnas pro iis, quæ postea deliquerint in hos fluctus pertracti, quam vos, qui in hanc illos necessitatem induxistis. Nam si ei, qui unum scandalizaverit, cum mola in mare demergi expedit: quæ tandem pœna, qui cruciatus satis erunt illis, qui sævitiam tantam et immanitatem in liberos proprios ostendunt? Quocirca, rogo, contentionem remittatis, sitisque philosophorum filiorum

¹ Pro, *regnum Dei*, omnes, præter Morel. habent, *regnam cælorum*.

patres. Neque id dicendum est, quod multos prætere audio. Quid illud est? Cum videremus, inquit, illos ad finem pervenire non posse, ideo illos prohibuimus. Etiam si enim id clare prævidisses, non autem conjectando solum; multi enim, qui lapsuri putabantur, steterunt; si, inquam, illud certos præcivisses, ne sic quidem illum retrahere oportuit. Neque enim, si quospiam ad lapsum pronos, arreptos præcipitarem, id nobis ad excusationem satis esset, sed id ipsum nos in primis condemnaret. Cur enim non permisisti ut ex illius segnitie lapsus contingeret, sed prævertens peccatum illud rapuisti, totumque in caput tuum coniecisti? Imo, ut id fieret non permittendum erat: cur enim non omnia fecisti, ut ne rueret filius? Itaque quod seires ruiturum illum esse, ideo maxime supplicio dignus es. Nam eum qui id prævidet, non præcipitare, sed manum porrigere oportet, majoremque sollicitudinem exhibere, ut qui lapsurus est, fortiter consistat, sive tandem stare possit, sive non possit. Nam quæ penes nos erant omnia exsequi oportebat, etiam si alii nihil inde lucri consequuturi erant. Cur hoc, et quare? Ut non a nobis, sed ab illis ratio a Deo expeteretur. Quod et ipse ei, qui talento accepto nihil lucratus erat, exprobrans dicebat: *Oportebat enim te, inquit, pecuniam committere nummulariis, et ego veniens cum usura exegissem illam (Matth. 25. 27)*. Obtemperemus igitur hæc monenti, ut supplicium effugiamus. Neque enim Deum, cum hominibus fallere poterimus, qui scrutatur corda, et omnia in medium agit, qui ubique etiam de filiorum salute rationem a nobis expetit. Si enim is, qui pecuniam non deposuerat, tantas pœnas dedit, qui deponere volentes impedit, quid patietur? Non solum enim si filii nostro consilio in sæcularia negotia devolvantur, sed etiam si impetum nostrum fortiter ferentes, ad montes se recipiant, idem supplicium imminet iis qui ipsos impedire voluerint. Quemadmodum enim qui ad philosophiam hortatur, sive persuadeat, sive non, perfectam mercedem habet (nam totum id fecit, quod penes se erat), sic et qui aliquem perdere voluerit, sive læserit, sive non læserit, eodem supplicio punietur; nam quod potuit totum implevit. Itaque etsi nihil potueritis ad generosos filiorum animos dejiciendos et subvertendos, conatus saltem vestri tantas pœnas dabit, quantas qui dejecissent. Hæc igitur universa cogitantes, missis cavillationibus omnibus, studeamus generosorum filiorum patres esse, Christiferorum conditores templorum, athletarum cælestium curatores, ungentes, erigentes, undique commodis illorum consulentes, ut illie coronarum consortes efficiamur. Sin autem contenderitis, filii quidem, si fortitudine valeant, vel invitis vobis ad hanc pervenient philosophiam, universisque fruuntur bonis; vobis autem id continget, ut immensum vobis cruciatum congeratis, tuncque dicta nostra laudetis, cum ex iis laudibus nihil utilitatis percipere licebit.

[116] IN SEQUENS OPUSCULUM

Jam supra, libro II, num. 6, Chrysostomus monachum cum rege vel imperatore comparatum, illo fortunatiorem et potentiorem esse probavit. Idipsum autem in hoc opusculo toto commonstrat; nempe eum qui philosophiæ, sic enim passim monasticam

vitam appellat, dat operam, rege ditiolem et potentiorem esse, in bello fortiorem, hominibus demerendis ac beneficio ornandis aptiorem, in obitu beatiorem. Cum igitur ejusdem argumenti sit hic libellus atque tres priores, opportune post illos una

COMPARATIO POTENTIÆ, DIVITIARUM ET EXCELLENTIÆ REGIS, CUM MONACHO IN VERISSIMA ET CHRISTIANA PHILOSOPHIA VIVENTE¹.

1. Ego cum intuear ex hominibus complures quæ bona esse videntur, ea majori et amore et admiratione sectari, quam quæ natura ac verissime bona sunt: necessarium esse reor, brevi oratione de utrisque hic agere, et componere inter se tum quæ vulgo neglecti sunt, tum quæ magno mortales studio sequuntur, ut utrorumque differentiam edocti, illa quidem ut seria ac salutaria magni faciamus, hæc autem tamquam nihili æstimanda contemnere discamus. Igitur magnopere expetuntur divitiæ, principatus, imperium, gloria, ac beatos quidem vulgus eos ducit, qui gentium principes sunt, qui splendidis vehiculis feruntur, qui præconum clamorem ac satellitum magnum assequuntur. Contra philosophantium vita, et eorum qui monasticum institutum delegerunt, despicibilis est: atque illi quidem dum foras prodeunt, ad sese contuendos populum ipsum convertunt: hi autem sicubi apparuerint, nullius oculos, aut certe perpaucorum, ad sui spectaculum trahunt: et præterea horum nullus similis esse concupiscat, illorum vero omnes. Quamquam principatum quærere, gentis alicujus imperio potiri, arduum sane ac supra vulgarium hominum vires, ac quorum animos imperii amor incessit, iis magna pecunia opus: monasticam vero vitam eligere, Dei cultui vitam suam mancipare, æque omnibus proclive ac facile. Adde quod principatus possessio una cum vita hac desinit, seu verius dicam, vivos item sui amatores destituit: atque etiam multos in periculum, vel certe magnam in ignominiam conjecit. At monastica vita justos hic bonis multis cum repleverit, a vitæ exitu ornatos ac hilares ad Dei et Patris² tribunal ducit, quo tempore eorum qui imperio functi fuerint bonam partem magnas peccatorum in vita admissorum pœnas luere

videas. Age itaque conferentes inter se tum philosophiæ bona, tum ea quæ in hac vita principatus ac gloriæ bona esse videntur, utrorumque bonorum discrepantiam perdiscamus: sic enim collata apertiora fient: quin potius, si placet, ipsum bonorum fastigium regnum intelligo, cum philosophia comparantes, utriusque possessionis fructus contemplemur, diligenter edocti, quibus rursus philosophus imperet. Rex igitur urbium, regionum, tum multarum gentium imperium gerit, magistros militum, præfectos, exercitus, populos, senatus, suo unius nutu regens: at vero qui se ipse totum Deo dedit, solitariamque vitam elegit, iræ, invidiæ, avaritiæ, voluptati, cæterisque animi morbis imperat, assidue speculans ac meditans quemnam in modum non committat, ut suum animum obscœnis affectibus subjiciat, neu amaræ tyrannidi ratio inserviat, sed supra res humanas omnes cogitationem semper erectam habeat, Dei timorem animi morbis præficiens. Hujusmodi igitur imperium rex, hujusmodi item principatum monachus adeptus est: ut justius quidem hunc regem voces, quam eum qui purpura indutus ac corona ornatus splendescit, throno in aureo sedens.

2. *Quis demum vere rex dicendus.* — Nam is demum vere rex est, qui iram, qui invidiam, qui voluptatem cohibens, omnia sub Dei lege agit, mentem liberam servans, neque patiens voluptatum dominationem animo suo imperitare. Talem equidem regem libens viderem et terræ, et mari, et civitatibus, et populis, et exercitibus jura dantem. Quisquis enim animi affectibus rationem magistræ præfecerit, is parvo admodum negotio et hominibus una cum divinis legibus præfici possit, ut eundem patris loco subditi habeant, cum omni mansuetudinè civitatibus consuetudinis suæ copiam facientem. Qui vero hominibus imperare cum videatur, iræ tamen, ambitioni, voluptatibus servit, hic primum subditis suis ridiculus

¹ Collata cum cod. Coislin. 242.

² Coislin. habet, *Dei et Salvatoris.*